

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Petra Prešeren

Etične dileme domačih in tujih novinarjev pri vojnem poročanju

Magistrsko delo

Ljubljana, 2014

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Petra Prešeren

Mentorica: red. prof. dr. Melita Poler Kovačič

Etične dileme domačih in tujih novinarjev pri vojnem poročanju

Magistrsko delo

Ljubljana, 2014

ZAHVALA

Za neprecenljive nasvete, pomoč in potrpežljivost se zahvaljujem mentorici, redni profesorici dr. Meliti Poler Kovačič.

Zahvaljujem se tudi vsem novinarjem, ki so v intervjujih še enkrat podoživljali vojno poročanje iz Bosne in Hercegovine.

Za pomoč pri iskanju intervjuvancev in spodbudo se zahvaljujem sodelavcem na Televiziji Slovenija.

Veliko zahvalo pa seveda dolgujem tudi staršem, Mihi in prijateljem za podporo in spodbudo pri pisanju magistrske naloge.

Etične dileme domačih in tujih novinarjev pri vojnem poročanju

Vojno novinarstvo je novinarstvo, ki poteka v izrednih razmerah. Vojni novinarji so dnevno priča tragedijam in opustošenju, ki jih povzroča vojna. Njihovo delo pogosto poteka v smrtno nevarnih situacijah, a informacije, ki jih posredujejo občinstvu, so ključne za to, da svet razume določen konflikt. Čeprav so soočeni z vojaškimi in političnimi pritiski ter tragedijami, ki jih doživljajo civilisti, naj bi svojemu občinstvu predstavili čim bolj celovito in objektivno sliko vojne. V magistrskem delu sem želela ugotoviti, s kakšnimi etičnimi težavami se soočajo tuji vojni novinarji, s kakšnimi domači in kakšne strategije uporabljajo za njihovo odpravljanje. Zanimalo me je, ali na odpravljanje teh dilem, predvsem etičnih, in na iskanje primernih strategij vpliva tudi nacionalnost novinarjev. Rezultati poglobljenih intervjujev kažejo, da so etične dileme domačih in tujih vojnih novinarjev deloma enake, deloma pa se razlikujejo. Ugotovila sem, da imajo domači novinarji in tisti novinarji, ki so geografsko in kulturno bliže vojnemu območju, bolj podobne dileme kot novinarji, ki so kulturno in geografsko od vojne bolj oddaljeni. Strategije odpravljanja etičnih dilem pa se ne razlikujejo pomembneje glede na nacionalnost novinarjev. Tako domači kot tuji vojni novinarji so večinoma navedli enake strategije pri odpravljanju etičnih dilem.

Ključne besede: vojno novinarstvo, etika, etične dileme, domači vojni novinarji, tuji vojni novinarji.

Ethical dilemmas of domestic and foreign journalists at war reporting

War journalism takes place in extreme conditions. War correspondents are faced with tragedy and devastation daily. They endure life-threatening situations to report information which is often crucial for audiences to understand the conflict. They are often faced with military and political pressures, and human tragedies. Despite all this they are expected to report about war as comprehensively and objectively as possible. In my Master thesis I was trying to find out what are the ethical dilemmas faced by foreign and domestic war journalists, and how journalists deal with them. My results of in-depth interviews show that dilemmas of foreign and domestic journalists share similarities, but also differ in various conditions. From the interviews I could conclude that domestic journalists and journalists that are geographically and culturally close to the war zone face similar dilemmas, unlike those of culturally and geographically distant journalists reporting from the same war zone. Strategies for solving ethical dilemmas don't differ much relating to the nationality of the journalists. Domestic and foreign journalists mostly stated the same strategies for solving ethical dilemmas.

Keywords: war journalism, ethics, ethical dilemmas, domestic journalists, foreign journalists.

Kazalo

1	Uvod.....	7
2	Vojno novinarstvo.....	9
2.1	Opredelitve in značilnosti.....	9
2.2	Začetki vojnega novinarstva.....	10
2.3	Vojno novinarstvo danes.....	12
2.4	Delo tujih vojnih novinarjev.....	13
2.5	Delo domačih vojnih novinarjev.....	16
3	Etika v vojnem poročanju.....	18
3.1	Povezanost novinarstva in etike.....	18
3.2	Novinarska etika in morala.....	19
3.3	Odgovornost do javnosti.....	20
3.4	Dostojanstvo osebe kot temelj novinarjevega sporočanja.....	21
3.5	Etika in etična vprašanja pri vojnem poročanju.....	21
3.5.1	Dilema med domoljubjem in nepristranskostjo.....	22
3.5.2	Dilema med nevpletenostjo v dogajanje in sočutjem do trpečih.....	23
3.5.3	Dilema med pravico javnosti do obveščeniosti in dolžnostjo varovanja vojaških podatkov.....	25
3.5.4	Dilema med pravico posameznika do zasebnosti in javnosti do obveščeniosti.....	26
4	Družbeno-zgodovinske okoliščine vojne v Bosni in Hercegovini.....	27
4.1	Vzroki za vojno in začetek vojne.....	27
4.2	Potek vojne.....	29
4.3	Konec vojne.....	30
4.4	Mediji med vojno.....	31
5	Metodologija.....	33
6	Rezultati.....	38
6.1	Etične dileme novinarjev.....	39
6.1.1	Dilema med obveščanjem javnosti in spoštovanjem zasebnosti.....	39
6.1.2	Dilema med obveščanjem javnosti in skrbjo za lastno varnost in varnost drugih.....	40
6.1.3	Dilema med objavo informacij v javnem interesu in objavo verodostojnih informacij.....	41
6.1.4	Dilema med kritičnostjo do lastne oblasti in domoljubjem.....	42
6.1.5	Dilema med normo objektivnosti in sočustvovanjem z žrtvami vojne.....	42
6.1.6	Dilema med dolžnostjo opravljati novinarsko delo in pomagati civilistom.....	43
6.1.7	Dilema med pravico javnosti do obveščeniosti in zaščito občutljivosti javnosti.....	43
6.1.8	V vojni preprosto ni časa za etične dileme.....	44
6.2	Odpravljanje etičnih dilem.....	44
6.2.1	Odpravljanje dileme med obveščanjem javnosti in spoštovanjem zasebnosti.....	45
6.2.2	Odpravljanje dileme med obveščanjem javnosti in skrbjo za lastno varnost in varnost bližnjih.....	46
6.2.3	Odpravljanje dileme med objavo informacij v javnem interesu in objavo verodostojnih informacij.....	47
6.2.4	Odpravljanje dileme med kritičnostjo do lastne oblasti in domoljubjem.....	47
6.2.5	Odpravljanje dileme med normo objektivnosti in sočustvovanjem z žrtvami vojne.....	47
6.2.6	Odpravljanje dileme med dolžnostjo opravljati novinarsko delo in pomagati civilistom.....	49

6.2.7 Odpravljanje dileme med pravico javnosti do obveščenosti in zaščito občutljivosti javnosti	50
7 Diskusija.....	51
8 Sklep.....	57
9 Literatura.....	59
Priloga A: Intervju z Andrejem Gustinčičem.....	63
Priloga B: Intervju z Marjanom Jermanom.....	66
Priloga C: Intervju Ervin Hladnik Milharčič.....	69
Priloga Č: Intervju z Gordano Knežević	73
Priloga D: Intervju s Kemalom Kurspahićem	76
Priloga E: Intervju z Vildano Selimbegović	79
Priloga F: Intervju s Senadom Avdićem	80
Priloga G: Intervju z Arijano Saračević Helać	84
Priloga H: Intervju z Dzeilano Pečanin.....	87
Priloga I: Intervju z Mehmedom Halilovićem	90
Priloga J: Intervju z Dejanom Anastasijevićem	92
Priloga K: Intervju s Slobodanom Topovićem.....	95
Priloga L: Intervju z Aleksandrom Vasovićem.....	100
Priloga M: Intervju z Martinom Bellom	102
Priloga N: Intervju z Richardom Mearsom	105
Priloga O: Intervju s Christopherjem Stephenom	108

1 Uvod

Vojni novinarji so privilegirane priče zgodovinskih dogodkov. Zato vojno novinarstvo velikokrat vidimo v romantični in avanturistični luči. Toda vojni novinarji so predvsem priče, ki naj bi svoja opažanja natančno in resnicoljubno posredovali širši javnosti. Med vojno pa je resnica pogosto negotova. "Izkušnja vojnih novinarjev, ki je za javnost, ki jo zanima, kaj se dogaja v regiji, opustošeni od vojne, tako zelo pomembna, je odvisna predvsem od omejitev – med drugim političnih, vojaških, ekonomskih in tehnoloških –, kar vse lahko drastično vpliva na izkušnjo" (Allan in Zelizer 2004, 5). Novinarji, ki poročajo iz vojn, morajo kljub številnim življenjsko nevarnim situacijam in propagandi vojskujočih se strani javnosti predstaviti čim bolj celovito sliko dogajanja. Vojno novinarstvo je večkrat povečevano, o njem se spletajo romantične predstave o iskanju resnice, medtem ko nad glavami novinarjev švigajo izstrelki. Poročanje z vojnih območij v različnih obdobjih – od krimske vojne pa do vojne v Iraku – je vedno delo v ekstremnih razmerah. Novinarji so priča grozljivim prizorom, njihovo življenje je ogroženo. Kljub temu želijo biti navzoči pri zgodovinskih dogodkih, poleg tega pa jih žene tudi idealistična želja po spreminjanju sveta (npr. Bell 2008).

Vojni novinarji se pri svojem delu srečujejo s številnimi težavami. Njihovo delo otežujejo institucionalne zahteve po aktualnosti in takojšnjosti poročanja, zato se pogosto soočajo z vprašanjem, ali določeno informacijo objaviti, čeprav ni preverjena oziroma čeprav niso dobili odziva nasprotne strani (npr. Maier 2006). Poleg tega se pojavljajo trenja med tistimi, ki o vojni poročajo, in tistimi, ki se v njej bojujejo, zato so nenehno postavljeni pred dilemo, kako poročati, da ne bi ogrozili svojega ali tujega življenja (npr. Bell 2008, Thompson 1999). Dilemo jim povzroča tudi zavezanost normi objektivnosti kot imperativu profesionalnega novinarstva na eni strani, na drugi pa se je pri poročanju o tragedijah težko izogniti čustvenim odzivom (npr. Tumber 2006).

Čeprav se novinarji pri poročanju z vojnih območij spopadajo z različnimi (etičnimi) vprašanji, dosedanje raziskave (npr. Tumber in Webster 2006) nakazujejo, da se izkušnje poročanja tujih novinarjev razlikujejo od izkušenj domačih novinarjev. Tuji novinarji, ki velikokrat ne govorijo jezika domačinov, se manj poistovetijo z njihovo usodo, ugotavlja Tumber (2006). Tudi Thompson (1999) piše, da domači novinarji vojno v svoji državi, kjer umirajo njihovi rojaki, dojemajo veliko bolj čustveno in so bolj osebno vključeni v tragedijo.

Friedman (v Tumber 2006, 442) navaja primer novinarke, ki je ugotovila, da so grožnje, izrečene v maternem jeziku, veliko bolj strašljive kot katerakoli grožnja, ki jo izrečejo tujci v tujem jeziku. Ker tuji novinarji največkrat le za kratek čas odidejo na vojna območja in se kmalu vrnejo v domovino, ne pridejo v stik z domačini tako, kot to uspe domačim novinarjem (Tumber in Webster 2006, 61). Poleg tega se tuji novinarji nemalokdaj počutijo izgubljene, ko prispejo v državo, iz katere bodo poročali; teže se znajdejo kot domači novinarji (Meek v Tumber in Webster 2006, 80).

Pregled in analiza obstoječe literature kažeta, da se avtorji ukvarjajo predvsem z vlogo vojnih novinarjev kot posredovalcev novic z bojišč (npr. Bell 2008, Knightley 2003, Ricchiardi 1996, Seib 2004), z institucionalnimi pritiski na vojne novinarje (npr. Schechter 1994, Thompson 1999, Tumber 2006), z moralnimi dilemami vojnih novinarjev (npr. Sanders 2003, Tumber in Webster 2006, Tumber 2006), z vprašanjem objektivnosti (npr. Ricchiardi 1996, Ruigrok 2008, Seib 2002) in s tem, kako se tuji novinarji znajdejo in ocenijo situacijo v državi, kjer poteka vojna (npr. Ricchiardi 1996, Schechter 1994, Tumber 2006). Pomanjkljivo pa je raziskovanje morebitnih razlik med domačimi in tujimi novinarji pri soočanju z etičnimi dilemami. Zato je cilj magistrskega dela ugotoviti, s kakšnimi etičnimi problemi se soočajo tuji vojni novinarji in s kakšnimi domači in kako te dileme oziroma etične probleme odpravljajo. Poskušala bom prepoznati morebitne podobnosti ali razlike med domačimi in tujimi novinarji pri opredeljevanju do etičnih dilem in njihovem odpravljanju.

Pri raziskovanju bom uporabila metodo poglobljenega intervjuja, ki raziskovalcu omogoča vpogled v osebne izkušnje vojnih poročevalcev in seznanitev z njihovim pogledom, zato je glede na cilj magistrskega dela tudi najprimernejša. Poglobljene intervjuje bom opravila z novinarji, ki so poročali o vojni v Bosni in Hercegovini: s tremi slovenskimi, sedmimi iz Bosne in Hercegovine, tremi srbskimi in tremi novinarji iz Velike Britanije.

V teoretičnem delu naloge bom najprej opredelila značilnosti vojnega novinarstva, nato pregledala, kako se je vojno novinarstvo spreminjalo skozi čas, ter opredelila delo domačih in tujih vojnih novinarjev. V tretjem poglavju se bom posvetila novinarski etiki in etičnim vprašanjem, s katerimi se soočajo vojni novinarji. V četrtem poglavju bom predstavila družbeno-zgodovinske okoliščine vojne v Bosni in Hercegovini, ki so vplivale tudi na poročanje medijev. Metodološkemu delu bo sledil empirični del, v katerem bom predstavila

ugotovitve raziskave. V razpravi bom ugotovitve postavila v širši medijski in družbeni kontekst.

2 Vojno novinarstvo

2.1 Opredelitve in značilnosti

Vojno novinarstvo je tako v javnosti kot v novinarskih krogih razumljeno kot novinarstvo z višjim poslanstvom. "Nedvomno je to, da so vojni novinarji priča nastajanju zgodovine, neverjetna izkušnja in nekaj, kar je privlačno za vsakega novinarja," je povedala Orla Guerlin, ki je za BBC poročala o razpadu Sovjetske zveze (Tumber in Webster 2006, 65). Toda naziv "vojni novinar" ni med novinarji nič kaj priljubljen. Vojni novinarji sebe ne dojemajo kot vojne novinarje, ampak kot novinarje, ki poročajo o vojni, in čeprav so mnogi od njih poročali iz številnih vojn, obstaja odpor do tega, da bi se imenovali vojni novinarji (Tumber in Webster 2006, 61).

Prav poročanje o vojnah ima največjo novičarsko vrednost, drama in konflikt zagotavljata veliko zanimanje javnosti. Veliko tveganje in smrtna nevarnost, v kateri se lahko znajdejo tako novinarji kot ostali udeleženci, pa zagotavljata, da se novice o vojni znajdejo na prvem mestu v vseh medijih (Tumber in Webster 2006, 16). Vojne polnijo naslovnice časopisov, z njimi se začenjajo osrednje informativne oddaje na radiu in televiziji, vsaj na začetku vojne, ko ljudje še niso naveličani poslušati, da je eksplozija spet ubila nekaj deset domačinov. Sčasoma pa začnejo novice o vojni dolgočasiti javnost, ki je od vojne oddaljena na tisoče kilometrov. Novinarji pogosto menijo, da je javnost brezbrizna do dogajanj v svetu, zato mora novinar kot priča javnosti s svojim poročanjem odpreti oči za kruto realnost sveta (Tumber in Webster 2006, 66). S svojim poročanjem mora pri ljudeh spodbuditi ne samo zanimanje, ampak predvsem razumevanje. "Vojni novinarji so ključni za to, da javnost razume razsežnost vojne. Delujejo v nevarnih in neugodnih razmerah, kjer so varnostne grožnje nekaj vsakdanjega in neprijetne izkušnje rutina" (Tumber 2006, 441).

Kljub delu v izrednih razmerah pa se morajo novinarji potruditi, da javnosti dogajanje predstavijo celovito. "Novinarsko poročanje mora odsevati kompleksno realnost; če javnosti predstavimo kar koli manj od tega, bo ta dogodke, o katerih poročajo novinarji, zavrgla kot nepomembne" (Seib 2004, 9). Drugi teoretiki, na primer Oliver Boyd-Barrett (2004, 25), pa

zagovarjajo stališče, da ima žanr vojnega novinarstva pravzaprav propagandni namen, saj ga država in drugi propagandisti izkoriščajo tako, da občinstvu preprečujejo, da bi videlo svet tak, kot je. Tako naj bi novinarji včasih delovali kot podaljšana roka državnega propagandnega stroja. "Vojno novinarstvo je navadno pristransko. Značilno za medije je, da poročajo o vojni s stališča svoje države, torej države, v kateri so njihovi lastniki in bralci, in tako odsevajo stališče svoje vlade in zunanjepolitičnih elit. Če pa že pridobijo mnenje druge strani, so lahko obtoženi izdaje" (Boyd-Barrett 2004, 29). Podobno meni tudi Taylor (1998, 162), ki piše, "da vojna publiciteta ni nikoli namenjena temu, da bi javnosti razkrila, niti s fotografijami ali posnetki, kako vojno doživljajo tisti, ki se vojskujejo. Avtoritete odobravajo vojno publiciteto, dokler je ta v službi propagande in vzdrževanja morale". Spet drugi teoretiki trdijo, da je "kljub namernemu izkrivljanju, pristranskosti in medijski manipulaciji virov večina novinarjev, vsaj najboljših, zvesta etični drži, ki jim narekuje, da predstavijo stvari take, kot so, ne glede na to, kako težko je to zanje oziroma čeprav si bodo zato nakopali nemilost vlade in vojske" (Tumber in Webster 2006, 18). Kako velik vpliv na javno mnenje ima lahko poročanje o vojni, priča tudi to, da se je z razvojem novinarstva in medijev spremenil tudi odnos javnosti do oblasti v vojnem času. Nekoč sta bili legitimnost in avtoriteta oblasti med vojno še večji, saj je večina ljudi verjela, da sta potrebni za obrambo pred neposredno ogroženostjo njihove svobode in preživetja. Zdaj, ko imajo vojaški konflikti navadno le malo vpliva na vsakdanje življenje ljudi, saj se ponekod bijejo več tisoč kilometrov stran od domovine, pa oblast pri takih vojnah podpira veliko manj ljudi (Young in Jesser 1997, 18). Tako se je s pojavom množičnih medijev končalo obdobje, ko je bila vojska edina, ki je javnosti lahko predstavljala svojo resnico.

2.2 Začetki vojnega novinarstva

Vojno novinarstvo se je v Evropi pojavilo med francosko revolucijo in Napoleonovimi vojnami. Takrat so si britanski časopisi želeli hitrejšega dotoka informacij s celine do bralcev. Toda novinarji tistega časa, torej poznega 18. in zgodnjega 19. stoletja, so le redko poročali s terena, informacije so dobivali iz pisem vojakov in iz drugih časopisov (Sterling 2009, 1441). Pravo vojno novinarstvo naj bi se začelo z Williamom Howardom Russlom, ki ga je Philip Knightley označil za prvega vojnega novinarja. Pred Williamom Howardom Russlom so uredniki dobivali novice z bojišč tako, da so jih preprosto prepisali iz tujih časopisov, ali pa so jim novice z bojišč v pismih pošiljali mlajši častniki. To pa je seveda

predstavljalo veliko težavo, saj so ti vojaki pošiljali zelo selektivne novice, sebe so dojemali najprej kot vojake in šele potem kot dopisnike, poleg tega pa so vedeli zelo malo o tem, kakšno je novinarsko delo ali kaj je novica (Knightley 2003, 3). Russel velja za prvega sodobnega vojnega novinarja, ker je javnosti prvi omogočil, da je lahko brala o realnosti vojskovanja. Njegovo poročanje o stanju na bojišču in o razmerah, v kakršnih so se vojskovali britanski vojaki, je pripeljalo do odstopa britanskega premiera (Tumber 2009, 386).

Z ameriško državljansko vojno se je število vojnih novinarjev skokovito povečalo. Z njenih bojišč je poročalo več novinarjev kot kdaj koli prej, pa tudi njihova poročila so zaradi telegrafa potovala hitreje kot kdaj koli prej (Knightley 2003, 20). Kljub temu pa so bila novinarska poročila iz tistega obdobja vse prej kot objektivna in natančna. "Večina vojnih novinarjev je takrat videla svojo vlogo predvsem v tem, da je skrbela za moralo civilistov in vojakov" (Knightley 2003, 21). Sicer pa so novinarji takrat ravnali neetično tudi drugače. Ker so bili slabo plačani, so sprejemali podkupnine oficirjev z obljubo, da jih bodo predstavili v dobri luči, drugi so prodajali informacije, ki so koristile borznim špekulantom, ali pa so celo opravljali uradniška dela za vojsko (Knightley 2003, 23–24).

Kakovost novinarskega dela v prvi svetovni vojni pa je omejevala predvsem cenzura. Prvo svetovno vojno je zaznamovala cenzura, za katero največji del krivde nosijo britanski vojni novinarji, ki so se popolnoma poistovetili z vojsko in podlegli propagandi (Knightley 2003, 85). Težave pri poročanju so se pojavile že na začetku vojne. Tako zavezniki kot tudi Nemci niso želeli novinarjev na bojiščih, mediji so lahko novice o poteku vojne dobili le neposredno od vojske (Knightley 2003, 90). Urednikom pa je bilo tega počasi dovolj, zato so brez dovoljenja vojske in kljub morebitnim sankcijam na bojišča poslali novinarje (Knightley 2003, 92). Vojska je kmalu ugotovila, da ji pravzaprav koristi, če spusti novinarje na bojišča, seveda pod nadzorom. Zato so novinarje na bojiščih ves čas spremljali cenzorji, ki so pregledovali tako njihova poročila kot zasebna pisma (Knightley 2003, 102).

Vojno novinarstvo je začelo dobivati profesionalni značaj v španski državljanski vojni. "Španska državljanska vojna je bila prva, ki so jo novinarji pokrivali na sodoben način: množica profesionalnih novinarjev na bojiščih z vojaki in v mestih, kjer so potekali spopadi. Njihovo delo je bilo takoj objavljeno v revijah in časopisih v Španiji in tujini" (Sontag 2003, 18).

Tudi poročanje o drugi svetovni vojni je potekalo pod nadzorom cenzure, tokrat sovjetske. Vsako novinarsko poročilo, ki ga je želel dopisnik poslati iz Sovjetske zveze, so pregledali cenzorji in ga ustrezno popravili; če so novinarji odkrili kaj zanimivega, so cenzorji to takoj izbrisali iz poročila (Knightley 2003, 271). Po drugi strani pa je druga svetovna vojna "privabila najboljše vojne novinarje, v tistem času je nastalo nekaj najboljšega novinarskega pisanja, in dobila je nesorazmerno veliko prostora v britanskih časopisih" (Knightley 2003, 332).

Prva vojna, ki je segla v domove ljudi, je bila vietnamska vojna. Ameriška vojna v Vietnamu je bila prva vojna, ki so jo lahko ljudje dan za dnem spremljali na televizijskih zaslonih; vpeljala je tako imenovano teleintimo s smrtjo in uničenjem (Sontag 2003, 18). Falklandsko vojno je lahko od blizu spremljala le peščica britanskih novinarjev, ki so bili nameščeni pri vojaki. Ker so si delili izkušnjo vojne, so se novinarji poistovetili z vojaki; ne glede na svoje zasebno mnenje o vojni so se poistovetili z usodo vojakov, kar je seveda vplivalo tudi na njihovo poročanje (Tumber 2004, 190–192).

2.3 Vojno novinarstvo danes

Sodobno vojno novinarstvo omogoča najnovejša tehnologija, tok informacij in slike z bojišč so konstantni. Novinarji na vojnih območjih imajo s seboj vso potrebno tehnologijo in lahko zelo hitro, kot si pred nekaj desetletji še ni bilo mogoče predstavljati, objavijo svoje posnetke in poročila. Zaradi interneta je zdaj njihovo delo dosegljivo množičnemu občinstvu (Tumber 2009, 387). Čeprav je tehnologija od časov, ko je William Howard Russel poročal iz krimske vojne, zelo napredovala, pa delo novinarjev še vedno poteka v izrednih razmerah, zato se ti srečujejo s podobnimi dilemami (Bell, 2008). "Delo vojnih novinarjev postaja čedalje težje in vse bolj nevarno. Meje med spopadi so nejasne, novinarji so lahko izpostavljeni prijateljskemu ognju, nenehno jim grozijo ugrabitve in smrt" (Tumber 2009, 387).

Eden izmed medijsko najbolj zanimivih konfliktov je bila prva zalivska vojna. Ta le 42 dni trajajoča vojna je bila svetovni medijski dogodek izjemnih razsežnosti, in tudi zato se je vojska zelo trudila nadzirati medije, s prikrito ali pa celo z očitno propagando (Hatchen 318,

2007). Novinarje je vojska poskušala nadzirati na različne načine: organizirali so medijske skupine, ki so jih ves čas spremljali vojaki, imeli pa so tudi omejen dostop do vojakov na terenu in do tega, da so lahko videli spopade na lastne oči. Njihova poročila je pred objavo pregledala vojska, poleg tega pa so morali upoštevati stroga vojaška pravila. Neodvisni novinarji so tvegali, da se izgubijo, da jih ubijejo ali pa ugrabijo (Boyd-Barret 2004, 30). Po drugi strani pa je bilo poročanje iz Afganistana leta 2001 popolnoma drugačno, saj so imeli novinarji vso svobodo: po državi so lahko potovali sami, brez spremstva vojske. Le peščica novinarjev pa se je smela pridružiti vojakom in poročati s terena, zato se je veliko novinarjev pri svojem poročanju zanašalo na poročila iz Pentagona (Boyd-Barret 2004, 30).

Takojšnjost poročanja vojnih novinarjev pa ima tudi pomanjkljivosti. Med vojno v Iraku, predvsem na začetku, je spremljanje 24-urnih novic različnih kabelskih ponudnikov narasla, zaradi zahteve po takojšnjosti poročanja pa sta trpela natančnost in preverjanje informacij (Allan in Zelizer 2004, 7–8).

Tako imenovana druga zalivska vojna leta 2003 je vpeljala koncept bojnoformacijskega (*embedded*) novinarstva. Približno 600 novinarjev je vojno spremljalo z vojaki na terenu. Novinarjem so odsvetovali, da bi o vojni poročali s terena sami. Tisti novinarji, ki so poročali kot bojnoformacijski, pa so morali upoštevati stroga pravila igre, ki jih je postavil Pentagon. Tako so vse njihovo poročanje pred objavo pregledali, imeli so malo možnosti za stik z domačini in strokovnjaki, ki niso prihajali iz vojaških vrst (Boyd-Barret 2004, 30–31). Vojska si je tako zagotovila bolj naklonjeno poročanje, poleg tega pa so se novinarji začeli počutiti kot del vojske. Ne glede na to, kako odločeni so bili bojnoformacijski novinarji, da bodo poročali objektivno in nepristransko, so kmalu začeli pozabljati na razliko med sabo in vojaki in začeli pri svojem poročanju uporabljati zaimsek "mi" (Knightley 2003, 532).

2.4 Delo tujih vojnih novinarjev

Tuje vojne novinarje medijske hiše napotijo v države, kjer poteka vojna. Pred prihodom v tujo državo nekateri opravijo tudi priprave na delo v sovražnem okolju. Večina se poskuša pred odhodom v tujo državo pozanimati vsaj o temeljnih kulturnih in nacionalnih značilnostih države, v katero odhajajo. Ker se je povečala skrb za varnost vojnih novinarjev, so ameriške in britanske medijske hiše v sodelovanju z vojsko razvile programe, ki

novinarje pripravijo na delo v sovražnem okolju (Tumber in Webster 2006, 130). A tudi priprave ne morejo rešiti vseh težav, s katerimi se tuji novinarji soočajo v neki državi. "Vojni novinarji imajo pred odhodom v neko državo navadno zelo malo časa za priprave, pogosto tudi toliko ne, da bi se poučili o državi, v katero odhajajo. Večje medijske hiše to rešujejo tako, da imajo v državi svoje vire, ki pomagajo novinarjem" (Tumber in Webster 2006, 77). Ljudje, na katere se novinarji v drugi državi zanašajo, so ključni tako za poročanje kot tudi za preživetje novinarjev. Tuji vojni novinarji so pri svojem delu močno odvisni od lokalnih voznikov, prevajalcev in vodičev, ki jim pomagajo pri komuniciranju z domačini, pri pridobivanju informacij in hrane, poleg tega pa poskrbijo tudi za varno potovanje po državi (Tumber in Webster 2006, 106). Pomembno je poznavanje vsaj temeljnih kulturnih značilnosti in osnov jezika države, iz katere določen novinar poroča. Guardianov novinar James Meek (v Tumber in Webster 2006, 79) poudarja, da je znanje jezika države, iz katere poroča novinar, bistvenega pomena, saj je bilo po njegovem mnenju poročanje britanskih novinarjev o razpadu Sovjetske zveze precej boljše kot poročanje o konfliktih na Bližnjem vzhodu, ker so novinarji govorili jezik države, iz katere so poročali. Tuji vojni novinarji se srečujejo tudi s težavami pri razumevanju konteksta ter družbenih in zgodovinskih okoliščin. Schlechter (1994, 2) takole opisuje poročanje ameriške televizije o vojni na Balkanu: "Na ameriški televiziji niso nikoli povedali, kdo je bil agresor ali zakaj. Nikoli niso razumeli neofašističnega karakterja dominantnih ideologij v Srbiji in na Hrvaškem ali kako so nedemokratski režimi spodbujali ekstremiste in paravojaške enote. Namesto tega so dogodke prikazali kot nore, kot da so vse strani enako krive za kaos, ki je tako ali tako značilen za to regijo". Če mediji predstavijo določen konflikt v taki luči, ima občinstvo le malo možnosti, da si o njem ustvari drugačno sliko, zato je razumevanje konteksta in vzrokov za vojno ključno. Tudi Martin Bell (1996, 135), ki je poročal o vojni v Bosni, se spominja, da je razumevanje konflikta popolnoma spremenilo njegovo videnje vojne: "Za vse, ki so prišli od zunaj, je bila vojna v Bosni samo ena izmed tujih vojn; toda bila je pretresljiva in je novinarje zaznamovala, zaradi nje so začeli delati drugače in videli stvari v drugačni luči". In to je vplivalo tudi na to, kako so poročali.

Kulturne razlike lahko pomembno vplivajo na poročanje. Zahodni mediji se še posebej radi zanašajo na referenčne okvire svoje kulture, ne razumejo tako zelo različne realnosti ljudi in situacij, o katerih poročajo. Tako novinarstvo lahko hitro postane poenostavljeno, podcenjevalno in ima včasih celo podton rasizma. Novinarsko poročanje lahko tako zelo hitro zdrsne v stereotipiziranje, ki ga javnost sprejme brez kritičnega premisleka (Seib 2004,

9). To je ugotovil tudi Nel Ruigrok (2008, 300), ki je proučeval poročanje nizozemskih medijev o vojni v Bosni in Hercegovini. Ugotovil je, da so njihovi novinarji Srbe največkrat označili za zločince, medtem ko so Muslimane tako opisali le redko. Podobno je bilo tudi, ko so pisali o žrtvah vojne; medtem ko Srbi skoraj nikoli niso bili označeni za žrtve, so bili Muslimani skoraj vedno.

Vojni novinarji se na terenu pogosto srečujejo z vprašanjem dostopa do bojišč, okupiranih mest, civilistov, ali pa do položajev nasprotne vojskujoče strani. Martin Bell (1996, 114), ki je med bosansko vojno za BBC poročal iz Sarajeva, je opazil, da so novinarji večinoma poročali iz okupiranega Sarajeva, le redko so se odpravili območja pod srbskim nadzorom, saj tam navadno niso dobili uporabnega materiala. Zato se sprašuje: "Ali smo kdaj pokazali civilno žrtev ostrostrelcev na srbski strani? Kdaj smo poročali iz njihovih bolnišnic?" (Bell 1996, 114). Čeprav so bili Srbi tisti, ki so oblegali Bosno, so se grozodejstva dogajala na obeh straneh, le da so bila tista na bosanski strani po opažanju novinarjev medijsko bolj izpostavljena. Konflikti, ki se dogajajo na območjih, kjer ni veliko infrastrukture, na primer na Falklandskih otokih, ali kjer je težko priti v stik z domačimi novinarji in njihovo infrastrukturo, otežujejo delo tujih novinarjev. Take razmere koristijo predvsem vojski pri omejevanju poročanja o določenem konfliktu, saj se novinarji pri pridobivanju informacij lahko zanesejo le na njeno pomoč. Če je konflikt dolgotrajen, pa se mediji prilagodijo situaciji in postanejo manj odvisni od vojaške pomoči (Young in Jesser 1997, 18).

Pomemben dejavnik pri poročanju z bojišča je tudi strah, ki vpliva na to, do kod si bodo novinarji še upali po informacije. Bell se spominja, da jih vojaki niso bili dolžni ščititi, zlasti ne na prvi bojni črti. Novinarji so se vsak dan soočali s težkim vprašanjem, kako daleč si upajo in ali bodo šli na bojišče. Kot pravi, so bili vsi preveč previdni, celo preveč prestrašeni, da bi šli ven. Strah je bil najmočnejši pri tistih, ki so bili v vojni že ranjeni (Bell 1996, 218). In dodaja: "V to vojno smo bili potegnjeni ne le kot priče in kronisti dogajanja. Bili smo tudi udeleženci" (Bell 1996, 129).

Pri poročanju o tujih vojnah se novinarji soočajo tudi s frustracijo, češ da je domačemu občinstvu veliko manj mar za tuje kot za domače vojne. "Nacionalne tragedije odmevajo, za tuje to ni nujno. Na novice o lakoti v Afriki se ljudje lahko odzovejo celo z mnenjem, da je to nekaj, kar je bilo že tisočkrat videno" (Sanders 2003, 97). Podobno se je zgodilo tudi med vojno v Bosni in Hercegovini, ki je čez čas postala medijsko vse manj zanimiva; kot piše

Bell (1996, 251), je bilo urednike čez čas vedno težje prepričati, da so našli prostor v novicah za tako imenovano tretjo svetovno vojno. Po drugi strani pa mediji lahko s svojim poročanjem sprožijo tudi posredovanje mednarodne skupnosti. V javnosti je uveljavljeno mnenje, da medijsko poročanje o nasilnih meddržavnih konfliktih sproži med občinstvom reakcijo, da je nekaj treba storiti. Tako imenovani CNN-efekt da medijem moč, s katero lahko vplivajo na občinstvo in s tem tudi na politike (Balabanova 2007, 1). Mediji imajo pri prikazovanju tragedij in poročanju o njih, tudi o vojnah, ki so od nas geografsko in kulturno oddaljene, drugačna merila kot pri prikazovanju trpljenja, ki se dogaja na domačem pragu. Smrt je redko prikazana skozi izmaličene človeške ostanke, razen če gre za tujce. Pri poročanju o tujih grozotah se osredotočajo na tujost žrtev in okrepijo predsodke, češ da so te, druge kulture v najslabšem primeru že tako primitivne in barbarske (Taylor 1998, 129).

Ko novinarji poročajo o tuji vojni, na njihovo poročanje vpliva tudi to, kje so nameščeni. Tuji vojni novinarji, posebej tisti, ki so nameščeni pri vojaki, dojemajo vojno popolnoma drugače kot novinarji, ki se po vojnem območju gibljejo sami. V falklandski vojni so težave, s kakršnimi so se soočali novinarji pri opravljanju svojega dela, novinarje in vojake še bolj povezale, postali so zavezniki in prijatelji, kar je vplivalo tudi na njihovo poročanje (Tumber 2004, 192–193). Novinarji se tako lahko postavijo na stran svojih vojakov in poročajo tako, da pomagajo k zmagi svoje vojske. Pri konfliktnih situacijah, kakršni sta bili falklandska in zalivska vojna, novinarji stopijo na polje negotovosti, saj postanejo čustveno povezani s četo vojakov, pri kateri so nameščeni, in si želijo, da bi njihova stran zmagala (Tumber 2004, 202). Podobno so menili tudi bojnoformacijski novinarji, ki so poročali iz Iraka. Mnogi so menili, da nimajo absolutne pravice poročati o vsem ne glede na posledice, češ da so odgovorni, da javnosti čim temeljiteje predstavijo konflikt, ne da bi s tem ogrožali življenje vojakov. Večina novinarjev je torej menila, da mora biti pravica javnosti do obveščenosti usklajena z nacionalno varnostjo in varnostjo vojakov (Johnson in Fahmy 2009, 71). Vprašanje pa je, ali je naloga novinarjev res pomagati k zmagi "svoje" vojske ali pa čim bolj resnicoljubno predstaviti situacijo.

2.5 Delo domačih vojnih novinarjev

Mnogi vojni novinarji so pri svojem delu ranjeni ali celo ubiti. Niso pa vsi v enaki meri izpostavljeni tveganju; domači novinarji so bolj ogroženi kot tuji. Tudi civilisti, ki se

znajdejo na napačnem kraju, so v večji nevarnosti kot novinarji iz mednarodnih novinarskih organizacij, ugotavljata Tumber in Webster (2006, 19). Domači novinarji se torej soočeni s še večjimi problemi pri poročanju o vojni, ki poteka v njihovi državi. "S kakršnimi koli nevarnostmi so soočeni tuji dopisniki, lahko vedno odidejo, ko postanejo razmere prenevarne, domačini pa te možnosti nimajo" (Tumber in Webster 2006, 117). Podobno piše tudi Martin Bell (1996, 127), ki se spominja srečanja s Sarajevčani, ki so se skrivali v kletah pred ostrostrelci: "Kratek čas smo živeli njihovo življenje in z njimi delili nevarnosti, s kakršnimi so se soočali; toda mi smo lahko pobegnili, na voljo smo imeli tudi zaščito, oni pa tega niso imeli in zato me je bilo sram". V podobnem položaju so bili vsi domačini, tudi novinarji.

Domači novinarji pa niso v slabšem položaju le, ko gre za varnost, ampak so tudi pod hujšim političnim pritiskom. Ni nujno, da bodo novičarske vrednote, ki jih novinarji spoštujejo v miru ali ko poročajo o tuji vojni, posameznemu novinarju v pomoč, ko se znajde sredi vojne v svoji državi, opozarja Tumber (2006, 448). Profesionalno novinarstvo lahko hitro podleže različnim pritiskom. Med vojno v srbskih medijih, ki so bili pod nadzorom države, ni bilo prostora za profesionalno novinarstvo. Vsak, ki je zagovarjal minimalne novinarske standarde ali etiko, je tvegala, da njegovih prispevkov ne bodo objavili ali pa da ga bodo celo odpustili (Kurspahić 2003, 121). Politični pritiski pa niso edino, kar vpliva na poročanje določenega novinarja, močan vpliv ima lahko tudi njegovo osebno politično prepričanje. Na to, da neki novinar zamolči resnico, poleg patriotizma vpliva torej tudi politično prepričanje, ki je bliže eni ali drugi strani (Williams 1992, 159–163). Novinarje vojna v lastni državi prizadene na popolnoma drugi ravni, saj so osebno vpleteni v dogajanje.

Poročanje o vojni v lastni državi je bilo za bosanske novinarje velik osebni in profesionalni izziv. Na osebni ravni so ne glede na to, ali so bili Muslimani, Srbi, Hrvati ali Židje, izkusili enak teror: njihove hiše in stanovanja so bili tarče srbske artilerije, njihove družine so bile prikrajšane za temeljne dobrine, kot so kruh in mleko, voda in elektrika, a nikoli niso krivili Srbov, saj je bil marsikateri Srb v enakem položaju. Na profesionalni ravni so še vedno želeli dnevno poročati o dogodkih kljub nenehnemu obstreljevanju, čeprav brez vode in elektrike, brez telefonske linije, da bi sporočali novice, ali kioska, ki bi prodajal časopis (Kurspahić 2003, 105).

Kot piše takratni urednik Oslobođenja, je časopis izhajal tudi med vojno, ker so čutili odgovornost do poklica, kajti "če o tej vojni poroča na stotine tujih novinarjev, kako ne bomo mi, katerih družine, mesto in država so ogroženi. Poleg tega smo imeli odgovornost do naših bralcev, ki jih nismo mogli zapustiti v najhujših trenutkih" (Kurspahić 2003, 105).

3 Etika v vojnem poročanju

3.1 Povezanost novinarstva in etike

Etične odločitve dnevno sprejemamo vsi. Etične sodbe sprejmejo moralni agentje ne glede na to, ali delujejo po svoji volji ali kot predstavniki določene institucije. Moralni agentje pa postanejo vsi sporočevalci, ko se soočijo z etičnimi dilemami pri svojem delu in tako nosijo vso odgovornost za svoja dejanja (Day 2006, 5).

Posebej pomembne so odločitve tistih, ki imajo v družbi poseben položaj in pomen, in to so tudi novinarji. Etika in novinarstvo sta tesno povezana, saj novinarstvo med drugim temelji na etiki. Biti novinar nikoli ni bilo lahko; novinarji namreč živijo v enakem svetu kot vsi drugi, živijo pa tudi v vzporednem svetu svojega poklica, ki jih do neke mere lahko omejuje. In to lahko vodi do različnih stopenj resnicoljubnosti, etike in natančnosti v njihovih zgodbah (Willis 2003, xv). Resnicoljubnost in objektivnost sta na primer najbolj cenjeni maksimi novinarstva, ki pa nista vedno doseženi.

Novinarska etika ima s splošno etiko nekaj skupnih načela, kot sta resnicoljubnost in držanje obljub. Toda novinarska etika se osredotoča na probleme in norme, specifične za novinarstvo (Ward 2010, 44). Zasnovana je tako, da so njena načela v pomoč pri novinarskem presojanju. Upošteva mikroprobleme, kako naj torej ravna posamezni novinar v neki situaciji, in makroprobleme, ki se nanašajo na to, kako naj ravnajo mediji glede na njihovo vlogo v družbi (Ward 2010, 43).

Da bi etično ravnanje postalo za novinarje nekaj samoumevnega, morajo najprej spoznati njegov pomen. "Ljudje, ki delajo v medijih, morajo tako kot alkoholiki najprej spoznati problem, šele potem lahko ukrepajo" (Day 2006, 9). Čeprav novinarja k etiki zavezujejo tudi etični kodeksi, mora v njem samem obstajati zavedanje o etičnem ravnanju, drugače so vsi

kodeksi tega sveta le mrtva črka na papirju. Etika niso samo etični kodeksi, niso samo pravila, ki jim je treba slediti. Etika so načela, ki se ukvarjajo s tem, kakšno je pravilno in kakšno napačno človekovo ravnanje. To so načela, ki imajo temelj v teoriji in jih je treba pri vsakem posameznem primeru uveljavljati nepristransko (Belsey in Chadwick 1992, 10).

3.2 Novinarska etika in morala

Tako kot pripadnike vseh drugih poklicev tudi novinarje vodi morala določenega poklica; odgovornost, pravice in vrline so torej povezane s poklicem (Martin 1997, 86). Novinarji se pri sprejemanju odločitev opirajo na novinarsko etiko. "Novinarska etika zagotavlja filozofski premislek moralne sodbe, je teoretski diskurz o normah, ki so temelj novinarjeve moralne izbire, in o legitimnosti teh norm v dani situaciji" (Poler Kovačič 2005, 192). Etika pomaga novinarjem pri presoji moralnih dolžnosti. "Etika je mnogokrat dojeta kot razumski proces, ki ga uporabimo, ko si prideta navzkriž dve moralni načeli. Najtežje etične dileme se pojavijo, ko si stojita nasproti dve pravilni moralni dolžnosti. Etika tako pogosto vključuje uravnoteženje konkurenčnih pravic, pri čemer pravih odgovora ni" (Day 2006, 3).

Morala opredeljuje vsa naša vsakodnevna dejanja. Morala ni omejena samo na etiko vsakodnevnih osebnih odnosov, kot so družina, prijateljstvo in ljubezen, ampak se nanaša na vso nepoklicno moralo in vključuje načela socialne pravičnosti in sodelovanja v družbi (Martin 1997, 88–89). Martin (1997, 87) dodaja, da mora biti novinarjeva morala povezana s širšo moralo, kajti če novinarji menijo, da so njihove profesionalne vloge in standardi znatno izolirani od širše morale, potem so lahko pripravljene narediti tudi stvari, ki jih širša javnost obsoja, kot so na primer prevare in vdor v zasebnost pri iskanju informacij. Poleg tega pri takem početju čutijo manjšo osebno odgovornost. Čeprav so zaradi specifičnih zahtev poklica moralne dolžnosti novinarjev drugačne od splošnih moralnih dolžnosti, pa, kot piše Martin (1997, 88), "te pravice in odgovornosti ne obstajajo v vakuumu, ampak so že zakoreninjene v širše uporabnih moralnih vrednotah". Prav povezanost splošne morale in novinarske etike pa lahko pomaga novinarjem pri presojanju. Tako kot pripadniki drugih poklicev, se lahko tudi novinarji znajdejo v situaciji, ko morajo ravnati v nasprotju s svojimi načeli, kar lahko ogrozi njihovo identiteto. V takih trenutkih pomaga novinarjem ohraniti moralno perspektivo prav zavedanje, kako je profesionalna etika povezana s širšo moralo (Martin 1997, 88).

3.3 Odgovornost do javnosti

Etika nalaga novinarjem tudi odgovornost do javnosti. "Kot novinarjevo primarno odgovornost opredeljujemo odgovornost do javnosti (naslovnikov). Pogoj zanjo je svoboda, ki pa mora temeljiti na spoštovanju človekovega dostojanstva" (Poler Kovačič 2005, 192). Ali novinarji ravna etično, je pomembno predvsem zato, ker so njihove odločitve na eni strani vidne vsem, na drugi pa naj bi bile tudi zgled. Kot piše Day (2006, 26), so množični mediji med najvplivnejšimi akterji sodobnih družb, saj stojijo na križišču med državljanji in njihovimi političnimi, ekonomskimi in družbenimi institucijami, so nosilci družbenih vrednot. Moralna obveza mora novinarja voditi k temu, kot piše Merrill (1992, 22), da skrbi za razvoj demokracije s tem, da volivce odgovorno o vsem informira. Preobilica govoric, obrekovanja, senzacionalizma, površnosti in arogance nikakor ne prispeva k odgovornemu novinarstvu. Samo odgovorno novinarstvo pa lahko pomaga k razvoju demokratične družbe. Vse vrline, povezane z etičnim novinarstvom – točnost, iskrenost, resnica, objektivnost, pravičnost, uravnoteženost, spoštovanje avtonomije navadnih ljudi –, so del novinarstva znotraj demokratičnih procesov. Etično novinarstvo služi javnemu interesu (Belsey 1998, 10). Novinarji so torej v službi javnosti. Zato je njihova posebna vloga v vsaki družbi javnosti zagotavljati informacije in povedati resnico (Goodwin in Smith 1994, 6). V imenu javnega interesa naj bi novinarji sledili svojemu poslanstvu ne glede na to, kako težavno je lahko. Etika spodbuja novinarje, naj iščejo resnico ne glede na morebitne grožnje ali morebitne koristi, naj ravnajo neodvisno in naj poročajo tako, kot je najbolje za družbo (Ward 2010, 44).

Zaradi odločitev pri svojem delu se novinarji mnogokrat znajdejo v navzkrižju interesov. Ker novinarji delujejo v službi javnosti, njihova dolžnost do javnosti lahko nadvlada tudi zakone. Vendar le takrat, kadar gre za močnejšo moralno obvezo (Day 2006, 34). Ward (2010, 44) pa piše, da so včasih novinarji do prevare bolj tolerantni kot drugi poklici, saj lahko novinar s prevaro od nekoga dobi informacijo, ki je pomembna za rešitev ali osvetlitev nekega problema.

3.4 Dostojanstvo osebe kot temelj novinarjevega sporočanja

Novinarji bi morali biti pozorni na to, kakšen je njihov odnos do ljudi. Kot piše Melita Poler (1997, 72), so temelj novinarskega sporočanja "odnosi do ljudi, človek – kot oseba – pa predstavlja najvišje dobro, h kateremu je usmerjena etična naravnost novinarstva. Torej je etični odnos v samem bistvu in poslanstvu novinarskega sporočanja". In dodaja, da je novinarjevo moralno gonilo spoštovanje moralnega zakona, ki še kaže v tem, da spoštuje človekovo dostojanstvo ter človeka obravnava kot cilj, ne kot sredstvo (Poler 1997, 69).

Pri svojem delu bi se morali novinarji zavedati, da je "novinarska etika odgovornosti /.../ etika dolžnosti. Izvor dolžnosti je oseba. Spoštovanje dostojanstva tako svoje osebe kot tudi drugih ljudi, ki so vključeni v množično komuniciranje, je novinarjeva dolžnost" (Poler 1997, 107).

Novinarji lahko sledijo svojemu poslanstvu le, če si pridobijo zaupanje in spoštovanje ljudi. Da bi uresničili svojo zavezo resnicoljubnosti, morajo biti do ljudi, do občinstva in do tistih, s katerimi sodelujejo pri svojem delu, pošteni in sočutni, pišeta Goodwin in Smith (1994, 6). Če se vedejo arogantno in vzvišeno, bo to v javnosti metalo slabo luč na njihovo delo. Če novinarji niso sočutni do ljudi, s katerimi pri delu sodelujejo, pa naj bodo to viri ali drugi sogovorniki, bo to vodilo do nesočutnega novinarstva, zaradi česar si lahko javnost ustvari mnenje, da jim za nič ni mar (Goodwin in Smith 1994, 23). Če novinarji pri svojem delu niso sočutni, jim to lahko oteži delo, saj Goodwin in Smith (1994, 24) pišeta, novinarje, ki si ne pridobijo zaupanja in spoštovanja ljudi, to ovira pri njihovem delu, ker jim javnost preprosto ne verjame.

3.5 Etika in etična vprašanja pri vojnem poročanju

Pri poročanju o tragedijah je novinarska etika pod pritiskom. "Pripovedovanje zgodb, informiranje o trpljenju, nam pove resnico o človeškem življenju. Ne moremo živeti v namišljenem svetu, kjer nihče ne trpi. Slabe stvari se dogajajo, ljudje trpijo. Te stvari želimo vedeti, ker nas do določene mere pomirjajo" (Sanders 2003, 103). A pri poročanju o tragedijah je pomembno, kako se novinar tega loti. Sandersova (2003, 104–105) izpostavlja nekaj ključnih priporočil, ki naj bi se jih držali novinarji, ki poročajo o tragedijah. Odločitve

naj ne bodo hitre in nepremišljene. Medijske hiše naj iz svojih vrst izberejo le nekaj novinarjev, ki bodo navzoči na kraju dogodka, pridobljeni material pa potem delijo z drugimi medijskimi hišami, vključenimi v ta dogovor. Tako se lahko izognejo temu, da bi vpletene v neko tragedijo nadlegovala množica novinarjev. Novinarji morajo biti pri intervjujih občutljivi in intervjuvancu vedno razložiti pravila igre. Mediji morajo biti previdni pri objavi materiala, ki bi lahko koga prizadel. Tragedije naj pokrivajo izkušeni novinarji. Novinar naj o tragedijah poroča tenkočutno.

Novinarji se pri poročanju o vojni znajdejo pred kopico težavnih odločitev. "Čeprav je bila vloga vojnih novinarjev pogosto povezana z nekakšnim romantičnim izročilom, je dejansko obdana z množico problemov, povezanih z zvestobo, odgovornostjo ter resnico in uravnoveženostjo" (Allan in Zelizer 2004, 3). V vojni se novinarji dnevno srečujejo s praktičnimi vidiki dilem v svojem poklicu. "V vojni je novinarstvo soočeno z mnogimi vprašanji: Ali naj se objavijo fotografije umrlih v vojni? Ali je sprejemljivo intervjuvati družine, ki so izgubile bližnje v bitkah? Ali naj novinarji poročajo tudi izza sovražnikove bojne črte? Ali naj se novinarji uklonijo ukazom vojske glede tega, kje se lahko gibljejo?" (Williams 1992, 154). Da se lažje soočajo s takšnimi problemi, novinarji uteho največkrat najdejo pri sodelavcih. Novinarji, ki pogosto poročajo s kraja zločina ali z bojišč, si ustvarijo svoj podporni sistem in načine za obvladovanje situacije. Pomagajo si med seboj in delijo svoje strahove in žalost, ko so na vojnih območjih (Norwood, Walsh, Owen 2003, 138).

V nadaljevanju bom opredelila nekaj najpogostejših etičnih problemov, s katerimi se soočajo vojni novinarji.

3.5.1 Dilema med domoljubjem in nepristranskostjo

Na poročanje vsekakor vpliva tudi občutek nacionalne pripadnosti. Upoštevati moramo novinarjev občutek nacionalne pripadnosti, tako da osvetlimo, kdaj mu bo ta pomagal in kdaj ogrožal integriteto njegovega dela (Allan in Zelizer 2004, 4). Občutek nacionalne pripadnosti lahko pri novinarju spodbudi marsikateri dvom. "Načela poročanja so pred težko preizkušnjo, ko gre tvoj narod v vojno. Komu si zvest? Načelom abstraktne resnice ali tistim, ki vodijo vojno; prestrašenim ali vojskujočim se prebivalcem države, odločitvam izvoljenih predstavnikov v demokraciji, izključenim manjšinam, ki so drugačnega mnenja, ali mladim

moškimi in ženskimi, ki tvegajo svoja življenja v prvih bojnih vrstah?" (Adie v Allan in Zelizer 2004, 3). V vojni se novinarji velikokrat znajdejo pred vprašanjem, ali so najprej novinarji ali najprej državljani.

Novinarjevo dojetje državljanstva ali celo patriotizma lahko povzroči pomisleke o njegovem novinarskem delu. Vse prevečkrat so novinarji soočeni z vprašanjem: Ali si z nami ali proti nam? In na tej točki se novinar kot posameznik odloči, kakšna bo njegova vloga; pri tem pa se mora zavedati, da njegova odločitev močno vpliva na to, kako bo njegovo občinstvo razumelo naravo vojne in njene posledice za žrtve (Allan in Zelizer 2004, 5).

Medtem ko nekateri verjamejo, da mora biti novinar v vojni najprej zvest lastni državi, so drugi mnenja, da mora biti zavezan normi objektivnosti (npr. Allan in Zelizer 2004, 4–5). "Vojna najostreje razkrije prepad med realnostjo in retoriko, ki obstaja v jedru novinarskega poklica" (Williams 1992, 154).

V takih primerih se lahko pri novinarjih pojavi samocenzura. Domoljubje lahko pri poročanju o vojni prevlada nad resnicoljubnostjo, na poročanje pa vpliva tudi medijska organizacija, za katero nekdo poroča. V vojnih situacijah, ko so viri informacij in dostop omejeni, je še toliko težje izluščiti resnico iz propagande. A kot piše Williams (1992, 168), je vojnim novinarjem morda težko ves čas poročati resnicoljubno, čeprav bi morali zlahka razlikovati med poročanjem o resnici in poročanjem o lažeh. Po drugi strani pa je vprašanje tudi, koliko si občinstvo pravzaprav želi vedeti, kajti "kjer se vojne bijejo v našem imenu in se v njih bojujejo naši vojaki, nam je ljubše, če ne vemo vseh podrobnosti o smrti in trpljenju, pa tudi mediji nam tega raje ne povedo" (Sanders 2003, 99).

3.5.2 Dilema med nevpletenostjo v dogajanje in sočutjem do trpečih

"Stati zunaj dogajanja je najboljši način, da zagotovimo objektivno novinarstvo, in najboljši način, da pritegnemo pozornost javnosti, ki je včasih skeptična do novinarjevih razlogov za poročanje" (Seib 2002, 120). Seib (2002, 120) dodaja, da so novinarji prav zaradi objektivnosti pri poročanju o grozotah lahko tudi kritizirani. Kot piše Smith (2008, 214), je načelo objektivnega poročanja, da so novinarji gledalci in ne udeleženci dogajanja.

Novinarji se ne bi smeli zaplesti z ljudmi, o katerih poročajo, ampak naj bi bili nevtralni opazovalci. Dodaja, da mnoge skrbi, da bi sočutje lahko slabo vplivalo na novinarje, saj bi lahko pozabili na svojo dolžnost do obveščanja javnosti (Smith 2008, 215).

Prav novinarji, ki poročajo o vojnah, revščini in lakoti, so velikokrat soočeni z vprašanjem, ali naj pomagajo in tako postanejo vpleteni v dogajanje ali naj bodo le nevpleteni opazovalci in poročevalci. Eden izmed najodmevnejših primerov take dileme je fotografija Kevina Carterja, ki je med sudansko lakoto fotografiral umirajočo deklenco na cesti v bližini begunskega centra. Blizu deklice je sedel jastreb, ki je – kot je vidno s fotografije – prežal nanjo. Carter je za fotografijo dobil Pulitzerjevo nagrado. In ko so ga kasneje vprašali, ali je pomagal deklici, je odgovoril, da ne, saj je bilo v Sudanu na tisoče takih otrok (Seib 2002, 120). Kot piše Sandersova (2003, 102), se mnogi novinarji pri svojem delu držijo načela, da je njihova naloga opazovati in poročati in se ne vmešavati v dogajanje. Za to, da ostanejo zunaj dogajanja, imajo novinarji različne razloge. Kot pravi Paul Cleveland, ki dela za televizijsko hišo ABC News, če se novinar vplete v dogajanje, to vpliva na zmožnost presoje in vodi do tega, da ljudje začnejo dvomiti o njegovi objektivnosti (Goodwin in Smith 1994, 316). Po drugi strani pa, kot pišeta Goodwin in Smith (1994, 316), nekateri novinarji, kot je Michael Nicholson, ki je med vojno v Bosni in Hercegovini pretihotapil 9-letno deklenco iz Sarajeva v London, zagovarjajo načelo, da je treba ravnati najprej kot pošten človek.

Z nepristranskim poročanjem se ne strinja Martin Bell (1998, 18), ki pravi, da je treba BBC-jeve smernice, ki novinarjem nalagajo, da so objektivni in nepristranski, upoštevati glede na situacijo. Tako še dodaja, da je pri poročanju o vojni in podobnih tragedijah težko ostati nepristranski in celo neprimerno ostati nevtralen. Pri tem je treba upoštevati, kot piše Seib (2002, 120–121), da so novinarji, ki poročajo s kriznih območij, velikokrat izpostavljeni enakim strahovom kot ljudje, o katerih poročajo, kar je naporno tako čustveno kot telesno. Tako na poročanje močno vpliva vsakodnevno srečevanje s trpljenjem civilistov, vojakov kot tudi sodelavcev. "Nevarnosti so postale del vsakdanje rutine in navadno obvladljive. Zares težavna je bila nenehna izpostavljenost trpljenju drugih z določeno mero krivde" (Bell 1996, 226). Kljub temu je v svetu, ki je zasičen s podobami, trpljenje skoraj edino, kar gane gledalce. Kot piše Tumber (2004, 202), so novinarji, ki so le opazovalci, bolj v skladu s profesionalnimi pričakovanji kot novinarji, ki se vmešajo v dogajanje, čeprav s tem ne delujejo popolnoma zunaj profesionalnih norm. Tu gre za osebno presojo dogodkov, kar pa

je povezano s čustvi. Novinarji, ki na lastne oči vidijo trpljenje in morajo o njem poročati, se soočajo z marsikaterim pomislekom:

Ali nismo vsi takšni in drugačni voajerji na bojiščih, ki se preživljamo s problemi drugih? Celotni vojni dobičkarji? Kaj je kateri izmed nas storil od začetka tega konflikta, oni s svojimi modrimi čeladami in mi s svojimi kamerami, da bi prinesli mir? In ko so tv-kamere razporejene kot ptice plenilke ob ostrostrelski ulici, ali tisti, ki so jih tja poslali, ne pričakujejo, celo upajo, da se bodo ostrostrelci vrnili k svojemu smrtonosnemu delu? (Bell 1996, 254).

In v takih primerih se novinarji oprejo na načela etike. Kot meni Bell (1998, 18), pri poročanju z vojnih območij, sredi človeškega trpljenja, novinarstvo ni nevtralnno in mehansko početje, ampak tudi moralno. Poznati morajo ideje, kaj je prav in kaj narobe.

Podobe vojne, ki jih javnost vidi v medijih, naredijo vojno realno. Tako so podobe vojne v Vietnamu sprožile proteste proti njej. Občutek, da je nekaj treba storiti, so spodbudili tudi posnetki vojne v Bosni, ki so jih večer za večerom tri leta spremljali tisoči in tisoči gledalcev (Sontag 2003, 93). A kljub temu gre večina pomembnih dogodkov velikokrat mimo gledalcev, ne da bi pustila na njih trajen pečat. Naš svet je prenasičen s podobami, zato je tudi učinek pomembnih podob manjši (Sontag 2003, 94).

3.5.3 Dilema med pravico javnosti do obveščeniosti in dolžnostjo varovanja vojaških podatkov

Že od samih začetkov vojnega novinarstva se novinarji spopadajo z dilemo med pravico javnosti do obveščeniosti in vojaškimi omejitvami. Tako se je že William Howard Russel srečal z besom vojske, ko je v enem izmed svojih prispevkov razkril, koliko kosov topništva je britanska vojska premaknila na fronto, kje hranijo smodnik in kolikšne so količine tega, natančne položaje dveh polkov in da vojski primanjkuje streliva (Knightley 2003, 11). Z dilemo, katere informacije lahko razkrijejo javnosti in katerih ne, se novinarji, ki poročajo z bojišč, ukvarjajo še danes. Kot piše Bell (2008, 222), ostaja temeljni konflikt nespremenjen: razmerje med mediji, ki objavijo novico in morajo potem svoja dejanja zagovarjati pred

javnostjo, in vojsko, ki ima nalogo novice cenzurirati in se tako zavarovati.

"V vojni večina novinarjev sprejme pravilo, da ima javnost pravico vedeti, a ta pravica ni absolutna in je podrejena določenim omejitvam. Omejena je do te mere, ko razkritje določenih informacij lahko povzroči neupravičeno škodo nekemu drugemu" (Sanders 2003, 70). In prav vojske in vlade največkrat uporabijo ta argument, ko skušajo preprečiti poročanje novinarjev o določeni temi ali pa njihovo poročanje obrniti sebi v prid. Cenzura, ki jo največkrat opravičujejo z argumentom državne varnosti, je bila že velikokrat uporabljena za vzdrževanje visoke morale v javnosti, pa tudi za prikrivanje vojaške nesposobnosti (Williams 1992, 158). V sodobnih demokratičnih družbah pa je zaščita civilistov pred seznanitvijo z realnostjo vojne slab argument. Opravičevanje cenzure z argumenti zaščite občinstva pred grozotami vojne ne vzdrži, saj se vojne v demokratičnih državah bijejo v imenu ljudstva; in če javnost vojno podpira, je odgovorna tudi za vse njene posledice. Državljanji imajo pravico videti, kakšne žrtve zahteva vojna (Williams 1992, 161).

Na poročanje o vojaških podatkih pa lahko vpliva tudi novinarjevo osebno prepričanje. "Novinarji lahko nezavedno ali pa zavestno poročajo v skladu s cilji, ideologijami in vidiki ene ali druge strani, vpletene v konflikt. Zato si morajo prizadevati za to, da si ustvarijo podobo celotne situacije, in se upreti informacijam, ki jim jih ponujajo državni in vojaški monopoli" (Boyd-Barret 2004, 26).

3.5.4 Dilema med pravico posameznika do zasebnosti in javnosti do obveščnosti

Dopustnost poseganja v zasebnost posameznika je med drugim odvisna tudi od tega, ali gre za javno osebo ali ne. Kot pišeta Warren in Brandeis (1995, 86), pravica do zasebnosti ne prepoveduje objave informacij, ki so pomembne za javnost. In dodajata, da imajo tisti, ki so v družbi javne osebnosti zaradi svojega položaja ali poklica, manj pravice do zasebnosti, saj so njihova ravnanja bolj pod drobnogledom javnosti kot ravnanja navadnih državljanov, ki v družbi ne zasedajo pomembnih položajev. Tudi Sandersova (2003, 86) piše, da se tisti, ki si sami prizadevajo pridobiti pozornost medijev in jim dajo na vpogled svojo zasebnost, nimajo pravice pritoževati, če želijo mediji od njih čedalje več informacij o zasebnem življenju. Tisti z družbeno močjo morajo spoštovati določena pravila vedenja, zato ima

javnost pravico vedeti, ali se njihovo zasebno vedenje ujema z vedenjem in vrednotami, ki jih predstavljajo v javnosti (Sanders 2003, 86).

Drugače pa je, ko novinarji poročajo o navadnih ljudeh, ki se pod drobnogledom medijev znajdejo po naključju. Kot pišeta Goodwin in Smith (1994, 280), bi morali mediji te ljudi pustiti pri miru, če ne gre za javni interes. Če pa že poročajo o ljudeh, ki so na primer preživeli nesrečo, jih morajo vprašati za dovoljenje, ali jih lahko intervjuvajo in fotografirajo, predvsem pa jih morajo obravnavati z veliko mero sočutja. Boeyink in Borden (2010, 17) dodajata, da morajo biti ljudje v celoti seznanjeni s tem, v kaj so privolili, ko so soglašali z intervjujem ali fotografiranjem. Vedeti morajo, kaj se od njih pričakuje in kakšne so lahko pozitivne in negativne posledice njihovega sodelovanja z mediji. Pri intervjuvanju ljudi, ki so doživeli tragedijo, je treba upoštevati naslednje: "Izkušnja trpljenja in bolečine je intimna, osebna. Je nekaj, o čemer ne moremo poročati" (Sanders 2003, 94).

Merila dopustnega pa so veliko bolj prilagodljiva, ko gre za poročanje o tujih tragedijah. Kot piše Sandersova (2003, 99), bolj ko so ljudje, ki trpijo, geografsko in kulturno oddaljeni od nas, večja je pripravljenost medijev, da bodo kazali prizore njihovega trpljenja.

4 Družbeno-zgodovinske okoliščine vojne v Bosni in Hercegovini

4.1 Vzroki za vojno in začetek vojne

Tako imenovana prva Jugoslavija je nastala po prvi svetovni vojni, sestavljale pa so jo Srbija, Črna gora, Hrvaška in Slovenija. Potem ko sta jo med drugo svetovno vojno uničili Nemčija in Italija, je na njenem ozemlju nastala Socialistična federativna republika Jugoslavija, ki jo je vodila komunistična partija pod vodstvom Josipa Broza Tita (Draganich 1998, 101). Nekdanjo republiko Jugoslavijo so sestavljale socialistične republike Bosna in Hercegovina, Hrvaška, Srbija, Slovenija, Makedonija in Črna Gora ter avtonomni pokrajini Kosovo in Vojvodina. Jugoslavija je začela razpadati zaradi ekonomske in politične krize komunistične partije še pred Titovo smrtjo leta 1980. Kasneje se je kriza stopnjevala in dosegla vrhunec leta 1990, ko sta Slovenija in Hrvaška naznanili odcepitev (Draganich 1998, 102).

Od začetka razpada Jugoslavije je tiste, ki so razumeli posledice razpada države, najbolj skrbelo, kako bo razpad vplival na Bosno. Obuditev konflikta med Srbijo in Hrvaško, zlasti

ko je ta prerasel v vojno, je Bosno pripeljal na rob katastrofe, piše Glenny (1992, 142–143). Po Titovi smrti so se medetnična trenja, ki jih je prejšnji režim uspel vsaj kolikor toliko zadušiti, spet začela prebujati. Kot piše Kurspahić (2010, 103), je bila obljuba komunistične oblasti, tista o bratstvu in enotnosti, najresneje preizkušena prav v Bosni; ta republika je bila ob mešanici treh etničnih skupin – 43,7 odstotka Muslimanov, 31,3 odstotka Srbov, 17,3 odstotka Hrvatov ter 7,7 odstotka "Jugoslovanov" in "drugih", neprestano pod budnim očesom partijskih ideologov.

In ko so se okoli leta 1990 začele razmere v Jugoslaviji zaostrovati in so se pojavljale težnje po odcepitvi posameznih republik, to ni bilo skladno z načrti, ki jih je imela Srbija. Kot piše Mahmutćehajić (2001, 134), je načrt za uničenje Bosne in Hercegovine temeljil na treh etnično-nacionalnih načrtih: Velika Srbija, Velika Hrvaška in muslimanska ali bošnjaška država. Obstoj Bosne in Hercegovine je bil ključna ovira pri načrtovanju Velike Srbije in Velike Hrvaške, obe strani sta se strinjali, da je Bosna in Hercegovina umetna tvorba in zato sta si jo obe želeli razdeliti med seboj (Mahmutćehajić 2001, 139). Podporo pri tem načrtu sta Srbija in Hrvaška iskali tudi na Zahodu. A vodstvo Bosne in Hercegovine je do tega sprejelo jasno stališče. Sklenilo je, da mora imeti Bosna in Hercegovina enak pravni položaj kot Srbija in Hrvaška, zato so tema državam skušali preprečiti uničenje Bosne in Hercegovine (Mahmutćehajić 2001, 143).

Kot pišeta Silber in Little (1996, 228), so Muslimani, Srbi in Hrvati v Bosni predstavljali tri pglavitne skupnosti, ki so v pripravah na prve svobodne volitve 9. novembra 1990, ustanovili ločene politične stranke. Ločitev treh skupnosti na političnem področju je bila eden izmed prvih kazalcev razkola države. To se je zgodilo, ko je bila Jugoslavija že močno nagnjena k nastanku Velike Srbije in ko se je že začelo razkrajanje Jugoslavije s kopičenjem moči v Beogradu (Mahmutćehajić 2001, 141). Konec Bosne se je začel 1. marca 1992, Evropska skupnost je takrat objavila, da bo Bosna in Hercegovina priznana kot neodvisna država, ko bo o tem izvedla referendum (Glenny 1992, 162).

Interpretacije tega, kdaj se je začela vojna, se razlikujejo. Definiranje začetka vojne v Bosni in Hercegovini je povezano z vprašanjem, katera skupina je odgovorna za konflikte, ki so sledili. To pa je odvisno od tega, kdo je odgovoren za incident na ulici Dobrovoljačka v Sarajevu (Erjavec 2012, 95). Kot piše Džihana (v Erjavec 2012, 95), se je incident na ulici Dobrovoljačka zgodil 3. maja 1992, ko je med napadom teritorialne obrambe, Patriotske lige

in Zelenih baretk na vozila, v katerih je bilo vojaško poveljstvo iz Bistrika, umrlo osem vojakov Jugoslovanske ljudske armade. Konvoj, v katerem sta bila vojaško poveljstvo iz Bistrika in poveljnik Milutin Kukanjac, je bil namenjen na srbsko območje. Poveljnika Milutina Kukanjaca naj bi predali srbskim silam kot zamenjavo za predsednika BiH Alija Izetbegovića, ki ga je dan pred tem na letališču zajela Jugoslovanska ljudska armada. Pri izmenjavi je prišlo so streljanja, pri čemer še vedno ostaja neznanka, kdo je sprožil prvi strel.

Podobno kot kasnejša hrvaško-bosanska vojna je vojna, ki so jo Srbi začeli proti Hrvaški ter Bosni in Hercegovini, vzklila iz nasprotujočih si interesov treh nacionalnih skupnosti pri razdelitvi ozemlja in nadzorom nad njim (Divjak 2001, 173). Še marca mnogi Sarajevčani niso mogli verjeti, da bo njihovo mesto kdaj prizorišče krvavega uničenja. Konec marca 1992 je izbruhnila bitka med Srbi in Hrvati. To je bil del prve vojne za Bosno, bitka za bosansko ozemlje med Hrvati in Srbi (Glenny 1992, 164).

4.2 Potek vojne

Alija Izetbegović je 20. junija 1992 ukazal splošno mobilizacijo in razglasitev vojnega stanja, 29. junija pa so v Bosno prišle tudi mirovne sile (O'Shea 2006, 42). V naslednjih treh letih in pol so se bosanske vladne sile borile, da bi Bosna ostala neodvisna in združena država, kot je bila v času Jugoslavije. Tako se je bosanska vlada na eni strani borila proti bosanskim Srbom, ki so bili tesno povezani s Srbijo in so želeli očistiti velik del ozemlja, kjer je živelo nesrbsko prebivalstvo, in bosanskimi Hrvati, ki so želeli zase južni in osrednji del Bosne, pišeta Cousens in Cater (2001, 21). Po vsej državi je izbruhnilo nasilje in tudi tako imenovano etnično čiščenje. Kot piše O'Shea (2005, 41), se je etnično čiščenje začelo najprej ob meji s Srbijo, kamor so prišli tako imenovani prostovoljci iz Beograda, da bi promovirali pansrbsko gibanje. Povezali so se z lokalnimi oblastmi, ki so največkrat raje sodelovale, kot da bi nasprotovale etničnemu čiščenju. Razmere za življenje so za nesrbsko prebivalstvo postale nevzdržne, kar je sprožilo množične selitve.

Kot piše O'Shea (2006, 43), je bilo do konca avgusta 1992 z domov pregnanih več kot 2 milijona Bošnjakov. Tisti, ki niso uspeli ubežati, so se znašli v zaporniških taboriščih, ki so jih imeli, kot piše O'Shea (2006, 45), tako Srbi kot Bošnjaki in Hrvati. V njih je umrlo veliko ljudi, ki so tam živeli v nečloveških razmerah in bili izpostavljeni mučenju. Največ taborišč

so imeli Srbi, ki so bili zato tudi najbolj javno ožigosani. Vojna med Hrvaško in Bosno in Hercegovino je bila več kot le posledica imperialističnih teženj po Veliki Hrvaški; bila je tudi bitka za življenjski prostor, saj so Srbi zavzeli več kot 60 % ozemlja Bosne in Hercegovine, zaradi česar so si morali Bošnjaki zatočišče iskati v delih Bosne in Hercegovine z večinsko hrvaškim prebivalstvom, kar pa je povzročilo nove konflikte (Divjak 2001, 174).

V dogajanje se je vpletla tudi mednarodna skupnost, ki pa so ji mnogi očitali neučinkovitost. Kot piše Pirjevec (2001, 236), je Varnostni svet 16. aprila 1993 razglasil Srebrenico in okolico za zaščiteno območje pred oboroženim napadom in ukazal bosanskim Srbom, naj ustavijo ofenzivo in se umaknejo. O'Shea (2005, 80) piše, da ko so kanadski pripadniki modrih čelad želeli demilitizirati mesto, so jim Srbi izročili le neuporabno ali uničeno orožje. Tako je dve leti kasneje je v Srebrenici prišlo do pokola, ki se je v zgodovino zapisal kot najhujši po 2. svetovni vojni.

Do ustavitve spopadov med Hrvaško in Bosno je prišlo 23. februarja 1994, ko sta poveljnika obeh vojsk v Zagrebu o tem podpisala sporazum. Čez tri tedne pa so predstavniki obeh držav v Washingtonu podpisali še dogovor o politični federaciji med Hrvati in Muslimani v osrednji Bosni (O'Shea 2005, 109).

Ogledalo, skozi katerega je večina tujcev videla konflikt v Bosni in Hercegovini, je postalo Sarajevo. To je bilo utelešenje barbarstva in nesmiselnosti bosanske vojne (Donia 2006, 287). Leta 1992 je Sarajevo, kot piše Pirjevec (2001, 138), obkolila JLA in ga začela obstreljevati z vseh strani. Mesto je bilo kmalu razdeljeno na srbski in bosanski del, ki sta se soočala v pozicijskih bojih. V naslednjih mesecih je Sarajevo obstreljevalo od 600 do 1000 topov; v štirih letih, kolikor je trajalo obleganje, je bila mestna infrastruktura uničena, prebivalci pa izpostavljeni ostrostrelcem in lakoti (Pirjevec 2001, 139–140).

4.3 Konec vojne

Razlogi za konec vojne leta 1995 so bile spremenjene razmere na bojišču, ki so Slobodana Miloševića in Radovana Karadžića prepričale, da razmerje med stroški in koristjo z nadaljevanjem vojne ne bi postalo le nevzdržno, ampak bi tudi vodilo v poraz (Cigar 2001,

218). Kot pišeta Cousens in Cater (2001, 24), so od maja 1995 srbske sile utrpale hude poraze proti hrvaški in bosanski vojski, kar je močno spremenilo razmerje sil. Mnogi, predvsem ameriški vojni stratezi menijo, da so vojno končali Natovi letalski napadi, ki so se začeli 31. avgusta 1995 in so bili jasen odmik od prejšnjih simboličnih mednarodnih odzivov, saj so ti napadi v nasprotju s preteklimi vključevali tudi vojaške tarče (Cigar 2001, 220).

Vojna se je končala z daytonskim sporazumom; kot piše Pirjevec (2001, 445), so se 1. novembra 1995 začela mirovna pogajanja v Daytonu. Udeležili so se jih Milošević, Izetbegović in Tuđman. Daytonski sporazum je imel dva cilja: končati vojskovanje in ponovno zgraditi delujočo bosansko državo (Cousens in Cater 2001, 33). Po dolgotrajnih pogajanjih je bil sporazum, kot piše Pirjevec (2001, 452), parafiran 21. novembra 1995, z dogovorom pa ni bil zadovoljen nihče. Divjak (2001, 176) piše, da je sporazum z manjšimi spremembami uveljavil to, kar so si vojskujoče se strani že tako ali tako izborile med vojno.

4.4 Mediji med vojno

Kriza in razpad Jugoslavije sta se zrcalila tudi v medijih; kot piše Malešič (2000, 26), so množični mediji v različnih jugoslovanskih republikah popolno opravili nalogo politične propagande, ki so jim jo naložili politiki. Malešič (2000, 27) še piše, da se je pred izbruhom vojne pojavil v medijih vzorec izključujoče interpretacije, ki je polariziral različne vrednote, stališča, ideje in njihove zagovornike; tako se je prostor za izmenjavanje idej skrčil in do začetka vojne dobesedno izginil. Čeprav Kurspahić (2010, 110) ocenjuje, da so bili mediji pred začetkom vojne v Bosni in Hercegovini razmeroma neodvisni in demokratični, pa je bilo po njegovem v drugih jugoslovanskih državah drugače:

Medtem ko so srbski mediji pod Miloševićevo trdo roko že stopali v konfrontacijo z vsemi ostalimi v Jugoslaviji, hrvaški pa so bili drug za drugim prisiljeni sprejeti poziv k "domoljubnemu služenju" po nalogu nacionalistično-totalitarnega Tuđmanovega režima, je v Sarajevu, ki so ga nekoč z določeno mero pretiravanja imenovali novinarski "temni vilajet", postajalo svobodno območje javne besede (Kurspahić 2010, 111).

A še pred začetkom vojne, sta si, kot piše Thompson (1999, 213), SDS in HDZ podredili mnoge institucije v Bosni; dve, ki sta se upirali, sta bila RTVSA in Oslobođenje, ki so ju nato skušali diskreditirati s propagando. Kot piše Kurspahić (2010, 113), so nacionalistične stranke marca 1991 izglasovale zakon, ki jim je dopuščal, da so same določale urednike in direktorje vseh vodilnih medijev po dogovorjenem "nacionalnem ključu". Poleg tega sta obe stranki vzpostavili tudi vzporedne medije, televizijske postaje, časopise, skladno z njunimi vzporednimi avtonomnimi ozemlji v Bosni in Hercegovini (Thomson 1999, 213). Do poletja 1992 so mnogi srbski uredniki in novinarji zapustili mesto in se pridružili novoustanovljeni srbski televiziji na Palah, ki je, kot piše Kurspahić (2010, 122), poročala nekritično in navijaško prosrbsko ter spodbujala sovraštvo do Muslimanov. Tako so medije čedalje bolj sestavljali le pripadniki ene narodne skupnosti. "Tradicionalno uravnotežena sestava redakcij radia in televizije BiH se je začela rušiti zaradi nacionalističnega pritiska na novinarje, da bi se pridružili medijem 'svojega naroda', ki je kakih dvajset srbskih novinarjev pripeljal v srbske in kakih deset hrvaških v hrvaške propagandistične medije" (Kurspahić 2010, 131–132).

Začela pa se je tudi vojna za nadzor nad besedo in sliko. Kot piše Thompson (1999, 124), so srbske sile do konca marca 1992 prevzele pet od 11-ih oddajnikov TV Sarajevo, in do aprila je polovico ozemlja Bosne že pokrivala RTV Srbija. Thompson (1999, 215) še dodaja, da bi le težko pripisali pretiran pomen takega medijskega vpliva, saj so bili Srbi na severu Bosne deležni propagande o bosanski vladi že več kot pol leta prej, preden se je začela vojna. Propaganda se je dogajala tudi v bosanskih medijih; kot piše Kurspahić (2010, 135), so skrajni mediji nekritično pozivali k maščevanju nad Srbi in Hrvati, taka sta bila na primer Zmaj od Bosne in Bošnjak. V propagandne namene so se pojavljali tudi različni stereotipni zapisi, kot navaja Kurspahić (2010, 137): "Ekstremni bošnjaški tisk se je z zatekanjem k stereotipom o vseh Srbih kot 'četnikih' in vseh Hrvatih kot 'ustaših' preprosto pridružil najslabšim medijskim vzornikom iz drugih dveh nacionalističnih taborov, ki sta se posebej vztrajno trudila diskreditirati Srbe in Hrvate, ki so ostali v Sarajevu."

Kljub množični propagandi pa so obstajali tudi mediji, ki so se trudili poročati nepristransko, to sta bila po Kurspahićevem mnenju (2010, 143) beograjski časopis Vreme in radio B92, ki pa nista mogla skaliti prevladujoče propagande.

Čeprav je ob napadu na Bosno in Hercegovino nehalo delovati veliko medijev, pa sta, kot piše Thompson (1999, 216), v Sarajevu ves čas vojne izhajala časopisa *Oslobođenje* in *Večernje novine* ter revija *Dani*. Delovali so tudi RTV BiH in različne neodvisne radijske postaje. Thompson (1999, 217) še opaža, da je bila medijska slika drugod po Bosni bolj kaotična, poseben fenomen pa so bile lokalne televizijske postaje. Približno 20 jih je delovalo na območju pod nadzorom vlade v okolici Sarajeva.

Delo v vojnih razmerah je poleg človeških življenj zahtevalo tudi drugačen davek. Kot piše Kurspahić (2010, 133), je bilo tako rekoč nemogoče dobiti kakršne koli posnetke z območij pod srbskim in hrvaškim nadzorom. 52 zaposlenih na TV BiH je bilo ubitih med delom, program pa je bil skrajšan na največ dve uri na dan. Thompson (1999, 219) piše tudi o tem, kako težko je bilo časopisom dobiti papir za tisk, saj je dobavo nadzorovala vlada. Časopisi so papir za tiskanje lahko dobili samo prek poznanstva z ljudmi na visokih položajih ali prek UNPROFOR-ja, na črnem trgu ali prek dobrodelnih organizacij, ki so podpirale medije.

5 Metodologija

Obstoječa literatura na področju vojnega novinarstva (npr. Bell 2008, Tumber 2006, Knightley 2003, Thompson 1999, Allan in Zelizer 2004, Ricchiardi 1996, Seib 2002, Sterling 2009, Thussu in Freedman 2003, Kurspahić 2003) obravnava predvsem etične težave tujih novinarjev in razvoj vojnega novinarstva skozi čas (Knightley 2003), pa tudi, kako se novinarji spopadajo s poročanjem v izrednih razmerah (Tumber in Webster 2006) in kako lahko mediji v vojnem času delujejo kot propaganda (Thompson 1999, Thussu in Freedman 2003). Avtorji se osredotočajo tudi na to, kako nove tehnologije vplivajo na vojno poročanje (Allan in Zelizer 2004, Tumber in Webster 2006).

Navedena literatura se večinoma ukvarja z izkušnjo poročanja tujih novinarjev, ne pa z njihovimi etičnimi dilemami (Tumber in Webster 2006, Tumber 2006, Bell 2008), tudi izkušnji poročanja domačih novinarjev namenja manj prostora. Redke raziskave, ki se sicer ukvarjajo s poročanjem domačih novinarjev (Thompson 1999), pa zanemarjajo vprašanje, s kakšnimi etičnimi dilemami se soočajo domači novinarji. Ker v literaturi primanjkuje

raziskav o tem, kakšne so etične dileme domačih in tujih novinarjev, zastavljam naslednje raziskovalno vprašanje:

RV 1: S kakšnimi etičnimi dilemami se soočajo domači in s kakšnimi tuji vojni novinarji?

Literatura o vojnem novinarstvu se osredotoča predvsem na to, kako novinarji rešujejo praktične probleme na terenu, kot je na primer razumevanje tujega jezika (Tumber in Webster 2006), kako se odzivajo pod institucionalnimi in političnimi pritiski (Thompson 1999, Tumber in Webster 2006), kako rešujejo probleme, povezane z delom v nevarnih okoliščinah (Ricchiardi, 1996), kako se soočajo s problemi, ki jih povzroča potreba po takojšnjosti poročanja (Tumber in Webster 2006, Bell 2008), kako se poskušajo izogniti stereotipnemu poročanju (Ruigrok, 2008). Literatura se posveča tudi temu, kako vojni novinarji, ki navadno bivajo skupaj, rešujejo probleme enostranskega poročanja oziroma podobnega poročanja (Ruigrok, 2008). Čeprav v literaturi lahko najdemo raziskave o tem, kako se skušajo novinarji izogniti stereotipnemu poročanju, pa je to tudi edina strategija reševanja etičnih dilem, ki jo literatura omenja. V obstoječi literaturi so raziskave o tem, s kakšnimi strategijami domači in tuji novinarji premagujejo etične dileme, pomanjkljive. Da bi zapolnili raziskovalno vrzel o strategijah reševanja etičnih dilem tujih in domačih vojnih novinarjev, zastavljam naslednje raziskovalno vprašanje:

RV 2: Kakšne strategije reševanja etičnih dilem pri vojnem poročanju uporabljajo tuji in kakšne domači vojni novinarji?

Za zbiranje podatkov za odgovor na raziskovalni vprašnji sem uporabila metodo poglobljenega intervjuja. Ta metoda raziskovalcu omogoča vpogled v osebne izkušnje vojnih poročevalcev in seznanitev z njihovim pogledom, zato je glede na cilj magistrskega dela najprimernejša. "Skozi pogovor lahko ugotovimo stališča ljudi in osebne izkušnje, ki so osrednjega pomena pri družboslovnih raziskavah, saj jezik osmišlja svet" (Legard, Keegan in Ward 2006, 138). Poglobljeni intervju je za moje raziskovanje najprimernejši, ker je, kot piše Neuman (2011, 407–408), bolj podoben prijateljskem pogovoru kot strogo strukturiranemu raziskovalnemu intervjuju, čeprav se tema pogovora razlikuje od prijateljskega pogovora, saj je namen poglobljenega intervjuja izvedeti, kakšno je intervjuvančevo mnenje in videnje sveta. Da bi se intervjuvancu kar najbolj približali, je

najbolje postavljati vprašanja o konkretnih situacijah in primerih. Prednost poglobljenega intervjuja je tudi njegova fleksibilnost. Struktura poglobljenega intervjuja je dovolj fleksibilna, da dovoljuje raziskovalcu, da zaporedje tem pogovora prilagodi intervjuvancu in da se raziskovalec spontano odziva na teme, ki spontano pridejo na plan med intervjujem (Legard, Keegan in Ward 2006, 141). Manjša strukturiranost poglobljenih intervjujev pa še ne pomeni, da raziskovalec nima v mislih točno določene teme in cilja intervjuja. Čeprav so poglobljeni intervjuju mnogokrat opisani kot nestrukturirani, potrebujejo veliko priprave in vedno sledijo določenim temam, ki jih raziskovalec želi obdelati (Singelton in Straits 2005, 320).

Poglobljene intervjuje sem opravila s tremi slovenskimi novinarji, ki so poročali o vojni v Bosni in Hercegovini (Marjan Jerman, Ervin Hladnik Milharčič in Andrej Gustinčič), s sedmimi vojnimi novinarji iz Bosne in Hercegovine (Arijana Saračević Helać, Kemal Kurspahić, Gordana Knežević, Dzeliana Pečanin, Mehmed Halilović, Vildana Selimbegović in Senad Avdić), tremi srbskimi vojnimi novinarji (Aleksandar Vasović, Slobodan Topović in Dejan Anastasijević) in tremi novinarji iz Velike Britanije (Martin Bell, Christopher Steven in Richard Meares).

Navedene novinarje sem izbrala, ker so poročali iz Bosne in Hercegovine med vojno v letih 1992 in 1995. Novinarje iz Bosne in Hercegovine sem izbrala, ker sem želela ugotoviti, s kakšnimi etičnimi težavami so se soočali in kako so jih reševali kot novinarji, ki so poročali o vojni v lastni državi. Srbske novinarje sem izbrala, da bi raziskala, s kakšnimi etičnimi težavami so se soočali pri poročanju kot pripadniki agresorske države. Pri slovenskih novinarjih, ki so poročali iz vojne v Bosni in Hercegovine, pa me je zanimalo, s kakšnimi etičnimi težavami so se soočali kot pripadniki nekdanje skupne države in pripadniki naroda, ki je kulturno in geografsko blizu Bosni in Hercegovini. Poglobljene intervjuje z britanskimi novinarji sem opravila, da bi ugotovila, s kakšnimi etičnimi težavami so se soočali kot pripadniki naroda, ki je tako kulturno kot geografsko oddaljen od Bosne in Hercegovine.

Za intervjuje sem izbrala tako novinarje, ki so iz vojne v Bosni in Hercegovini poročali kot popolni začetniki, ki so bili torej šele na začetku svoje novinarske poti, kot tudi novinarje, ki so v preteklosti že poročali z vojnih območij in so bili med vojno v Bosni in Hercegovini nekateri tudi že uredniki.

Marjan Jerman je poročal iz vojne v Bosni za Radio in Televizijo Slovenija. Pet let je poročal iz vojne v Sloveniji, na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini in Črni gori. Takrat je bil star 37 let in je imel za seboj že 20 let novinarskih izkušenj, to pa je bilo njegovo prvo poročanje z vojnih območij. Ervin Hladnik Milharčič je v drugi polovici 80. let prejšnjega stoletja začel poročati s Kosova in je od leta 1989 do 1995 deloval kot vojni dopisnik na območju nekdanje Jugoslavije. Takrat je bil star 36 let. To je bilo njegovo prvo poročanje iz vojne za Mladino in kasneje za Delo. Andrej Gustinčič je od leta 1986 poročal za Reuters kot eden izmed dopisnikov iz Jugoslavije; ko se je začela vojna, je postal vojni dopisnik in poročal o vojni v Sloveniji, na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini. Takrat je bil star 27 let in tudi zanje je bilo to prvo poročanje z vojnega območja.

Aleksandar Vasović je srbski novinar, ki je poročal za radio B92; pred tem je poročal tudi iz vojne na Hrvaškem in nato vojne v Bosni in Hercegovini. Takrat je bil star okoli 30 let in je imel dve leti in pol izkušenj z novinarskim delom. Dejan Anastasijević je srbski novinar, ki je poročal za radio B92, časopis Vrijeme in nekatere tuje medije. Ob začetku poročanja iz vojne v Bosni in Hercegovini je bil star 30 let. Pred tem je poročal iz vojne na Hrvaškem, še prej pa je pisal o kulturi in poročal za lokalne in tuje medije. Slobodan Topović je srbski novinar, ki je bil, ko se je začela vojna v Bosni in Hercegovini, star nekaj čez 30 let in je imel pet let novinarskih izkušenj. Vojno je pokrival od začetka, pred tem je poročal iz vojne na Hrvaškem. Iz vojne v Bosni in Hercegovini je poročal za radio B92.

Gordana Knežević je bosanska novinarka, ki je bila, ko se je začela vojna v Bosni in Hercegovini, stara 42 let. Ob začetku vojne v Bosni in Hercegovini je imela skoraj 20 let novinarskih izkušenj, o vojni je poročala za časopis Oslobođenje, pred tem je že pokrivala vojno v Libanonu, vojaški udar v Sudanu, poročala je tudi iz Palestine. Kemal Kurspahić je bosanski novinar, ki je bil med vojno v Bosni in Hercegovini urednik časopisa Oslobođenje. Ko se je začela vojna, je imel za seboj več kot 20 let novinarskih izkušenj, takrat je bil star 46 let, pred tem pa ni imel izkušenj z vojnim poročanjem. Arijana Saračević Helać je bosanska novinarka, ki je bila ob začetku vojne v Bosni in Hercegovini stara 25 let in je imela približno štiri leta izkušenj z novinarskim delom. Iz vojne je poročala za Televizijo Sarajevo. Dzeilana Pećanin je bosanska novinarka, ki je bila ob začetku vojne v Bosni in Hercegovini stara 28 let. O vojni je poročala za časopis Oslobođenje, pred tem pa ni imela še nobenih izkušenj z novinarstvom; služba pri Oslobođenju je bila njena prva novinarska služba. O vojni je poročala vse do konca leta 1994. Senad Avdić je bosanski novinar, ki je

bil, ko se je začela vojna, star 30 let; pred tem je že poročal o krizi na Kosovu in vojni na Hrvaškem. Pred začetkom vojne v Bosni in Hercegovini je imel sedem let novinarskih izkušenj, med vojno je poročal za časopis Slobodna Bosna. Vildana Selimbegović je bosanska novinarka, ki je bila ob začetku vojne stara 29 let in je imela dve leti novinarskih izkušenj. Iz vojne je najprej poročala za Večernje novine, kasneje pa za revijo Dani. Pred poročanjem iz vojne v Bosni in Hercegovini ni imela nobenih izkušenj z vojnim poročanjem, o vojni pa je poročala vse do konca vojne leta 1995. Mehmed Halilović je bosanski novinar, ki je bil ob začetku vojne star 50 let. Delal je kot kolumnist pri Oslobođenju, kasneje, med vojno, pa je postal tudi njegov odgovorni urednik. To ni bilo njegovo prvo vojno poročanje, pred tem je kot bližnjevzhodni dopisnik Oslobođenja poročal iz vojne med Irakom in Iranom in o izraelski invaziji na južni Libanon.

Martin Bell je britanski novinar, ki je imel, ko se je začela vojna v Bosni in Hercegovini, 30 let novinarskih izkušenj in je bil star 55 let. Pred vojno v Bosni in Hercegovini je poročal že iz vojn v Vietnamu, Nigeriji, Angoli, iz arabsko-izraelskih vojn, El Salvadorja, Nikaragve, iz Zalivske vojne in vojne na Hrvaškem. Iz vojne v Bosni in Hercegovini je poročal za BBC. Christopher Stephen je britanski novinar, ki je bil star 30 let, ko se je začela vojna v Bosni in Hercegovini in je imel takrat devet let izkušenj z novinarskim delom. Večinoma je poročal za The Guardian, pa tudi za The Economist in Evening Standard. Pred tem je že imel izkušnje z vojnim poročanjem iz zalivske vojne, Moldavije in Hrvaške. Iz vojne v Bosni in Hercegovini je poročal v letih 1993 in 1994. Richard Meares je britanski novinar; ko je poročal iz vojne v Bosni in Hercegovini, je bil star 28 let, imel je približno tri leta novinarskih izkušenj, pred vojno v Bosni in Hercegovini pa je leta 1992 poročal za Reuters iz vojne na Hrvaškem.

Za študijo primera sem izbrala poročanje o vojni v Bosni in Hercegovini, ker z vidika etičnih dilem domačih in tujih novinarjev še ni bila raziskana.

Da bi odgovorila na raziskovalni vprašanji, sem intervjuvancem zastavila vprašanja o opredelitvi in razumevanju etičnih dilem, s katerimi so se srečevali pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovini. Naslednja vprašanja so se nanašala na načine reševanja teh dilem, tj. strategije soočanja z etičnimi dilemami, pri čemer strategije pojmem kot "bolj ali manj natančne in bolj ali manj načrtovane načine delovanja (vključno z diskurzivnimi praksami),

ki jih privzamemo zato, da dosežemo določen družbeni, politični, psihološki ali lingvistični cilj" (Wodak 2003, 139), v tem primeru rešitev etične dileme.

Intervjuje s slovenskimi novinarji sem opravila v živo, posnela z diktafonom in kasneje pretipkala. Vse ostale intervjuje sem opravila po telefonu oziroma skypu. Vse razen treh intervjujev, ki so potekali v bošnjaškem jeziku in intervjujev s slovenskimi novinarji v slovenščini, sem imela v angleščini, jih posnela z diktafonom ter jih kasneje prevedla in pretipkala v slovenščini. Intervjuje sem opravila med junijem in oktobrom 2013. Posamezen intervju je trajal od 15 do 20 minut.

6 Rezultati

Vsi, razen treh intervjuvancev, so v intervjujih povedali, da so pri poročanju o vojni v Bosni in Hercegovini imeli etične dileme. Trije intervjuvanci – dve bosanski novinarki in en srbski novinar – so na vprašanje, ali so imeli kakšne etične dileme, odgovorili, da je bilo zanje vojno poročanje tako novo, da ni bilo časa za razmišljanje o etičnih dilemah. Med intervjujem sta mi Gordana Knežević in Slobodan Topović, torej dva izmed treh novinarjev, ki sta najprej rekla, da nista imela etičnih dilem, kasneje sicer povedala, da sta se soočala z nekaterimi dilemami. Bosanska novinarka Arijana Saračević Helać pa je ves čas intervjuja zagotavljala, da ni imela etičnih dilem.

Drugi tuji in domači novinarji so v intervjujih našteali tri etične dileme, ki so bile enake tako pri tujih kot domačih novinarjih. Dejali so, da so se soočali z dilemami, ali naj poročajo o vojnih grozodejstvih, čeprav so bile informacije, ki so jih pridobili, dvomljivega porekla; domači in tuji novinarji pa so se soočali tudi z dilemo, ali naj poročajo objektivno ali naj sočustvujejo z žrtvami vojne. Pri novinarjih vseh narodnosti se je pojavila tudi dilema med dolžnostjo opravljati svoje dela in pomagati civilistom.

Bosanski, srbski in slovenski novinarji so v intervjujih izpostavili, kako težko je bilo poročati o vojni v lastni državi oziroma državi, ki jim je bila kulturno in geografsko blizu. Novinarji teh treh narodnosti so se v nasprotju z britanskimi novinarji soočali tudi z dilemo, ali bo njihovo poročanje spravilo v nevarnost druge ljudi. Bosanski in srbski novinarji so bili

v skrbeh tudi za svoje bližnje, medtem ko britanski in slovenski novinarji te dileme niso izpostavili.

Srbski novinarji so bili edini, ki niso izpostavili dileme med pravico javnosti do obveščnosti in zaščito občutljivosti javnosti, novinarji vseh drugih narodnosti pa so se soočali s to dilemo. Za bosanske novinarje je bilo delo v vojnih razmerah še napornejše, saj so bili žrtve vojne tudi njihovi znanci in bližnji. Kljub temu pa so bili prav bosanski novinarji tisti, ki edini niso imeli dileme med obveščanjem javnost in spoštovanjem zasebnosti.

Na podlagi analize intervjujev lahko izpostavim naslednje dileme, ki jih ponazarjam z izjavami intervjuvancev.

6.1 Etične dileme novinarjev

6.1.1 Dilema med obveščanjem javnosti in spoštovanjem zasebnosti

S to dilemo so se soočali tako slovenski kot tudi srbski in britanski novinarji, ne pa tudi bosanski novinarji. To dilemo so torej izpostavili le tuji novinarji, ki so v pogovorih velikokrat omenili, da se je bilo najteže pogovarjati z ljudmi, ki so izgubili vse: "Najteže je bilo govoriti z begunci in se pogovarjati z ljudmi, ki so izgubili svoje bližnje, pogovarjati se z otroki, z ranjenci. Jaz sem se vedno boril sam s seboj, ko sem se moral pogovarjati z njimi." (Aleksandar Vasović) in "Zelo težko pa mi je bilo spraševati ljudi, ki so izgubili svojce v vojni o njihovih izkušnjah. Postavljanje zelo osebnih vprašanj, kako je bilo, ko so izgubili svojce, in podobno" (Richard Meares).

Novinarji so bili v dvomih, kakšna vprašanja lahko zastavijo: "Včasih si imel občutek, da vdiraš v njihovo zasebnost, saj so bila vprašanja, ki si jih res želel zastaviti, a si jih nisi upal. Spomnim se, da sem šel v neki kraj, kjer so bile ženske, ki so jih posilili. Hotel sem jih vprašati, kaj se jim je zgodilo, upal sem, da mi bodo to povedale, pa tega nisem mogel storiti" (Christopher Stephen).

Novinarji so v takih situacijah občutili nekakšno krivdo, saj so morali postavljati osebna vprašanja ljudem, ki so preživeli grozote: "Ja, to je nekoliko težko, veš, ker pravzaprav vedo, da se z njimi pogovarjaš zato, ker se je nekaj groznega zgodilo. Znajdeš se v zelo nerodni situaciji, ko skušaš najti ekvivalent vprašanjem, kako ste se počutili, ko se je to dogajalo, kaj točno se je zgodilo. In moraš ljudi spet peljati skozi nekaj, kar je zanje zelo neprijetno" (Andrej Gustinčič).

6.1.2 Dilema med obveščanjem javnosti in skrbjo za lastno varnost in varnost drugih

Srbski, slovenski in bosanski novinarji so v intervjujih izpostavili, da so želeli objaviti določeno zgodbo, a so se bali, da bodo z objavo koga spravili v nevarnost. V taki situaciji se je večkrat znašel Dejan Anastasijević, ki je na primer navedel poročanje o zgodbi, ko je nekdo določenega etničnega porekla rešil nekoga, ki je bil drugačnega etničnega porekla.

Musliman je na primer rešil Srba ali pa je Srb rešil Muslimana. Ljudje so to počeli, pomagali so si med sabo, tudi med vojno so pomagali sosedom. Poročati o takih zgodbah je bilo izjemno tvegano, ker so ti ljudje, ki so naredili nekaj zelo plemenitega, živeli po navadi v zelo majhnih skupnostih. In tudi če si napisal zgodbo, češ "tu je primer plemenitega dejanja, s katerim je nekdo rešil svojega soseda, in v njej spremenil resnična imena in kraje, je še vedno obstajalo tveganje, da bo zgodbo kdo prepoznal in rekel: "Ti torej pomagaš našim 'sovražnikom'?" (Dejan Anastasijević).

Dilema je povezana tudi s poročanjem o vojaških položajih

Greš na primer s hrvaške strani na srbsko, in ker si bil tam 14 dni, točno veš, kje so rovi, kje vse je vojska vkopana, kje so tanki, kje so topovi in koliko mož približno je tam. Če bi po prihodu na srbsko stran poročal, da sem bil na prvi bojni črti, kjer imajo Hrvati 20 topov, 10 tankov, možje so vkopani 500 metrov od vasi in tako naprej, bi s tem naredil veliko škodo, kajti radio posluša tudi druga stran (Marjan Jerman).

Bosanski in srbski novinarji so v intervjujih edini izpostavili dilemo, ali bo njihovo poročanje spravilo v težave njih ali njihove domače. "Moje dileme pa so bile, ali ne bom, če

objavim določene informacije, s tem spravila v nevarnost sebe ali svojo družino. Skrbelo me je torej, ali bodo izpolnili grožnje in me bo moje pisanje stalo življenja ali življenja mojih bližnjih" (Vildana Selimbegović). Podobno se je spraševal Senad Avdić, češ, ali naj poroča o tem, da se v Sarajevu dogaja teror nad srbskim prebivalstvom, saj bi ga poročanje o tem lahko spravilo v nevarnost. "S to dilemo sem se soočil, ker oblast ni bila pripravljena kaznovati takih dejanj. To seveda ni bila samo moja dilema, saj so mnogi vedeli, kaj se dogaja. Spraševal sem se, ali naj o tem pišem in zakaj bi bil jaz edini, ki bi se žrtvoval, če pa policija in drugi organi oblasti ne opravijo svojega dela" (Senad Avdić).

Tako se je urednik Oslobođenja Kemal Kurspahić spraševal, ali nadaljevanje njihovega dela ne ogroža vseh zaposlenih: "Mislim, da sem se z najhujšo dilemo soočil ob začetku vojne, ko so stavbo časopisa zadele prve krogle. Takrat sem se moral odločiti, ali in kako bomo sploh nadaljevali naše delo: to je bil res ključni trenutek odločitve" (Kemal Kurspahić).

6.1.3 Dilema med objavo informacij v javnem interesu in objavo verodostojnih informacij

Novinarji vseh narodnosti so v pogovorih povedali, da so imeli velike težave pri preverjanju, ali je neka informacija resnična in so jo kljub temu, da ni bila dovolj preverjena, objavili: "Enkrat so nam Srbi s tistega območja rekli, da je bil strašen pokol v vasi blizu kraja Melići, zato sem šel v Meliće in rekel: 'No, pokažite mi', oni pa so rekli: 'Ne, ker je prenevarno'" (Martin Bell). Kako poročati o resnici, se je spraševal tudi Ervin Hladnik Milharčić: "Vprašanje, ki me je ves čas morilo, je bilo, da mora biti to, kar napišem, res. Vprašanje: Ali je to res? Ja, to je res. Pri vprašanju, kakšna so merila za to, kaj je res, se je zapletlo. Kot pisec si se pri tem soočil z dilemo". Podobno dilemo je imel Richard Meares, ko je Reuters objavil fotografijo usmrtitve nekega možkega. Fotograf, ki je posnel to fotografijo, je namreč trdil, da ga vojaki, ki so ubili možkega, niso videli, toda Meares se je spraševal, ali je to res, saj ljudje velikokrat naredijo nekaj samo zato, ker opazijo predstavnika medijev. Novinar je sumil, da so vojaki ubili tega možkega samo zato, ker so opazili fotografa.

Bila je dilema, ali naj fotografu verjamemo ali ne, toda fotografije smo v končni fazi objavili, jaz pa sem se vedno spraševal, ali smo ravnali prav. Nisem bil namreč prepričan, da so nastale v okoliščinah, ki nam jih je predstavil fotograf. In nisem bil

prepričan, ali ni fotograf s svojo navzočnostjo postal igralec v tem dogajanju in so človeka ustrelili prav zaradi njegove navzočnosti (Richard Meares).

6.1.4 Dilema med kritičnostjo do lastne oblasti in domoljubjem

Le eden izmed intervjuvanih novinarjev je povedal, da se je soočil s to dilemo. To je bila Dzeilana Pećanin, ki je dejala, da jo je najbolj mučila dilema, ali naj med vojno kritično poroča o lastni vladi. "Največ dilem sem imela, ko sem morala poročati, kaj dela narobe bosanska vlada. Včasih sem se spraševala, ali naj bom v tistih težkih časih kritična do lastne vlade, spraševala sem se, ali ne trpimo že dovolj" (Dzeilana Pećanin).

6.1.5 Dilema med normo objektivnosti in sočustvovanjem z žrtvami vojne

To je bila najpogostejša dilema, ki so jo izpostavili intervjuvani novinarji vseh narodnosti. Spraševali so se, ali to, da preživijo veliko časa z nekimi ljudmi, ne vpliva na njihovo poročanje.

Velika dilema, o kateri smo se pogovarjali, je bila, ali se ljudem preveč približaš. Sočustvovali smo z Bošnjaki. Sočustvovali smo z Bošnjaki, ko smo videli vse tiste grozote. Toda potem pomisliš, da moraš biti objektiv in dobiti odziv nasprotne strani. Če pa si preveč objektiv, se vprašaš, kaj sploh delaš tam, če te sploh nič ne šokira, potem morda ne bi smel biti tam. Toda ko te šokira, ali še lahko ostaneš objektiv?
(Christopher Stephen).

Pojavi se lahko tudi občutek krivde: "To je občutek, da si tu zaradi trpljenja drugih, da se z njimi pogovarjaš zato, ker trpijo. Ker hočeš, da to obnavljajo. In če se kot novinar, tako kot sem se jaz, ki sem takrat živel v Zagrebu, kasneje za nekaj dni, tednov vrneš v hotel v Zagrebu, te preveva nekakšen občutek slabe vesti. Čutiš, da si ves čas med ljudmi, ki jim ne moreš pomagati" (Andrej Gustinčič). Tudi izkušeni novinarji, kot je bil Martin Bell, so priznali, "da je bila Bosna nekaj posebnega, ker smo bili tako blizu trpljenju ljudi" (Martin Bell).

Še teže je bilo novinarjem, ki so bili posredno vpleteni v položaj kot pripadniki enega izmed vojskujočih se narodov. "Najhuje je bilo, da je v tej vojni umrlo veliko nedolžnih ljudi, pa ne

jaz ne katerikoli od mojih kolegov nismo mogli storiti ničesar, da bi to lahko preprečili" (Dejan Anastasijević) in "Najteže je bilo gledati to tragedijo, biti priča tragediji v državi, v kateri si bil rojen, videti zločine nad ljudmi, ki si jih poznal. Verjamem, da je to vse, ki so videli vojno v Bosni, ne glede na to, ali so bili Bošnjaki ali ne, močno zaznamovalo" (Senad Avdić).

6.1.6 Dilema med dolžnostjo opravljati novinarsko delo in pomagati civilistom

Novinarji vseh narodnosti so v intervjujih povedali tudi, da so bili pogosto v dilemi, ali naj opravljajo svoje delo ali pa pomagajo civilistom. "To je ena izmed največjih dilem tudi pri izkušenih novinarjih. Tudi drugi, tuji novinarji so se znašli pred dilemo, ali naj gredo pomagat nekemu, ko so videli, da ga je ustrelil ostrostrelec, ali naj opravijo svoje delo. Vsak od nas ima svoj odgovor na to vprašanje" (Senad Avdić). Novinarji so se tako v pogovorih spominjali konkretnih situacij, ko so se morali odločiti, čemu bodo dali prednost. Martin Bell se je v intervjuju spomnil, da se je s tako dilemo soočil na začetku vojne v vzhodnem delu Bosne, v Zvorniku, ko so srbske paravojaške enote zavzele mesto. Mnoge Muslimane so takrat ubili, preživeli pa so skušali zbežati. "20 tisoč ljudi s tega območja se je poskušalo prebiti do Tuzle. Srečali smo jih, bilo so zelo veseli, da nas vidijo, saj smo bili edini znak tega, da je zunanjemu svetu mar zanje. Tam so bile mame z otroki v naročju, bil sem edini z delujočim avtom, ki bi jih lahko peljal, ampak kot novinar sem moral poročati, kaj se dogaja" (Martin Bell).

6.1.7 Dilema med pravico javnosti do obveščenosti in zaščito občutljivosti javnosti

Novinarji vseh narodnosti, razen srbskih novinarjev, so se pri poročanju spopadali z dilemo, koliko grozodejstev, ki so jih videli, opisati, oziroma kakšne posnetke in fotografije objaviti, da ne bodo preveč pretresljivi za občinstvo; po drugi strani pa so se bali, da ne bi preveč omilili posledic vojnih grozot. Kot se spominja Marjan Jerman, so objavili vse posnetke, pazili so le, da niso bili preveč krvavi.

Posneli smo ogromno takih krvavih stvari – ljudi brez nog, brez glave in tako naprej. In paziš že zaradi tistih ljudi, da jih svojci ne bodo gledali razkosanih, pa tudi zaradi

gledalcev, da ne bodo gledali te krvave morije. Kljub temu pa sem bil takrat v dilemi, ali objaviti tudi take stvari, da bi ljudje videli, kaj se tam v resnici dogaja, da je to res prava groza. Pri nas se je 10-dnevna vojna končala, zato smo bili ravnodušni do tega, kar se je dogajalo tam in je bilo prava morija (Marjan Jerman).

Podobno dilemo je imel Mehmed Halilović pri objavi fotografije fanta, ki je bil popolnoma izmaličen ob napadu na sarajevsko tržnico: "Na njej je bil mladenič, obkrožen z drugimi žrtvami napada, toda ta fant je bil popolnoma izmaličen od eksplozije, manjkali so mu nekateri deli telesa. Fotografija je bila res grozljiva, zato smo se znašli v dilemi, ali naj jo objavimo ali ne" (Mehmed Halilović).

6.1.8 V vojni preprosto ni časa za etične dileme

Dve bosanski novinarki in en srbski novinar so v intervjujih zatrdili, da niso imeli etičnih dilem, ker so bili sredi vojne vihre in so bili preprosto osredotočeni na svoje delo: "To je bil popolnoma nov občutek; če sem popolnoma odkrit, nisem prepričan niti, ali sem imel kakšne etične dileme, ker je bilo vse tako novo in se je vse dogajalo tako hitro. En dan si poročal o zelo dolgočasnih temah socialistične Jugoslavije, že naslednji trenutek pa si bil sredi vojne vihre in si videl ljudi v popolnoma drugačni luči. To je bil šok, če sem odkrit" (Slobodan Topović). Drugi so zatrdili, da niso imeli dilem, ker so preprosto pokazali vse, kar se je dogajalo okoli njih: "Kot televizijska novinarka nisem imela nobene dileme; bilo je jasno, kaj se dogaja okoli mene. Edina težava je bila, da zaradi količine nisem mogla objaviti vseh dejstev, vseh slik. V mestu, kjer sem delala, je vladala smrt" (Arijana Saračević Helać).

6.2 Odpravljanje etičnih dilem

Vsi intervjuvanci so etične dileme odpravljali na podoben način. Pri tem nisem opazila velikih razlik glede na nacionalno pripadnost novinarjev.

Največ novinarjev je etične dileme reševalo tako, da so se pri odločanju oprli na novinarske standarde. To so v intervjujih povedali slovenski, britanski, srbski in tudi bosanski novinarji. Domači in tuji novinarji so se dilem otresli tudi z utemeljitvijo, da so na vojnem območju

zato, da opravijo svoje delo, čeprav je to na trenutke težko in neprijetno. S pomočjo te strategije so dileme reševali vsi britanski in srbski novinarji, ki sem jih intervjuvala, vendar le en slovenski in en bosanski novinar. Tuji in domači novinarji so se velikokrat oprli tudi na zdrav razum ali pa so se o tem, kako ravnati, posvetovali z drugimi novinarji.

Bosanski novinarji in en britanski so svoje strategije odpravljanja etičnih dilem utemeljili na svojih moralnih standardih, odločali so se torej po svoji vesti. Trije novinarji, ki so že prej poročali iz vojne, pa so etične dileme premagovali tudi z izkušnjami.

V intervjujih so novinarji navedli naslednje strategije za odpravljanje etičnih dilem:

6.2.1 Odpravljanje dileme med obveščanjem javnosti in spoštovanjem zasebnosti

Novinarji so žrtve vojne spraševali o njihovih izkušnjah, ker so menili, da je to del njihove službe: "Ampak to sem naredil, ker je bila to moja služba; tam sem bil zato, da opravim nalogo in to je bilo to. Zato sem to moral pogoltniti in nadaljevati" (Aleksandar Vasović). Podobno meni tudi Andrej Gustinčič, ki je v intervjuju povedal, da je novinarjevo delo, da čim več izve: "V Bihaću mi je neki lokalni muslimanski vodja predstavil žensko, za katero je rekel, da so jo zelo hudo topli in ji rezali dojke. Od nje ne bi zahteval, da mi posledice pokaže, da bi videl, kako je to. Nekatere zgodbe, ki jih slišiš, so tako grozne, da se sprašuješ, ali so sploh resnične. Ampak delati moraš tisto, kar moraš delati, tudi če ti je neprijetno" (Andrej Gustinčič).

Obenem so pazili, da s tem niso preveč posegali v zasebnost žrtev: "Kljub temu se spomnim, da so ti ljudje želeli govoriti tem. Želeli so deliti izkušnjo izgube z nekom, ki so mu zaupali, z nekom iz zunanjega sveta. O vsem tem sem jih spraševal postopoma in pri vsakem posebej preverjal, do kod lahko grem. Mislim pa, da je bilo zanje pripovedovanje o teh grozotah po svoje terapevtsko" (Richard Meares).

6.2.2 Odpravljanje dileme med obveščanjem javnosti in skrbjo za lastno varnost in varnost bližnjih

Čeprav so se mnogi novinarji soočali z različnimi grožnjami, so največkrat presodili, da ima javnost pravico biti obveščena, in to kljub temu da so s tem spravili v nevarnost sebe in svoje bližnje. "Pritiske sem večinoma preprosto ignorirala, sicer pa sem bila že tako v smrtni nevarnosti. Ni bilo vode, ogrevanja, nenehno so nas obstreljevali – kaj naj bi se mi sploh še lahko zgodilo, da bi bilo moje življenje še bolj nesrečno?" (Dzeilana Pečanin) in "Niti nisem želela, da ljudje v službi vedo, kaj se mi dogaja, ker sem menila, da je moja edina možnost, da preživim, da vztrajam pri pisanju. Menila sem, da želijo, da neham pisati, da bi me nato v tišini lahko ubili. Publiciteta je bila moja edina zaščita in še danes menim, da sem imela prav" (Gordana Knežević). Na drugi strani pa je pri poročanju o terorju, ki ga je v Sarajevu izvajal moški z imenom Caco, presodila, da bi bilo poročanje o tej zgodbi prenevarno. Caco je bil poveljnik paravojaške skupine, ki je z ulic ugrabljala ljudi. O tem je napisal prispevek njen sodelavec. Kneževićeva ga je prebrala, in čeprav je vedela, da je zgodba resnična, je zaradi varnosti zaposlenih pri časopisu ni objavila.

" /.../ sem vedela, da bi takoj ko bi to zgodbo objavili, prišli Cacovi možje in pobili vse, ki delajo za časopis. Mi nismo imeli nobene zaščite, v pisarni nismo imeli niti ene puške, vedela pa sem, kako Caco rešuje probleme: kdor mu ni všeč, ga ustrelji. Spomnim se, da sem temu sodelavcu rekla, da je zgodba odlična in da bi jo morali objaviti, vendar si ne želim, da bi bili zato naslednji dan vsi mrtvi" (Gordana Knežević).

Kljub grožnjam s smrtjo in celo atentatu nanj je Dejan Anastasijević vztrajal pri svojem delu: "Poskušal sem minimizirati učinek teh pritiskov, kolikor sem ga lahko; vedno sem menil, da so taka tveganja pač del službe. Če hočeš poročati o vojni – takoj ko sem se odločil, da bom nehal pisati o literaturi in začel poročati o vojni, sem se zavedal, da tu ne bo šlo brez tveganj" (Dejan Anastasijević). Včasih pa zaradi varnosti virov novinarji nekaterih zgodb niso objavili. Kot je povedal Dejan Anastasijević, je bila njegova prva skrb zaščita virov.

/.../ včasih celo podpisovanje virov z izmišljenimi imeni ali pa celo brez imen ni bilo dovolj. Zato o nekaterih zgodbah pač nisem poročal, ker bi s tem ogrozil življenja ljudi.

Ali pa sem moral počakati, da so bili ljudje, ki so mi povedali za različna grozodejstva ali vojne zločine, na varnem, zunaj države. Šele takrat sem poročal o njihovi zgodbi (Dejan Anastasijević).

6.2.3 Odpravljanje dileme med objavo informacij v javnem interesu in objavo verodostojnih informacij

Med vojno so novinarji zelo težko preverili, ali je neka informacija resnična ali pa le del propagande, in so se večinoma odločili, da je niso objavili, če je niso dobili od zelo zanesljivega vira. "Pri zgodbah o množičnih pobojih si moral biti zelo previden; o tem nisi smel poročati na podlagi informacij iz druge roke" (Martin Bell). Tudi drugi novinarji so objavili le tisto, kar so videli sami. "Jaz sem objavila samo tisto, kar sem videla na lastne oči. Če informacije nisem mogla preveriti, je nisem objavila; pisala sem reportaže, in sem seveda objavila samo tisto, kar sem videla" (Vildana Selimbegović).

Novinarji so bili zelo previdni tudi pri objavi informacij, ki so jih dobili od različnih virov. "Glede resnice in natančnosti smo imeli zelo visoke standarde, zato sem uporabil le tisto, čemur sem bil priča oziroma sem o tem dobil informacijo od zanesljivega vira" (Richard Meares). Nekaterih informacij ni uporabil, ker viru ni zaupal; če pa mu je verjel, ga je vedno citiral.

6.2.4 Odpravljanje dileme med kritičnostjo do lastne oblasti in domoljubjem

Čeprav se je Dzeilana Pećanin znašla pred dilemo, ali naj bo kritična do bosanske vlade, je na koncu pri njej vedno prevladala novinarska profesionalnost. "Vedno sem menila, da smo tam zato, da povemo resnico" (Dzeilana Pećanin).

6.2.5 Odpravljanje dileme med normo objektivnosti in sočustvovanjem z žrtvami vojne

Ena od največjih dilem novinarjev je bila, kako poročati objektivno, ne pa tako, da bi vojskujoče se strani prikazali enako krive za vojno. "Med to vojno sem razvil teorijo, ki jo imenujem *journalism of attachment*, o kateri zdaj razpravljajo na fakultetah za novinarstvo.

Ta teorija trdi, da novinarji ne smejo biti nevtralni pri dobrem in zlem, pri oboroženih in neoboroženih, ampak imajo do tega moralno odgovornost" (Martin Bell). Kot pravi Bell, novinarji niso opazovalci, ampak igralci. Zaradi pritiska volivcev bodo namreč vlade spreminjale svojo politiko, volivci pa informacije dobijo večinoma prek medijev. Podobno je razmišljal tudi Dejan Anastasijević: " /.../ vedno sem se po najboljših močeh trudil, da sem bil objektivni, kar pomeni, da sem obveščal javnost o tem, kaj se dogaja. Tega pa se ne sme mešati s tem, da si nepristranski ali uravnotežen. Da torej vedno daš obema stranema enako prostora. To ni novinarstvo, v kakršno verjamem; menim, da je v takih razmerah preprosto napačno."

Mnogi intervjuvanci so v pogovorih povedali, da jih je trpljenje ljudi zelo prizadelo, a so se trudili, da pri svojem poročanju niso postali navijaški. "Ampak poglej, to je nekako ...Ni mogoče, da te ne bi prizadelo, ampak ves čas sem se zavedal, da sem tukaj poročevalec in opazovalec, da zadevo opazujem in o njej poročam. Normalno pa je, da te prizadene vsakič, ko je kdo ranjen" (Marjan Jerman). Dodal je še, da prizadetost ne sme vplivati na poročanje, saj bi gledalci hitro opazili, da je novinar pristranski. Podobne skrbi je imel tudi Ervin Hladnik Milharčić: "Ko si spremljal bosansko prebivalstvo, je bil sklep precej preprost, čeprav je trajalo kar nekaj časa, da si doumel, da so Muslimani tarče genocida v srbskem nacionalnem projektu na eni strani in v hrvaškem nacionalnem projektu na drugi, medtem ko sami takega genocidnega projekta nimajo." Njegova dilema je bila, kako to zapisati, da ne bi zrušil kredibilnosti besedila.

Še teže pa je bilo pri poročanju ostati nepristranski bosanskim novinarjem. Kot je povedala Dzeilana Pećanin, so bili v težkem položaju, saj je bilo zanje vse novo, zato so morali sami najti pravi način poročanja. "To, da sem pomagala sosedom ali civilistom, je bilo zame nekaj samoumevnega, seveda sem jim pomagala. Da sem bila novinarka, ni pomenilo, da sama nisem ena od civilistov, ki trpijo zaradi vojne. Med vojno je bil na primer ubit moj oče, ko je čakal v vrsti za vodo. Preprosto moral si pomagati prijateljem in sosedom, kar pa ni pomenilo, da nisi objektivni" (Dzeilana Pećanin). Da so bili bosanski novinarji hote ali nehote vpleteni, je v intervjuju povedal tudi Kemal Kurspahić.

Obstaja ogromna razlika med tem, ali poročaš o vojni nekje drugje, o neki tuji vojni, torej v neki drugi državi, daleč stran od doma, ali pa o vojni v svojem mestu, v svoji soseki. Vpleten si, pa če si tega želiš ali ne; tarča si ti, tarče so tvoja družina,

prijatelji in sosedje, in so lahko vsak dan ubiti. Vsak dan vidiš, da so ubili nekoga, ki si ga poznal. To ni zgolj statistika, to niso le številke, to so ljudje z imeni in z obrazi, ki jih potem pogrešaš. In čutiš bolečino. Tako si vpleten, ker tudi tebe terorizirajo, z njimi deliš občutek trpljenja, vojne in smrti (Kemal Kurspahić).

Da se ne bi preveč zblížal z žrtvami vojne, se je Slobodan Topović poskušal držati nasveta, ki ga je dobil od sodelavca. Ta mu je rekel, da z ljudmi na eni strani lahko preživi največ en teden. Po več kot tednu dni jih namreč ne dojema več kot vojskujočo se stran, ampak kot prijatelje. "To je bil zagotovo zelo moder nasvet izkušenega novinarja. Zato sem se skušal temu, kolikor se je dalo, izogibati. Nisem dolgo ostajal v istem kraju ali pa sem odšel v Beograd. Nisem se preveč spoprijateljil z ljudmi in se poistovetil z okoljem, kajti neizogibno je, da se ti čez čas to začne dogajati" (Slobodan Topović).

6.2.6 Odpravljanje dileme med dolžnostjo opravljati novinarsko delo in pomagati civilistom

Odpravljanja dileme med pomočjo ljudem in opravljanjem svojega dela so novinarji utemeljevali s svojim poslanstvom. "Moja glavna naloga je bila, da resnicoljubno in natančno poročam, kaj se dogaja, tako da bo lahko to izvedel tudi preostali svet. Ne morem spustim iz rok svojega dela in pomagati ranjenemu otroku. Seveda pa storiš vse, da pomagaš, kadar to ne ovira tvojega dela" (Richard Meares). Drugi so menili, da je na prvem mestu pomoč ljudem. "Ko so na primer ljudje iz Krajine začeli bežati v Srbijo, smo vsi vse spustili iz rok; vsi na radiu smo takrat opustili svoje delo in nudili tem ljudem najnujnejšo humanitarno pomoč. Več dni smo organizirali konvoje z oblačili in osnovnimi potrebščinami za te ljudi, zraven pa o tem še poročali. Potem pa je v nekem trenutku poročanje postalo naša sekundarna naloga" (Aleksandar Vasović) in "Tudi novinarji smo ljudje iz mesa in krvi, nismo živali. Ko vidiš tri leta starega dečka, ki ga je ranil ostrostrelec, mislim, da bi bila žival, če bi naredila zgodbo o tem, kako ta deček umira, jaz pa mu ne bi pomagala. Tu ni dileme: rešiti človeško življenje je kot rešiti vse človeštvo" (Arijana Saračević Helać).

6.2.7 Odpravljanje dileme med pravico javnosti do obveščnosti in zaščito občutljivosti javnosti

Novinarji so v pogovorih povedali, da so se največkrat zanesli na lastno presojo o tem, katere posnetke najbolj krvavih prizorov uporabiti. "Vedno sem imel neko mero pri občutku, kaj lahko objavim in česa ne. Seveda sem objavljaj tudi ranjence, umrle, ubite in tako naprej, ampak neka meja pri tem mora biti. Mejo za to, kako daleč lahko gre, si vsak novinar postavi sam: pri nekaterih je ta višjo, drugih nižja, vendar obstaja" (Marjan Jerman). Ervin Hladnik Milharčič pa se je ravnal po pravilu, da ni pisal o tistem, ob čemer je odvrnil pogled. V intervjuju pa je bil kritičen tudi do olepševanja vojne, saj – kot pravi – je vojna grda, na fotografijah pa je zaradi popravkov lahko videti lepa.

Ampak vem, česa nisem slikal. Bila je mrtvašnica v Osijeku, v kateri je bilo 80 trupel; slišal si jo že od daleč, ker so brenčale muhe. Ni bilo namreč elektrike in ni bilo hladilnikov; trupla so ležala zunaj, smrdelo je kot kuga. Najbolj resničen je bil ta zvok muh, ko slišiš žžžžžžžž. Šel sem tja, in fotoaparata nisem niti dvignil. Obrnil sem se in odšel. Tega niti pogledati nisem mogel, kaj bi torej počel s to štorijo? (Ervin Hladnik Milharčič).

Drugi pa so menili, da je treba objaviti vse: "In ja, pokazali smo vse; ne morem se spomniti, da česa ne bi pokazali. Pokazali smo izmaličene možgane, otroke, zajete civiliste, minska polja. Sama sem pri svojem poročanju pokazala čisto vse, bila sem vojna novinarka" (Arijana Saračević Helać). Tudi Ervin Hladnik Milharčič je menil, da je tiste, ki se ne morejo braniti, treba prikazati kot žrtve, otroke na primer. "Drugače pa je, če ubijejo otroka in ga poslikaš in objaviš. Tako pač je. Ali ima kdo težave s tem, če slika ni nastavljena, mi je vseeno. Pomembno je, da je iskreno posneta, če je bil zraven fotograf. Če je novinar videl, kaj se je zgodilo, in potem to napiše, ne vidim razloga za to, zakaj bi moral s tem bralstvu prizanesti" (Ervin Hladnik Milharčič).

Da je treba občinstvu predstaviti vso resničnost vojne, je menil tudi Mehmed Halilović, ko se je odločil objaviti fotografijo izmaličenega trupla fanta s sarajevske tržnice. "Spraševali smo se, kaj naj storimo, in na koncu sem se odločil, da bomo fotografijo objavili, ker je bilo to nekaj zelo resničnega. To se je zgodilo pred očmi Sarajevčanov; za nas je bila to popolnoma drugačna izkušnja kot za tuje novinarje" (Mehmemd Halilović). Martin Bell pa

se je pri presoji oprl na BBC-jeve smernice: "Morali smo spoštovati pravila BBC-ja o tem, kaj lahko pokažemo in česa ne. Ko sta se zgodila pokola na tržnici leta 1994 in 1995, nismo smeli prikazati nobenih bližnjih posnetkov, samo širše posnetke in posnetke trupel, prekritih z rjuhami. Nismo smeli prikazati posnetkov mrtvih" (Martin Bell).

7 Diskusija

Večina novinarjev, s katerimi sem opravila intervjuje, je povedala, da so se pri poročanju o vojni v Bosni in Hercegovini soočali z etičnimi dilemami. Da niso imeli nobenih dilem, so zatrдили trije novinarji, od katerih pa sta dva kasneje v intervjuju povedala, da sta se soočala z nekaterimi dilemami. Le ena novinarka ni izpostavila niti ene dileme in je ves čas odgovarjala, da ni imela etičnih dilem.

Domači in tuji vojni novinarji so imeli tri skupne etične dileme. Največ novinarjev se je soočalo z dilemo med normo objektivnosti in sočustvovanjem z žrtvami vojne. To dilemo so izpostavili tako tuji kot domači novinarji, vendar so srbski in bosanski novinarji v intervjujih poudarili, da je bilo zanje odločanje, kako ravnati v takih primerih, še težje, saj so bili kot pripadniki vojskujočih se narodov osebno vpleteni v vojno.

Drugi dve dilemi, ki sta se prav tako porajali domačim in tujim novinarjem, sta bili dilema med objavo informacij v javnem interesu in objavo verodostojnih informacij ter dilema med dolžnostjo opravljati svoje delo in pomagati civilistom.

Druge štiri dileme, ki so jih navedli novinarji, pa se precej razlikujejo glede na nacionalno pripadnost novinarjev. Tako so se srbski, slovenski in britanski novinarji soočali z dilemo med obveščanjem javnosti in spoštovanjem zasebnosti, medtem ko se bosanski novinarji z njo niso soočali.

Z dilemo med obveščanjem javnosti in skrbjo za lastno varnost in varnost drugih so se soočali bosanski, srbski in slovenski novinarji, ne pa tudi britanski. Bosanski in srbski novinarji so pri tej dilemi posebej poudarili, da jih je skrbelo, da bodo s svojim poročanjem spravili v nevarnost svoje bližnje.

Le ena novinarka, in sicer bosanska, se je znašla pred dilemo, ali naj bo pri poročanju kritična do lastne vlade ali naj ravna domoljubno.

Z dilemo med pravico javnosti do obveščenosti in zaščito občutljivosti javnosti so se soočali vsi intervjuvani novinarji razen srbskih.

Pri intervjuvancih me je najbolj presenetilo, da so dve bosanski novinarki in en srbski novinar najprej trdili, da niso imeli etičnih dilem, saj je bilo vojno poročanje o vojni v nekdanji skupni državi nekaj novega. Kasneje pa sta srbski novinar in bosanska novinarka med intervjujem le povedala, da sta imela določene etične dileme, medtem ko ena bosanska novinarka tudi kasneje v intervjuju ni navedla nobene etične dileme. Po njihovih besedah jih je vojna zajela tako nepripravljene, da so se morali osredotočiti predvsem na svoje delo. Novinarja, ki sta sprva rekla, da nista imela etičnih dilem, sta bila Slobodan Topović in Gordana Knežević. Medtem ko je imel Topović le malo izkušenj z vojnim poročanjem, saj je prej poročal le iz vojne na Hrvaškem, pa je imela Gordana Knežević že kar nekaj izkušenj z vojnim poročanjem, saj je poročala že z Bližnjega vzhoda, iz vojne v Libanonu, ob vojaškem udaru v Sudanu in iz Palestine.

Novinarka, ki ni navedla nobene etične težave, je bila Arijana Saračević Helać, ki je bila ob začetku vojne v Bosni in Hercegovini stara 25 let in je imela za sabo le kakšna 4 leta novinarskega dela, nikakor pa nobenih izkušenj z vojnim novinarstvom. Njeno zatrjevanje, da ni imela etičnih dilem, bi lahko povezali s tem, da še ni imela veliko izkušenj z novinarskim delom. Kot piše Ward (2010, 13), etika izhaja iz izkušenj, etične izkušnje pa vključujejo to, da se posameznik nauči norm in se sooči s posledicami napačnih odločitev. Tudi Sandersova (2003, 38) podobno ugotavlja, da zavest o morali pride z izkušnjami.

Ena od skupnih etičnih dilem je bila dilema med normo objektivnosti in sočustvovanjem z žrtvami vojne. Verjetno je to za vojne novinarje tudi ena izmed najtežjih dilem, saj težko ostanejo neprizadeti in objektivni, ko se soočijo s tragedijami, ki jih je povzročila vojna. To potrjuje tudi literatura. Tako Williams (1992, 164) piše, da omejitve pri resnicoljubnem poročanju vzniknejo iz tovarištva in intimne povezanosti novinarjev z ljudmi, ki preživljajo z njimi tegobe vojne. Teoretiki pa imajo pri tej dilemi zelo različne poglede na to, kako naj se novinarji odločijo, ko se soočijo s to dilemo. Medtem ko Seib (2002, 120) in Smith (2008, 215) zagovarjata načelo, da morajo novinarji stati zunaj dogajanja in ostati nevtralni

opazovalci, pa Bell (1998, 18), ki je sicer tudi sam poročal iz vojne v Bosni in Hercegovini in je eden izmed mojih intervjuvancev, zagovarja stališče, da je v takih situacijah neprimerno ostati nevtralen. Tudi Sandersova (2003, 104) piše, da bo zgodba boljša, če bo novinar zaobjel tudi človeško dimenzijo tragedije, kako naj bi bilo sicer občinstvu mar za stotine umrlih.

Še ena skupna dilema domačih in tujih novinarjev je bila dilema med objavo informacij v javnem interesu in objavo verodostojnih informacij. Da sta pridobivanje informacij in obveščanje javnosti o celotni podobi vojne dve izmed najzahtevnejših nalog novinarjev v vojni, trdijo tudi teoretiki (npr. Boyd-Barrett 2004, 25–26). Williams (1992, 166) še dodaja, da so cenzura, politično prepričanje, patriotizem in rutina novinarskega dela le nekatere izmed ovir, ki javnosti preprečujejo, da bi dobila celovito sliko vojne, posebej, ko gre za vojno v domači državi. Teoretiki tudi poudarjajo, da so novinarji v še težjem položaju, ko imajo viri, na katere se novinar zanaša, pri tem, ko mu posredujejo informacije, svoje skrite motive (Tumber 2006, 449).

Tretja skupna dilema domačih in tujih novinarjev je bila dilema med dolžnostjo opravljati svoje delo in pomagati civilistom. Med novinarji, ki so navedli to dilemo, je bilo zanimivo, da sta dva britanska novinarja odgovorila, da sta civilistom pomagala, kadar to ni oviralo njunega dela. Medtem pa so srbski in bosanski novinarji takoj odgovorili, da je pomoč sočloveku na prvem mestu. Razlog, da se pogled na to dilemo pri britanskih in srbskih ter bosanskih novinarjih razlikuje, je morda tudi ta, da so bili bosanski in srbski novinarji bolj osebno vpleteni v vojno, da jih je bolj prizadela kot tuje novinarje, ki se morda niso toliko poistovetili z usodo ljudi. V literaturi sicer prevladuje mnenje, da morajo novinarji ostati nevporeten opazovalci dogajanja in se ne smejo zaplesti z ljudmi, o katerih poročajo (npr. Smith 2008, 214; Goodwin in Smith 1994, 136 in Tumber 2004, 202).

Vsi novinarji, razen bosanskih, so se soočali z dilemo med obveščanjem javnosti in spoštovanjem zasebnosti. To je mogoče interpretirati z dejstvom, da so bili bosanski novinarji tudi sami del vojne. Ker so mnogi izmed njih doživeli marsikatero grozoto vojne ali celo izgubili družinskega člana, so bili bližje ljudem, ki so bili žrtve vojne, zato se jim ni zdelo, da vdirajo v njihovo zasebnost. Lažje so torej postavljali vprašanja, saj so na lastni koži izkusili marsikaj, o čemer so pisali oziroma spraševali ljudi; tudi ljudje so jih zato najbrž dojemali drugače kot tujce, ki so prišli iz njihove države le poročat, niso pa izkusili

vojne na lastni koži. Kot piše Seib (2010, 120–121), so novinarji, ki poročajo z vojnih območij, velikokrat izpostavljeni enakim strahovom kot ljudje, o katerih poročajo, in to je naporno tako čustveno kot telesno. Kot kaže, je to še bolj očitno pri domačih novinarjih. Z dilemo med obveščanjem javnosti in skrbjo za lastno varnost ter varnost drugih so se soočali bosanski, srbski in slovenski novinarji, ne pa tudi britanski. Menim, da je to razumljivo, saj so bili srbski in bosanski novinarji bolj vpleteni, ker so sami in njihove družine bivali na vojnem območju in so bili zato bolj izpostavljeni vojni. Tuji novinarji pa so lahko, ko je postalo preveč nevarno, odšli, njihove družine pa so bile na stotine kilometrov stran od vojne. Zato so domači novinarji v intervjujih tudi priznali samocenzuro; čeprav so se trudili poročati kritično in o vsem, so bile nekatere zgodbe kljub vsemu prenevarne. V literaturi pa lahko najdemo primere, ko so se samocenzurirali tudi tuji novinarji. Williams (1992, 161) na primer piše, da se je samocenzura pojavljala tudi pri novinarjih, ki so poročali iz vojne v Vietnamu, ker so se bali, da bodo s svojim poročanjem ogrozili življenje nekoga oziroma da bodo izdali pomembne vojaške informacije. V literaturi pa je kljub temu izpostavljeno, da je domačim novinarjem težje poročati o vojni v lastni državi. Tako Tumber in Webster (2006, 117) opozarjata, da tuji novinarji lahko odidejo, če postane situacija prenevarna, medtem ko domačini te možnosti nimajo.

Samo ena izmed novinark je v intervjuju izpostavila dilemo med domoljubjem in kritičnim poročanjem. Ta ugotovitev je v nasprotju s pričakovanjem, da bo to dilemo izpostavilo več novinarjev. Iz intervjujev je očitno, da so mnogi novinarji poročali kritično o lastni vladi, nihče izmed tistih, ki so bili kritični do bosanske vlade, pa se ni znašel pred dilemo, ali naj piše kritično. To je zanimivo, saj literatura izpostavlja dilemo med domoljubjem in kritičnim poročanjem kot eno izmed ključnih dilem. Allan in Zelizer (2004, 4) na primer pišeta, da lahko novinarjevo domoljubje rodi pomisleke o njegovem novinarskem delu, saj so novinarji pogosto soočeni z vprašanjem, ali si z nami ali proti nam. Tudi Sandersova (2003, 98) piše, da se od novinarjev, ko se znajde v vojni njihova lastna država, pričakuje, da bodo s svojim poročanjem pripomogli k njeni zmagi. Čeprav so novinarji v intervjujih povedali, da so bilo soočeni z grožnjami zaradi kritičnega poročanja do oblasti, pa se niso spraševali o tem, ali o svoji oblasti lahko poročajo kritično. Res pa je, da je moja raziskava potekala na razmeroma majhnem vzorcu 16 novinarjev, od tega 7 bosanskih. Poleg tega se lahko pri poglobljenem intervjuju pojavi tudi problem tako imenovanih družbeno sprejemljivih odgovorov, kar pomeni, da nekateri intervjuvanci odgovarjajo tako, kot mislijo, da je družbeno zaželeno. Intervjuvanci bodo prej odgovorili z družbeno zaželenim oziroma

sprejemljivim odgovorom kot s takim, ki družbeno ni sprejemljiv (Bryman 2012, 227).

Srbski novinarji so bili edini, ki se niso soočali z dilemo med pravico javnosti do obveščenosti in zaščito občutljivosti javnosti. Zanimivo, da nobeden od srbskih novinarjev ni izpostavil te dileme, saj so bili njihovi pomisleki pri drugih dilemah zelo podobni tistim, s katerimi so se soočali bosanski novinarji: vojno v Bosni in Hercegovini so torej dojemali zelo čustveno. Morda pa so tako kot nekateri bosanski novinarji menili, da morajo objaviti vse vidike vojne, tudi najbolj krvave, zato jih ta dilema ni ovirala. V literaturi ni enotnega mnenja o tem, do kakšne mere naj novinarji svojemu občinstvu predstavijo najbolj tragične vidike vojne. Tako na primer Sandersova (2003, 95) piše, da je izpostavljanje trpečih ljudi v javnosti dojet kot krutost. V najboljšem primeru bodo podobe trpečih pri ljudeh vzbudile pomilovanje ali sočutje (Sanders 2003, 94). Drugi teoretiki pa zagovarjajo pogled, da "ker kot občinstvo vidimo trpeče ljudi na lastne oči, postanejo ti posnetki dokazi trpljenja. Ob medijih, posebej ob gibljivih televizijskih slikah se ljudje začnejo zavedati trpljenja ljudi na drugem koncu sveta in zato vključijo te podobe o trpljenju v svojo moralno zavest" (Höijer 2004, 515). Kot piše Sandersova (2003, 104), "pri poročanju o trpljenju ne gre preprosto za prenos informacij, ampak za ustvarjanje čustvene povezave med nami in trpečim."

Na prvo raziskovalno vprašanje lahko odgovorim, da se domači in tuji vojni novinarji do neke mere soočajo s podobnimi etičnimi težavami, kljub temu pa pojav nekaterih etičnih dilem lahko povežemo tudi z nacionalnostjo novinarja. Za domače in tuje vojne novinarje so skupne etične dileme, kot je dilema med objektivnostjo in sočustvovanjem z žrtvami vojne, dilema med objavo informacij v javnem interesu in objavo verodostojnih informacij ter dilema med dolžnostjo opravljati svoje delo in pomagati civilistom. Različne so bile naslednje dileme: dilema med obveščanjem javnosti in spoštovanjem zasebnosti, dilema med obveščanjem javnosti in skrbjo za lastno varnost ter varnost drugih, dilema med kritičnostjo do lastne vlade in domoljubjem, dilema med pravico javnosti do obveščenosti in zaščito občutljivosti javnosti. Pri odpravljanju etičnih dilem so bile razlike med domačimi in tujimi novinarji manjše kot pri opredeljevanju dilem. Tako domači kot tudi tuji novinarji so se pri odpravljanju etičnih dilem največkrat zanesli na novinarske standarde, torej na norme, zapisane v novinarskih kodeksih. Novinarski standardi so bili torej za novinarje največkrat opora pri tem, kako se odločiti ob določeni dilemi. Glede na to, da vsi novinarji, ki so kot pomoč pri odpravljanju dilem navedli novinarske etične kodekse, formalne novinarske

izobrazbe nimajo, sklepam, da so se z novinarskimi kodeksi seznanili med delom.

Novinarji so se pri odpravljanju dilem oprli tudi na razmišljanje, da so na vojnem območju zato, da opravijo svoje delo. Odpravljanje svojih dilem so utemeljevali s poslanstvom, češ da poročajo iz vojne zato, ker je njihova naloga, da svetu sporočijo, kaj se dogaja. In kot pišejo tudi teoretiki (npr. Williams 1992, 157), mora vojne novinarje pri njihovem delu voditi prav odgovornost do javnosti; pravica javnosti do obveščnosti mora biti glavno vodilo novinarjem pri resnicoljubnem poročanju. Kot pišeta Tumber in Webster (2006, 66), novinarji pogosto menijo, da je javnost ignorantska do dogajanj v svetu, novinar priča pa mora javnosti s svojim poročanjem odpreti oči za kruto realnost sveta. Svoje odločitve so s podobnimi argumenti opravičevali tudi novinarji, ki so poročali iz vojne v Bosni in Hercegovini.

Intervjuvani novinarji vseh narodnosti so se pri reševanju etičnih dilem posvetovali tudi z drugimi novinarji. Kot so povedali, so bili drugi novinarji, predvsem tisti bolj izkušeni, pogosto vir dobrih nasvetov. Tudi v literaturi nekateri teoretiki pišejo o tem, da se novinarji, ki poročajo iz vojne, posvetujejo med seboj, ko naletijo na težave. Novinarji, ki pogosto poročajo s kraja zločina ali z bojišč, si ustvarijo svoj podporni sistem in načine za obvladovanje situacije. Pomagajo si med seboj in delijo svoje strahove in žalost, ko so na vojnih območjih (Norwood, Walsh, Owen 2003, 138).

Novinarji so se pri sprejemanju odločitev velikokrat zanesli tudi na zdrav razum, torej so odločitve sprejemali glede na to, kar se jim je zdelo v danem trenutku najbolj racionalno. Spet drugi so se pri odločanju zanesli na lastno vest, na svojo moralo. Da novinarji svoja dejanja pogosto opravičujejo s sklicevanjem na moralna načela, je zapisano tudi v literaturi (npr. Sanders 2003, 11).

Novinarji, ki so že imeli izkušnje z vojnim poročanjem, pa so se zanesli na pretekle izkušnje. Da so izkušnje pomembne pri odločanju, kaj je prav in kaj narobe, piše tudi Sandersova (2003, 168), ki pravi, da so izkušnje, ko je nekdo ravnal prav ali napačno, vir moralne modrosti.

Tako lahko na drugo raziskovalno vprašanje odgovorim, da se strategije odpravljanja etičnih dilem ne razlikujejo bistveno glede na nacionalno pripadnost novinarjev. Razlikujejo se

predvsem glede na to, ali je novinar že imel izkušnje z vojnim poročanjem, in glede na to, kakšni so njegovi osebni etični standardi. Novinarji vseh nacionalnosti so se pri odpravljanju etičnih dilem oprli na novinarske kodekse, zdravo razmišljanje, odločitve utemeljevali s svojim poslanstvom in se posvetovali tudi z drugimi novinarji.

8 Sklep

Novinarji se tako pri svojem vsakodnevnem delu, torej pri poročanju o vsakdanjih dogodkih, kot tudi pri poročanju o izrednih razmerah, kot je na primer vojna, soočajo z etičnimi dilemami.

Ker obstoječa literatura ne obravnava vprašanja razlik med etičnimi dilemami domačih in tujih novinarjev, sem želela s poglobljenimi intervjuji s šestnajstimi novinarji, ki so poročali iz vojne v Bosni in Hercegovini, ugotoviti, s kakšnimi etičnimi dilemami so se soočali in kako so jih odpravljali.

Sklenem lahko, da čeprav so določene etične dileme pri domačih in tujih vojnih novinarjih enake, pojav nekaterih dilem lahko povežemo tudi z nacionalnostjo novinarja. Pri domačih novinarjih in tistih, ki so kulturno in geografsko bliže vojni, iz katere poročajo, je posebej viden čustveni vidik poročanja, veliko težje poročajo neprizadeto. Srbski in bosanski novinarji so na primer pri dilemi, ali opravljati svoje delo ali pomagati civilistom, brez dvoma odgovarjali, da je bila njihova prva naloga pomagati sočloveku. Tuji, britanski novinarji pa so odgovarjali, da so tam zato, da opravijo svoje delo, pomoč sočloveku pa je na drugem mestu. Prav tako so bili srbski in bosanski novinarji pod hujšim pritiskom, kako poročati, saj so se bali, da bodo s svojim poročanjem ogrozili svoje bližnje. Tuji novinarji te dileme, ali bo njihovo poročanje spravilo v nevarnost njihove bližnje, niso imeli. Tudi pri dilemah glede posegov v zasebnost posameznika so pri novinarjih opazne razlike glede na nacionalno pripadnost; medtem ko bosanski novinarji te dileme niso imeli, so jo imeli vsi tuji novinarji.

O strategijah odpravljanja dilem lahko sklenem, da se te ne razlikujejo bistveno glede na nacionalno pripadnost novinarja. Ne glede na nacionalnost je največ novinarjev dileme

odpravljalo s pomočjo novinarskih standardov, zdrave pameti, po posvetu z drugimi novinarji in tudi z opravičevanjem svojih dejanj s svojim poslanstvom.

Nekateri tuji novinarji so v intervjujih povedali, da takrat, ko so poročali iz vojne v Bosni in Hercegovini, ni bilo nobenih izobraževanj o tem, kako se spopasti z dilemami in travmami, ki jih prinese vojna. Dejali so, da bi jim tako izobraževanje oziroma priprava na soočanje z vojno pomagala tudi pri odpravljanju etičnih dilem, kar kaže tudi na to, kako pomembne so za novinarja, ki bo poročal iz vojne, priprave. Zdaj taka izobraževanja vsaj v večjih britanskih in ameriških medijskih hišah obstajajo (Tumber in Webster 2006, 130), a če se vojna zgodi v domači državi, se bodo morali tudi trenutno domači novinarji odzvati takoj in časa za izobraževanje ne bo. Drugače pa je, ko novinarji odidejo poročat o vojni, ki se dogaja v tuji državi, čeprav so taka izobraževanja še vedno prej izjema kot pravilo.

Ob koncu lahko sklenem, da so čeprav se, ko poročajo iz vojne, soočajo z etičnimi dilemami tako domači kot tuji novinarji, etične dileme domačih novinarjev nekoliko drugačne. Etične dileme novinarjev, ki so kulturno in geografsko bližje vojni, v mojem primeru etične dileme slovenskih in srbskih novinarjev, so zelo podobne dilemam domačih novinarjev. To ponuja sklep, da kulturno okolje in geografska bližina vplivata tudi na etične dileme, in to čeprav so dileme, ki se porajajo ob trpljenju, ki ga povzroča vojna, univerzalne. Vsi intervjuvani novinarji so se na primer spraševali, ali naj poročajo objektivno ali naj sočustvujejo z žrtvami vojne. Kot je v intervjuju povedal Martin Bell, je bila ta vojna za novinarje nekaj posebnega tudi zato, ker so bili tako blizu trpljenju ljudi. Tudi tuji novinarji so torej od blizu spoznali, v kakšnih razmerah skušajo vojno preživeti civilisti. Domači ter srbski in slovenski novinarji pa so se soočali tudi s šokom ob razpadu skupne države. S tehničnega, pa tudi s čustvenega vidika poročanja je vojna najnapornejša za domače novinarje. Ti morajo v nasprotju s tujimi paziti tudi, da s svojim poročanjem ne ogrozijo sebe ali svojih domačih. Ker v vojni umirajo pripadniki njihovega naroda in so vsak dan izpostavljeni nevarnostim vojne tako sami kot njihovi najbližji, vojno dojemajo veliko bolj čustveno.

Zaradi majhnega vzorca intervjuvanih novinarjev, ugotovitve naloge težko posplošimo na vse vojne novinarje. Kljub temu pa že majhen vzorec nakazuje, da nacionalna pripadnost lahko vpliva na etične dileme novinarjev v vojni. Zato menim, da bi bilo v nadaljnjih raziskavah vzorec smiselno razširiti in raziskati tudi vpliv izobrazbe novinarjev na njihovo poročanje oziroma prepoznavanje in reševanje etičnih težav. Preverili naj bi torej, ali

formalna izobrazba, ki vključuje tudi izobraževanje na področju novinarske etike, novinarjem pomaga pri prepoznavanju in odpravljanju dilem. Tudi to raziskavo bi lahko opravili z metodo poglobljenih intervjujev, vzorec novinarjev pa bi povečali in pri tem izbrali novinarje različnih narodnosti. Raziskavo bi bilo smiselno dopolniti tudi s tekstovno analizo novinarskega sporočanja, ki bi nam omogočila dodaten vpogled v odpravljanje etičnih dilem. S to dodatno metodo bi lahko povečali tudi zanesljivost rezultatov, zlasti takrat, ko obstaja verjetnost, da so intervjuvanci dajali družbeno zaželene odgovore, tekstovna analiza njihovih besedil pa bi morda razkrila še kakšen drug vidik.

9 Literatura

1. Allan, Stuart in Barbie Zelizer, ur. 2004. *Reporting war: journalism in wartime*. London: Routledge.
2. Balabanova, Ekaterina. 2007. *Media, wars and politics: comparing the incomparable in Western and Eastern Europe*. Burlington: Ashgate.
3. Bell, Martin. 1996. *In Harm's way: reflections of a war-zone thug*. London: Penguin Books.
4. --- 1998. Journalism of attachment. V *Media ethics*, ur. Matthew Kieran, 15–22. London: Routledge.
5. --- 2008. The death of news. *Media, war and conflict* 1 (2): 221–231.
6. Belsey, Andrew in Ruth Chadwick. 1992. Ethics and politics of the media: the quest for quality. V *Ethical issues in journalism and the media*, ur. Andrew Belsey in Ruth Chadwick, 154–169. London: Routledge.
7. Belsey, Andrew. 1998. Journalism and ethics: can they co-exist? V *Media ethics*, ur. Matthew Kieran, 1–14. London: Routledge.
8. Boyd-Barret, Oliver. 2004. Understanding: the second casualty. V *Reporting war: journalism in wartime*, ur. Stuart Allan in Barbie Zelizer, 25–42. London: Routledge.
9. Bryman, Alan. 2012. *Social research methods*. Oxford: Oxford University Press.
10. Cigar, Norman. 2001. Serb war effort and termination of war. V *The war in Croatia and Bosnia – Herzegovina 1991–1995*, ur. Branka Magaš in Ivo Žanić, 200–235. London: Frank Cass.
11. Cousens, M. Eizabeth in Cater, K. Charles. 2001. *Toward peace in Bosnia: implementing the Dayton accords*. Boulder: Lynne Reinner Publishers.

12. Day, Louis Alvin. 2006. *Ethics in media communications: cases and controversies*. Belmont: Thomson Wadsworth.
13. Divjak, Jovan. 2001. The first phase, 1992–1993: struggle for survival and genesis of the army of Bosnia – Herzegovina . V *The war in Croatia and Bosnia – Herzegovina 1991–1995*, ur. Branka Magaš in Ivo Žanić, 152–177. London: Frank Cass.
14. Donia, Robert J.. 2006. *Sarajevo: a biography*. London: Hurst&Company.
15. Draganich, Alex N. 1998. *Serbia and Yugoslavia: historical studies and contemporary commentaries*. New York: Columbia University Press.
16. Erjavec, Karmen, Zala Volčič, Melita Poler Kovačič in Igor Vobič. Journalistic views on post-violent peacebuilding in Bosnia and Herzegovina. V *Peace psychology in the Balkans: dealing with a violent past while building peace*, 2012, ur. Olivera Simić, Zala Volčič in Catherine R. Pholpot, 91–108. New York: Springer.
17. Glenny, Misha. 1992. *The fall of Yugoslavia: the third Balkan war*. London: Penguin books.
18. Goodwin, Gene in Smith Ron F. 1994. *Groping for ethics in journalism*. Ames: Iowa State University Press.
19. Hatchen, William. 2007. Reporting the Gulf war. V *Media power in politics*, ur. Doris A. Graber, 317–325. Washington: CQ Press.
20. Höjjer, Birgitta. 2004. The Discourse of Global Compassion: The Audience and Media Reporting of Human Suffering. *Media, culture and society* 26 (4): 513–531.
21. Johnson J. , Thomas in Shahira Fahmy. 2009. Embeds' perceptions of censorship: can you criticize a soldier and then have breakfast with him in the morning? *Mass communications and society* 12 (1): 52–77.
22. Knightley, Phillip. 2003. *The first casualty: the war correspondent as a hero, propagandist and myth-maker from the Crimea to Iraq*. London: A. Deutsch.
23. Kurspahić, Kemal. 2003. *Prime time crime: balkan media in war and peace*. Washington: United States Institute of peace press
24. --- 2010. *Zločin ob 19:30. Balkanski mediji v vojni in miru*. Ljubljana: Mladina.
25. Legard, Robin, Jill Keegan in Kit Ward. 2006. In-depth interviews. V *Qualitative research practice: a guide for social science students and researchers*, ur. Jane Ritchie in Jane Lewis, 138–169. London: Sage.

26. Mahmutćehajić, Rusmir. 2001. The road to war. V *The war in Croatia and Bosnia – Herzegovina 1991–1995*, ur. Branka Magaš in Ivo Žanić, 133–151. London: Frank Cass.
27. Maier, Johannes. 2006. Being embedded – The concept of 'Liveness' in Journalism. *Journal of visual culture*. 5 (1): 96–98.
28. Malešič, Marjan. 2000. *Peace support operations, mass media, and the public in former Yugoslavia*. Stockholm : Styrelsen för psykologiskt försvar.
29. Martin, Mike W. 1997. Journalistic ethics and ordinary morality. V *Journalism ethics: a reference handbook*, Elliot D. Cohen in Deni Elliott, 86–91. Santa Barbara: ABC-CLIO.
30. Merrill, C. John. 1999. Needed: A more ethical press. V *The media and morality*, ur. Robert M. Baird, William E. Loges, Stuart E. Rosenbaum, 21–38. New York: Prometheus Books.
31. Norwood, Ann, Mary Walsh in Penny Owen. 2003. Afterword: Journalists and traumatic stress. V *The human journalist*, ur. Jim Willis, 133–151. London: Praeger.
32. Neuman, William Lawrence. 2011. *Social research methods: qualitative and quantitative approaches*. Boston: Pearson.
33. Pirjevec, Jože. 2001. *Jugoslovanske vojne 1991–2001*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
34. O'Shea, Brendan. *The modern Yugoslav conflict 1991–1995: perception, deception and dishonesty*. London; New York: F. Cass.
35. Poler, Melita. 1997. *Novinarska etika*. Ljubljana: Magnolija.
36. Poler Kovačič, Melita. 2005. Utemeljeno moralno presojanje v novinarstvu. V *Uvod v novinarske študije*, ur. Melita Poler Kovačič in Karmen Erjavec, 190–256. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
37. Ruigrok, Nel. 2008. Journalism of attachment and objectivity: Dutch journalists and the Bosnian war. *Media, war and conflict* 1 (3): 294–313.
38. Sanders, Karen. 2003. *Ethics and journalism*. London: Thousand Oaks.
39. Schechter, Danny. 1994. A failure of journalism. *Progressive* 58 (4). Dostopno prek: http://dikul.uni-lj.si.nukweb.nuk.uni-lj.si/V/NLBSV6KVEESFJDCH2MLXGXBIS4FD7BV2795V7KCR63RPJ1G6QC-06705?func=quick-3&short-format=002&set_number=008955&set_entry=000001&format=999 (1. december 2010).

40. Seib, Philip. 2002. *The global journalist: news and conscience in a world of conflict*. Lanham: Rowman & Littlefield.
41. --- 2004. *How the news media cover a world shaped by war*. New York: Palgrave Macmillan.
42. Silber, Laura in Allan Little. 1996. *Smrt Jugoslavije*. Ljubljana: Co Libri.
43. Smith, Ron F. 2008. *Ethics in journalism*. Malden ; Oxford ; Carlton: Blackwell.
44. Sontag, Susan. 2003. *Regarding the pain of others*. London: Hamilsh Hamilton.
45. Sterling, Christopher H. 2009. *Encyclopedia of journalism 4*. Los Angeles: Sage.
46. Taylor, John. 1998. *Body horror: photojournalism, catastrophe and war*. New York: new York University Press.
47. Thompson, Mark. 1999. *Forging war: the media in Serbia, Croatia, Bosnia and Hercegovina*. Luton: University of Luton Press.
48. Tumber, Howard. 2004. Prisoners of news values?: journalists, professionalism, and identification in times of war. V *Reporting war: journalism in wartime*, ur. Stuart Allan in Barbie Zelizer, 190–205. London: Routledge.
49. Tumber, Howard in Frank Webster. 2006. *Journalists under fire: information war and journalistic practices*. London: Sage.
50. Tumber, Howard. 2006. The fear of living dangerously: Journalists who report on conflict. *International relations* 20 (4): 439–451.
51. --- 2009. Covering war and peace. V *The handbook of journalism studies*, ur. Karin Wahl-Jorgensen in Thomas Hanitzsch, 386–398. London: Routledge.
52. Ward, Stephen J.A.. 2010. *Global journalism ethics*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
53. Warren, Samuel in Louis Brandeis. 1995. The right to privacy. V *The journalist's moral compass: Basic principles*, ur. Steven R. Knowlton in Patrick R. Parsons, 82–87. London: Praeger.
54. Williams, Kevin. 1992. Something more important than truth: ethical issues in war reporting. V *Ethical issues in journalism and the media*, ur. Andrew Belsey in Ruth Chadwick, 154–169. London: Routledge.
55. Willis, Jim. 2003. *The human journalist*. London: Praeger.
56. Wodak, Ruth. 2003. Populist Discourses. *Document design* 4 (2): 132–148.
57. Young, Peter in Peter Jesser. 1997. *The media and the military: from the Crimea to Desert strike*. Basingstoke : Macmillan.

Priloga A: Intervju z Andrejem Gustinčičem

S kakšnimi etičnimi dilemami ste se soočali pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovini?

Problem pri poročanju v Jugoslaviji je bil, da veliko ljudem ni bilo jasno, kaj se dogaja, tako da je morala imeti vsaka zgodba veliko ozadja. Vedno sem moral ponavljati kontekst, vprašanje pa je, kako podaš ta kontekst.

Kaj pa pri tem, koliko objaviti, eksplicitno povedati, kaj se je zgodilo?

Vedno sem se trudil biti čim bolj ekspliciten in predstaviti čim bolj podrobno sliko. Velik del tega novinarstva je bilo poročanje s terena, pri katerem ljudje pričakujejo veliko podrobnosti. Zato poskušaš nekako ustvariti atmosfero, ki si jo sam doživel.

Kaj pa, ko ste se morali pogovarjati z ljudmi, ki so jim požgali hiše, jih pregnali z doma?

Ja, to je nekoliko težko, veš, ker pravzaprav vedo, da se z njimi pogovarjaš zato, ker se je nekaj groznega zgodilo. Znajdeš se v zelo nerodni situaciji, ko skušaš najti ekvivalent vprašanjem, kako ste se počutili, ko se je to dogajalo, kaj točno se je zgodilo. In moraš ljudi spet peljati skozi nekaj, kar je zanje zelo neprijetno.

Kje so meje pri spraševanju o tako občutljivih temah?

Kje so meje? Ne vem, če sem se sam pri sebi zavedal kakšnih mej. Mislim, da ženske, ki je bila poslana, ne bi vprašal, kako se je počutila, ko se je to dogajalo, za podrobnosti ali kaj takega. Ampak stvar je v tem, da moraš čim več izvedeti, ker je to tvoje delo, to je tvoja služba. V Bihaću mi je neki lokalni muslimanski vodja predstavil žensko, za katero je rekel, da so jo zelo hudo tepli in ji rezali dojke. Od nje ne bi zahteval, da mi posledice pokaže, da bi videl, kako je to. Nekatere zgodbe, ki jih slišiš, so tako grozne, da se sprašuješ, ali so sploh resnične. Ampak delati moraš tisto, kar moraš delati, tudi če ti je neprijetno. Neprijetni občutek je prišel za mano kasneje, ko sem že zapustil Bosno in sem se vsega spominjal, takrat pa sem imel svojo nalogo.

Ali kdaj česa niste objavili?

Tega ni.

Ste kot novinar pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovini lahko ostali nevpleten opazovalec, ali ste se vključili v dogajanje, pomagali civilistom?

Pomagal bi, če bi lahko. Gre pa tudi za to, da prideš do svojega zaključka o tem, kaj se dogaja. Večina novinarjev, ki smo pokrivali Bosno ali del bosanske vojne, nas je verjela, da Srbi izvajajo genocid nad Muslimani in drugimi Nesrbi. Tako sem tudi jaz gledal na vojno v Bosni, kot na srbski genocid. In potem ne moreš govoriti, da je to objektivno. Objektivni moraš biti do te mere, da objaviš vse, kar ti rečejo, ampak poznam zelo malo novinarjev iz Bosne, ki na to niso gledali kot na genocida in pri katerih to ni vplivalo na njihovo pisanje.

Ste novinarji takrat pomagali civilistom?

Absolutno.

Ste se pri poročanju vojne v Bosni in Hercegovini soočali s kakšnimi pritiski, političnimi vojaškimi?

Ja. Predvsem Srbi, občasno tudi Hrvati, ampak predvsem Srbi so nas zadrževali, preiskovali. Mene je nekoč neki lokalni Srb v Bosni, neki lokalni vodja, več ur spraševal, kdo sem, kaj sem vse videl, kaj je na drugi strani. Velja eno pravilo: če hodiš od ene do druge vojske, ne govoriš o položajih in o takih stvareh. Preprosto skušaš biti v takih situacijah čim bolj neopredeljen in ne izdajaš ljudi, ki so ti pomagali. Sam sem se znašel v nekaj takih situacijah. V spominu mi je ostala tista pred bosansko vojno, s Kosova, ko me je prijela policija in hotela vedeti, s kom sem se pogovarjal in kaj so mi povedali, jaz pa sem to zavrnil. Mislil sem si, da me ne bodo ubili, ne bodo me pretepli, saj sem tuj novinar. Tudi ko je začel policist kričati name in govoriti, da me lahko tudi drugače prisilijo, da jim kaj povem, sem upal, da se to ne bo zgodilo, saj nisem mogel izdati človeka, s katerim sem se pogovarjal. Znašel sem se v neki čudni situaciji: "Videli smo, da si se pogovarjal, kaj ti je govoril?" "Nič, nič posebnega." Imel sem srečo, da nikoli ni prišlo do fizičnega nasilja v takih situacijah.

Ste se z drugimi novinarji kdaj pogovarjali, kako poročati, ste se pogovarjali tudi o etičnih dilemah?

V Bosni smo bili novinarji kot neka bratovščina; vedno sem potoval z drugimi novinarji. Moj zelo dober prijatelj je bil novinar Associated Pressa. Delala sva skupaj in potem se je to tudi preneslo tudi na druge novinarje AP-ja. Kot je rekel eden od kolegov: "Ti nisi naš tekmeč, tekmeči so tisti, ki streljajo na nas." Nikoli več v življenju nisem čutil takšnega prijateljstva med novinarji. Ko sem šel potem delati na Wall Street, je bil tam popolnoma

drugačna situacija, na katero sem se zelo težko navadil. V vojni pa je situacija takšna, da če ti nekomu ne pomagaš, tudi on tebi ne bo, ko boš potreboval pomoč. Zaupaš pač, da boste vsi skupaj to nekako preživeli.

Ste se posvetovali, kako se česa lotiti, do katere mere kaj povedati?

To pa ne, nismo se vmešavali v to, kako kolegi pišejo.

Kako pa so ti pritiski, ustavljanje na nadzornih točkah, grožnje srbskih vojakov, kako je vse to vplivalo na poročanje?

To je zanimivo vprašanje, podzavestno si se pri tem znašel v situaciji, ko si bil hvaležen, da te kdo ni ubil, morda si zato tudi malo drugače pisal, kot bi sicer, vse to vpliva. Čim je več nadzornih točk, čim več si jih sledi druga za drugo in verjetno, tem bolj to nekako vpliva na to, kar pišeš. Samo objektivno, samo objektivno. V Slavoniji je bila na primer srbska kontrolna točka tukaj, hrvaška tukaj in tako naprej, tako da so te videli, so te videli, kako se tam pogovarjaš. In bi te morda lahko zajebavali zaradi tega. Enega od naših, Reuterjevih fotoreporterjev in enega AP-jevega, ki sta hodila skupaj, bila pa sta Srba, so Hrvati hudo pretepli. Take stvari so se dogajale, meni ne.

Glede na kaj se v takih razmerah odločite, ali boste nekaj objavili ali ne? Vse, kar ste videli, vse, kar ste slišali, pa če je še tako grozno?

Trudil sem se objaviti čim več. Svojo zgodbo moraš namreč prodati, zato tistega najbolj sočnega ne boš izpustil. Dilem, ali bom nekaj objavil ali ne, nisem imel.

Ste se znašli pred kakšnimi drugimi etičnimi ali moralnimi dilemami?

To je občutek, da si tu zaradi trpljenja drugih, da se z njimi pogovarjaš zato, ker trpijo. Ker hočeš, da to obnavljajo. In če se kot novinar, tako kot sem se jaz, ki sem takrat živel v Zagrebu, kasneje za nekaj dni, tednov vrneš v hotel v Zagrebu, te preveva nekakšen občutek slabe vesti. Čutiš, da si ves čas med ljudmi, ki jim ne moreš pomagati.

Kako pa ste takšne dileme odpravili?

Nikoli zares ne razčistiš tega sam s sabo, navadiš se. Je pa to nekaj zelo neprijetnega. Stvar je v tem, da si ti pravzaprav turist, turist v peklu. Jugoslavija je bila takrat moja domovina, je moja domovina, in v nasprotju z drugimi tujimi novinarji sem gledal uničevanje dežele, ki

sem jo imel za svojo. In ja, to je najhujše, to, da si z ljudmi, ki jim ne moreš pomagati, oni pa ti pomagajo. Pomagajo ti napisati zgodbo, zgodbo imaš, ker oni trpijo.

Priloga B: Intervju z Marjanom Jermanom

S kakšnimi etičnimi težavami ste se soočali pri poročanju o vojni v Bosni in Hercegovini?

Problem je v tem, da si moral vedeti, kaj delaš. To je popolnoma drugačno poročanje kot v miru. Greš na primer s hrvaške strani na srbsko, in ker si bil tam 14 dni, točno veš, kje so rovi, kje vse je vojska vkopana, kje so tanki, kje so topovi in koliko mož približno je tam. Če bi po prihodu na srbsko stran poročal, da sem bil na prvi bojni črti, kjer imajo Hrvati 20 topov, 10 tankov, možje so vkopani 500 metrov od vasi in tako naprej, bi s tem naredil veliko škodo, kajti radio posluša tudi druga stran. To bi pomenilo, da sem izdajalec, da sem jim dejansko vse prinesel na pladnju, vse povedal, oni potem lahko le naravnajo koordinate in tolčejo po drugi strani, pa tudi obratno je enako.

Drugo je, da so imeli na Hrvaškem so imeli veliko mrtvih, ampak zabičali so nam, da ne sme nihče povedati, koliko je mrtvih na njihovi strani. Jaz se tega nisem držal, ampak sem po bitki povedal, če je bilo med bitko toliko in toliko ubitih. Pomembno je, da ne škoduješ. Znati moraš povedati, opisati, natančno opisati, če gre za radio ali za časopis, kraj ali dogodek, pa tudi ozadje dogodka, ne pa seveda izdajati. "Ta trenutek se oglašam, kaj vem, iz Občine Vukovar, kjer imajo Hrvati svoj štab." Če bi to v živo povedal v eter, bi čez nekaj minut občino razbili, kajti štabi so se ves čas selili: tudi zato so se selili iz ene stavbe v drugo, tudi zaradi medijev mimogrede.

Torej ste pazili, da ne bi komu nehote škodovali?

Ja, da ne bi nehote škodoval, kajti ena in druga stran sta pozorno spremljali tudi po medijih, kaj se dogaja. Čakali sta, da bo novinar naredil napako. Ta se je lahko zgodila predvsem novinarjem, ki smo poročali neposredno s teh vojnih območij, s kraja dogajanja. Pri tem si mimogrede, nehote lahko naredil napako in povedal, kje si, kaj si in tako naprej. To je bilo zelo občutljivo področje in moral si biti res zelo zbran, da si vedel, kaj govoriš.

Ali ste lahko ostali nevpleten opazovalec ali ste se vpletli, ste pomagali ranjenim, civilistom?

Jaz sem pomagal in ranjenim in civilistom, največ ranjenim, ki so jih vozili.

Vojakom torej?

Vojakom, pa seveda tudi civilistom. Ampak poglej, tako je. Ne moreš, da te ne bi prizadelo; kljub temu pa sem ves čas imel v sebi to, da sem tam poročevalec, da sem opazovalec, ki zadevo opazuje in o njej poroča. Normalno pa je, da te prizadene, ko je kdo ranjen. Normalno je, da te prizadene, če si bil z vojakom dva dni na fronti, potem pa so ga ubili ali pa je bil ranjen. Vendar ta prizadetost ne sme vplivati na tvoje poročanje. Včasih se je težko zadržati. Poslušalci ali gledalci bi hitro opazili, da si pristranski, da si na eni strani, to pa je najslabše za novinarja, pa naj poroča o vojni, vojnih razmerah, ali pa o vsakdanji politiki. Takoj ko poslušalci, ali pa gledalci, bralci vidijo, da si na eni strani, kar najhitreje opazijo, potem si naenkrat naš, njihov in tako naprej. Sam sem pomagal tako na hrvaški strani, torej Hrvatom na srbski, Srbom, Bosancem; to ni igralo nobene vloge, kdo je bil tam. Pomagal sem vsem, ki so potrebovali pomoč, če sem se po naključju znašel zraven. Pomagal sem jim hoditi, jih nosil na ramah. Pri tem ni oklevanja, zdravnik je med vojno vojaški zdravnik, in če je ranjen vojak nasprotne strani, ne moreš reči, da mu ne boš pomagal.

Kaj pa, ko ste se odločali, kaj boste objavili, katere videoposnetke, kaj objaviti in kaj ne?

Objavljali smo vse, pazili smo le, da res ni bilo preveč krvi. Posneli smo ogromno takih krvavih stvari – ljudi brez nog, brez glave in tako naprej. In paziš že zaradi tistih ljudi, da jih svojci ne bodo gledali razkosanih, pa tudi zaradi gledalcev, da ne bodo gledali te krvave morije. Kljub temu pa sem bil takrat v dilemi, ali objaviti tudi take stvari, da bi ljudje videli, kaj se tam v resnici dogaja, da je to res prava groza. Pri nas se je 10-dnevna vojna končala, zato smo bili ravnodušni do tega, kar se je dogajalo tam in je bilo prava morija. Imel sem neko mero pri občutku, kaj objaviti in česa ne. Seveda sem objavljali tudi ranjence, umrle, ubite in tako naprej, ampak neka meja tega mora biti pri tem, kako daleč lahko greš. Vsak novinar ima svojo mejo, nekateri malo višjo, drugi nižjo, meja pa nekje obstaja.

Ali ste se pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovini soočali s kakšnimi pritiski? Vojaškimi ali političnimi?

Ne, nobenih pritiskov glede tega nisem nikoli čutil, nikoli. Pa tudi če bi jih, jih ne bi upošteval, ker je najpomembneje za novinarja, da dela pošteno. Novinar lahko naredi kaj narobe, s tem se strinjam; tudi jaz sem v življenju že kaj naredil narobe in bi zdaj morda

ravnal drugače. Pa ne, da bi tisto, kar sem naredil narobe, močno obžaloval; takrat sem mislil, da imam prav, ne da sem bil pristranski. To je daleč od pristranskosti, prepričan sem bil, da imam prav. Ali pa nisem poznal dovolj ozadja in tako naprej.

Zdaj se gremo pri nas neko novinarstvo, potem pa novinarjem dajemo neke norme. Če hočeš dobro narediti prispevek, zlasti pri raziskovalnem novinarstvu, moraš imeti čas. Včasih potrebuješ za to, da odkljukaš eno kljukico, cel dan ali pa dva dni, in takrat ne narediš napake. Dlje ko prispevek pripravljaš, več ozadja poznaš in manj je možnosti za napake, zato je postavljanje norme novinarju največja neumnost. Če bi bil sam urednik nekega medija, bi to prepovedal.

Ste se, ko ste imeli kakšno etično dilemo, posvetovali z drugimi novinarji?

Ne, nikoli. Včasih je bilo tako, da me je kakšen od poveljnikov na fronti, na prvi črti, ko sem rekel, da se bom oglasil, imel sem ta satelitski sistem, rekel: "Glej, da ne boš povedal, kje smo." Seveda sem vedel, da ne smem, ampak oni so se bali, kajti imeli so že nekaj takih izkušenj. Poznam namreč novinarje, ki so naredili velike škode. Lahko bi rekel, da so bile zaradi njih tudi žrtve, pa ne malo. Poznam jih po imenu in priimku, ampak to zdaj ni pomembno. Takrat so se dogajale zelo velike napake predvsem na hrvaški strani. Pošiljali so mlade novinarje, ki so se hoteli s tem dokazati, da si upajo v vojno. Niso pa šli na prvo bojno črto, informacije so dobili od civilistov. Poročali so, da je bila tam in tam bitka, pa da so njihovi še vedno na tistem mestu, in tudi povedali, kje je to. Oglašali so se po telefonu iz kakšne gostilne, iz kakšnega hotela in povedali, kar so slišali. Tako so naredili škodo, veliko škodo, o čemer sem govoril na začetku.

Torej pri presoji veliko pomenijo tudi izkušnje?

Seveda morajo biti izkušnje. Jaz sem si jih nabiral v nemirih na Kosovu v 80. letih, potem sem bil na prvih kninskih barikadah, potem v naši vojni. Če bi bil urednik, ne bi na vojno območje poslal nekoga, ki na takem območju še ni bil. Nikakor ne.

Niste pa kakšne informacije zadržali zato, ker ste se bali zase?

Zgodilo se je tudi to. Ko sem bil na eni, na drugi, ali pa na tretji strani, sem se včasih oglasil kar iz njihovega štaba, če drugje ni bilo telefona. Seveda sem povedal, kaj se je dogajalo in tako naprej, nisem pa rekel – govorim na pamet – da so Srbi tolkli po civilistih in pobili ne vem koliko ljudi, ker bi me že tam pretepli ali pa celo ustrelili. Čez kakšno uro pa sem sporočil, da sem se prej oglašal s tega in tega območja in da zdaj, ko sem se od tam umaknil,

lahko povem vse nekoliko drugače. Tudi za svojo glavo si moral skrbeti, hudičevo si moral skrbeti za svojo glavo.

Priloga C: Intervju Ervin Hladnik Milharčič

S kakšnimi etičnimi težavami ste se soočali pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovini?

Vprašanje, ki me je ves čas morilo, je bilo, da mora biti to, kar napišem, res. Vprašanje: Ali je to res? Ja, to je res. Pri vprašanju, kakšna so merila za to, kaj je res, se je zapletlo. Kot pisec si se pri tem soočil z dilemo. Ker je šlo za konflikt med dvema stranema, sam pa ne morem biti nevtralen, ne morem samo reči, da Karadžić govori to, Izetbegović pa to, kot so to delali pri CNN-u. Meni to nič ne pove, tudi bralcu to nič ne pove. Zato sem se zatekel k pravi metodologiji, ki sem jo poznal že od prej in se mi je zdela v novinarstvu najinteligentnejša, to je žabja perspektiva. Poiščeš torej ljudi, ki mislijo kot njihova družba, in skozi njihovo razmišljanje vse razložiš najprej sebi, potem pa še bralcu. Ker imaš na eni strani Srbe, na drugi Muslimane in na tretji Hrvate, moraš govoriti z vsemi tremi in se vsakič posebej odločiti, kdo ima v tisti situaciji prav. To je bilo tudi razmeroma preprosto.

V Dubrovniku, na primer, ni bilo teorije, po kateri bi imeli prav črnogorski topničarji, ki so rušili Dubrovnik. Tu so bili hrvaški vojaki vsekakor bolj na strani pravične vojne. Niso pa bili hrvaški vojaki "pravični" kasneje v dolini Lašve, tam so bili vojni zločinci. Za Srbe je bilo težko reči, kje so žrtve; denimo v Bosni, zato si jih šel vprašat. Šel si v Banjaluko in vprašal, kaj jim pravzaprav tam ni všeč. Potem si spremljal bosansko prebivalstvo, in sklep je bil precej preprost. Trajalo je nekaj časa, da si doumel, da so se Muslimani znašli sredi projekta genocida, na eni strani srbskega nacionalnega projekta, na drugi strani hrvaškega nacionalnega projekta, sami pa genocidnega projekta niso imeli. V vojni pobijejo toliko ljudi, kot jih pobijejo, ampak to ni namen njihove politične imobilizacije in vojaškega upora, namen ni moralni, je obrambni. In vse to ponoviti ni bila moralna dilema, bila pa je povsem praktična: kako pisati, da ne boš zrušil kredibilnosti teksta, da ne bo videti, kot da za koga navijaš. Sicer sam tudi s tem ne bi imel težav, saj je bilo tako evidentno, že pri Sarajevu na primer, da je to mesto, ki se ne more braniti in da ga bombardirajo. Toda rekel sem si: "Ne, kot novinar moram predstaviti tudi poglede, ki mi niso všeč." Tako sem se zelo potrudil in naredil intervju z Milanom Martićem, ki je bil vojaški in politični poveljnik Kninske krajine. V Banjaluko sem šel tudi na pogovor z Mladićem in generali; šel sem v štab njegovega

korpusa in zaprosil za intervju, pa me je vrgel s pisarne. In ker me je vrgel s pisarne, mi je to kar ustrezalo, ampak rekel sem si ne. Skratka, tudi v Beogradu me je Brovet vrgel iz pisarne, že ko sem mu postavil prvo vprašanje. Rekel je: "Odidite, preden vas odnesemo."

Pri pisanju sem uporabil biblijsko metodo; nisem objavljaj razmišljanj in konceptov, pripovedoval sem zgodbe. Z njimi poskušajš konstruirati sliko, ki jo bralec lahko razume. Sam pri tem, česa ne objaviti, nikoli nisem imel nekih velikih dilem, nikoli nisem objavljaj ničesar o sebi, tega, kar se je dogajalo meni. Tega ne bi pojasnjeval nikomur, saj nisem bil zato tam. Se ti pa zgodi vse mogoče: potopili so me na barki, ko sem šel v Dubrovnik. Potopili ladjo, tako da smo plavali novembra, ampak tega nisem opisal. Rekel sem si, da to ni moja zgodba, to je zgodba drugih ljudi. Ko novinar pisanje o bosanski vojni začne z jaz, neham brati; ne zanima me, kaj si doživel ti kot novinar, zanima me, kaj so doživeli drugi. Če znaš zgodbo povedati skozi zgodbe drugih ljudi, ok. Mene res ne zanima, ali si ti prišel z vlakom ali z letalom in kako težko ti je bilo, kako lačen in nesrečen si bil in podobno. To me ne briga, ti si to počel za pošten denar, to te ni doletelo; ključna je zgodba tamkajšnjih ljudi, tako kot je bila tudi na Kosovu. Skratka, na Kosovu se mi je zdelo pomembno, glede na to, da so Kosovce predstavljali kot živali, govoriti s tamkajšnjimi pisatelji, doktorji znanosti, poslovneži, pokazati proletarsko kulturo v rudniku Trebče, zelo bistrre rudarje.

Rekel bi, da o tistem, pri čemer sem pogledal stran, nisem pisal. Tudi fotografiral nisem. Čeprav menim, da olepševati vojno ni dobro. Romantične slike smrti v National Geographicu, tega ne razumem. Vojna je grda, na fotografijah pa je lahko videti lepa, ker jih korigirajo. Ampak vem, česa nisem slikal. Bila je mrtvašnica v Osijeku, v kateri je bilo 80 trupel; slišal si jo že od daleč, ker so brenčale muhe. Ni bilo namreč elektrike in ni bilo hladilnikov; trupla so ležala zunaj, smrdelo je kot kuga. Najbolj resničen je bil ta zvok muh, ko slišiš žžžžžžžž. Šel sem tja, in fotoaparata nisem niti dvignil. Obrnil sem se in odšel. Tega niti pogledati nisem mogel, kaj bi torej počel s to štorijo?

Ste se soočali s kakšnimi političnimi ali vojaškimi pritiski pri poročanju?

Z Muslimani, z bosansko vojsko nisem imel nobenih težav, tako kot tudi noben drugi novinar ne. Vsi smo bili zadovoljni, ker smo lahko prišli do Bošnjakov skozi vse nadzorne točke; pri njih je bilo vse v redu, ker so vedeli, da novinarji niso njihovi sovražniki. Težave pa so bile s Hrvati in Srbi. Po dolini Lašve sem se nekoč peljal z zadnjim avtobusom, ki je šel iz Zenice v Split. Na njem je bilo pol avtobusa Hrvatov, pol Muslimanov, jaz pa sem se peljal z Judo Passovom, fotografom. V Konjicu so z avtobusa najprej odpeljali Muslimane in potem nekako razmišljali, kaj bodo z nama. Nekdo naju je vprašal, ali imava kakšne

papirje, in hvala bogu sva imela press izkaznice, ki jih je podpisal Božo Rajić, glavni fašist v tej hercegovski državi. On in Prlijići sta končala v Haagu, Rajić je celo naredil samomor. Imeli smo njihove papirje, zato so naju pustili. Preverili so podpise, drugače bi se tam lahko slabo končalo.

Seveda so streljali na novinarje, ampak zgodilo se ni nič takega, iz česar se ne bi mogel izvleči. Na trenutke je bilo srhljivo, ampak nihče mi ni nikoli rekel, česa ne smem pisati. Razmere niso dopuščale, da bi kdo tako pritiskal na nas. Najhuje je bilo, da si moral čez check-pointe in da so se na vsakem odločali, ali si njihov, skratka, ali si nevtralen, ali naj te maltretirajo ali ne. Kakšnega posebnega strahu, grozovitih izkušenj, pa se ne spomnim.

Včasih sem se znašel v neprijetnem položaju. Dobili so me, ko sem šel v Dubrovnik, ampak to ni bilo zanalašč. Peljal sem se z ladjo, na kateri so bili vojaki, in zapeljali smo v minsko polje; ko sem se nekoč z avtom peljal po Sarajevu, so ustrelili Darjo Lebar, nihče pa mi ni ničesar rekel direktno. Veljalo je pač, da so te opozorili, da ne pomagat nasprotnikom, ampak to smo vedeli. Č poročlaš iz vojne, je jasno, da ne boš dajal koordinat, položajev, da boš dal tisto, kar bralcu lahko, da bo razumel položaj. Ne boš pa sestavljal obveščevalnega poročila za drugo stran.

Pred dilemo pa sem se znašel nekoč na otoku Olip pri Dubrovniku, ko so mi hrvaški policisti specialci rekli, da se bo treba braniti, če pridejo s helikopterji. Dali so mi heklerja in vprašali, ali znam streljati. Rekel sem, da ga ne bom vzel. Zakaj ne, so vprašali. In odgovoril sem, da zato, ker sem novinar. Ali se ne boš branil, so vprašali; odvrnil sem jim, da ne gre za to. Orožja nisem vzel.

Ali ste lahko ostali nevpleten opazovalec ali ste se vpletli v dogajanje? Ste morda pomagali civilistom?

Pomagaš komu, ki je ranjen; vsekakor mu pomagaš, tu ni dileme. Vplesti pa se ne smeš tako, da bi streljal. Če bežiš, nisi vpleten, če se skriješ, nisi vpleten. Če kdo zraven tebe pade po tleh, pa je jasno, da boš vzel svojo prvo pomoč in naredil tisto, kar znaš, tudi če te je strah in te skrbi. Pomaga tudi to, da čeprav ne znaš pomagati, če so komu prestrelili vratno žilo, da kričiš, če je kje kdo, ki se razume na to, ker se ti zdi, da bo ta človek umrl. Potem pride nekdo, kajti vojaki niso nikoli sami. Človeka lahko tudi vzameš v avto. Jaz s tem nikoli nisem imel težav; ne smeš pa dopustiti, da ti take reči povsem zamračijo srce. To se pozna tudi pri pisanju, saj si tam zato, da razumeš. Težko je bilo stati na Kukrešu, Morina je mejni prehod, na katerem je šlo mimo mene 300 tisoč beguncev. Prišel sem zraven. Kdo od vas razume kakšen krščanski jezik? Kako se počutite kot begunci, kakšne so vaše izkušnje?

Ljudi sprašuješ, ali so jim zažgali hišo, ali so jih zbrcali ven, ali so jih posilili ali ne. Strašno je bilo iti iz Travnika gor na Vlašić z avtobusom, v katerem so se peljale ženske, ki so bile skoraj vse posiljene. Iz Krajine je pribežalo 3 tisoč žensk. Z njimi sem se peljal na avtobusu. Tam si, rečeš dober dan, kakšna je vaša izkušnja, od kod ste prišli, kaj se vam je zgodilo. Lasje ti gredo pokonci, ko začnejo pripovedovati. Ampak kako boš to napisal, ko imaš dve strani časopisa, reportaže, v kateri je to samo en segment? Ne pišeš namreč poročila za International Crisis Group; pišeš časopisni članek in bralec ne mara več kot dveh strani, tri največ, pa še slike morajo biti vmes. Hočem reči, da so te dileme drugačne; niso take kot v pisarni, ko poročаш prek agencij.

Kaj objaviti, je zanimivo vprašanje. Jaz sem za to, da se objavi vse, in da ščitiš tiste, ki se ne morejo braniti. Skratka, ščitiš otroke, otroke in begunce in tiste, ki niso vpleteni; njih lahko pokažeš kot žrtve, moraš pa biti diskreten. Drugače pa mislim, da če ubijejo otroka in če ga poslikaš, to objavi; tako je to videti zares. Ali ima kdo težave s tem, mi ni mar. Če slika ni nastavljena, če je iskreno posneta in če je bil fotograf zraven, če je novinar videl, kaj se je zgodilo, in to napiše, ne vem, zakaj bi moral s tem bralstvu prizanesti. Če bralci tega nočejo, je stvar urednika, da odloči, da njegovi bralci tega ne bodo trpeli. Popolnoma enako je, ko greš v parlament. Tudi tam imaš dileme, ne gre za to, da je vojno pisanje o vojni. Po mojem mnenju imaš več dilem, če si v parlamentu.

Ste se posvetovali z drugimi novinarji kako poročati? Kako ste reševali dileme?

Seveda, ves čas. Nismo delali drugega kot diskutirali o tem. Najboljši novinarji svoje generacije so bili bosanski novinarji Slobodne Bosne, v resnici so bili najmlajši. Jaz sem učil od ljudi, ki so imeli izkušnje z vojnim novinarstvom; spraševal sem jih, kako se temu streže in so mi pač rekli, da je treba delati počasi, previdno, predvsem pa slediti svoji zgodbi. Ko jo imaš, pa pojdi ven in jo napiši. Ne se ustaviti in uživati v tem, da gorijo hiše; sledi svoji zgodbi. Zdi se mi, da je bila to najbolj dragocena reč, ki sem jo slišal. Kar si prišel napisat, poberi in napiši, kajti če boš taval tam okoli, se bo slabo končalo; pisal boš samo še doživljajske spise. Pomembno je, da se ustaviš, da se pogovoriš z ljudmi. Drugo pa je, da govoriš z ljudmi, s katerimi moraš govoriti. Bil sem v Vukovarju in sem vedel, da moram govoriti z jastrebom, ki je bil glavni v mestu. Spraševal sem, kje je in ga našel. Rekel sem mu, da sem novinar in naj govori z mano. Odvrnil je: "Kaj pa to zanima Slovence? Nihče se ne meni za nas." Potem pa je rekel: "Dobro, vprašaj." In je povedal kar je znal. Govoriti moraš s poveljnikom, ampak on ni zgodba, zgodba so ljudje vpleteni. V tej vojni so bili zgodba civilisti, ki so jih množično mlatili, posiljevali in izganjali. Potem je prišlo vprašanje,

kako to razumeti; veliko ljudi rabiš, da razumeš. Govoril sem z generalom Mackenzijem, ki je bil prvi poveljnik Unproforja in me je dobro potegnil za nos. Verjel sem mu, on pa je lagal kot pes. Ko sem videl, da Združeni narodi niso dober vir, sem bil potem pri generalu Morionu, ki sem ga intervjuval, bistveno bolj previden. Nisem mu verjel na prvo besedo, videl pa sem učinke tega, kar delajo in kar govorijo. To je bilo pri Združenih narodih najbolj fascinantno: ko so govorili, je bilo vse super; ko si pogledal, kaj delajo, pa je to v nasprotju z vsemi normami.

Priloga Č: Intervju z Gordano Knežević

S kakšnimi etičnimi težavami ste se soočali pri poročanju iz vojne v BiH?

Vojna ustvari popolnoma drugačno realnost in v tej realnosti se obnašaš drugače. Ko se začne vojna, je tvoja preteklost izbrisana, tvoja prihodnost ne obstaja, živiš v sedanjosti. V normalnem življenju ima čas tri dimenzije: imamo preteklost, imamo sedanjost in prihodnost. V vojni pa je čas omejen na sedanjost. V takih okoliščinah čutiš močno potrebo po izražanju, pa tudi močno potrebo po tem, da ravnaš tako, kot meniš, da je prav. In to zato, ker se ti zdi, da ne boš imel še ene možnosti to ponoviti. Deluješ v okvirih svojega nagona, tvoje odločitve ne temeljijo na globokem premisleku in racionalnem razmišljanju, tvoje odločitve so nagonske. Kar koli ti narekuje nagon, storiš takoj, ker ne veš, ali boš naslednji dan to še lahko storil.

Jaz sem čutila močno pripadnost svoji bosanski identiteti. Sarajevo je bilo večetnično mesto, skupaj so živeli Srbi, Musliman in Hrvati. In čutila sem, da branimo pravico do tega sobivanja. Ljudje, ki so streljali na nas, so bili Srbi, ki so se skrivali v bližnjih hribih; silili so nas k delitvam. V taki situaciji čutiš, da če si tam in se boriš za svoje prepričanje, delaš prav. Zato ni bilo trenutka, v katerem bi dvomila o tem, ali je prav, da sem tam in ne kje drugje.

Ko smo intervjuvali ljudi, ki so izgubili svoje bližnje in svoje domove, velikokrat ni bilo časa za razmislek, ni bilo časa za vprašanje, ali je to prav. Ko je na primer moj sosed v bloku izgubil sina, ga nisem samo intervjuvala za časopis, ampak sem k njemu domov pripeljala celo nekaj tujih novinarjev. Vedno pa sem ga prej vprašala, ali je pripravljen z njimi govoriti o tem. Želel si je govoriti o tem in je bil zelo miroljuben človek, podpiral je vsa prizadevanja za mir. Njegovo sporočilo je vedno bilo, da ne želi, da še kakšni starši izgubijo svojega otroka. Toda ja, to je bilo zelo težko, ampak velikokrat smo poročali tudi o takih stvareh.

Ste imeli kakšne dileme, kako in o čem poročati?

Pravzaprav nismo imeli veliko izbire. Treba je imeti v mislih, da ni bilo elektrike, ni bilo dostopa do interneta. Zaradi pomanjkanja elektrike smo se vedno zelo trudili, da smo sploh lahko natisnili posamezen izvod časopisa. Med vojno sem skoraj pozabila, kakšni so nekateri svetovni voditelji, saj nismo imeli dostopa do mednarodnih novic.

Nismo imeli velike izbire, o čem bomo poročali, naš največji trud je bil usmerjen v to, da smo ljudem predstavili največ novic, kolikor se je dalo, in da smo prišli do kar največ informacij, ki smo jih lahko pridobili. Verjamem, da je bila naša vloga podobna vlogi novic v judovskem getu. Skupnosti smo posredovali kar največ informacij, saj so ljudje sprejemali odločitve, ki so pomenile razliko med življenjem in smrtjo prav na podlagi teh informacij. Zato čutiš ogromno odgovornost, moraš biti natančen, profesionalen, svoje poročanje pa moraš opreti na dejstva.

Drugi izziv pa se je pojavil, ker smo želeli poročati tudi o nekaterih kulturnih dogodkih, ki so se dogajali v mestu. Tako smo recimo v časopisu napovedali neko razstavo, pa tudi uro in kraj odprtja te razstave. In kaj se je nekajkrat zgodilo? Srbi, ki so bili nastanjeni okoli mesta, so tudi brali časopis. Zato so začeli obstreljevati kraj, kjer je, recimo, potekalo odprtje razstave. Ljudje so bili torej ranjeni ali celo ubiti zaradi informacij, ki smo jih objavili. Seveda smo takoj, ko smo ugotovili, da so dejansko dobili informacije iz časopisa, te nehali objavljati. V zadnjem pregledu časopisa pred tiskanjem smo morali biti pozorni, da ne bi po nesreči izdali kakršnih koli podatkov o tem, kje se bodo ljudje zbirali. To je bilo tisto, kar smo se med vojno naučili.

Spomnim se, kako sem, ko sem bila v Bejrutu, hodila naokoli in se pogovarjala z različnimi vojskami. In spomnim se dnevnega časopisa v Bejrutu, imenoval se je Safir. Spraševala sem se, kako jim uspe preživeti v vojni. Ko sem obiskala Bejrut, je teklo že 17. leto vojne; ko pa sem po napornem dnevu nehala delati, nehala poročati, sem se vrnila v luksuzni hotel, kjer sem imela toplo vodo in vse dobrine po zahodnih standardih. Ko sem bila tuja dopisnica, sem imela odmor med delom, lahko sem se spočila od vojne in groznic situacij, ki sem jim bila priča. Ko pa si novinar v svoji državi, ki je napadena, pa po dolgem delovnem dnevu prideš domov in se trudiš dati otrokom nekaj za kosilo. Dva moja otroka sta bila zunaj Bosne, moj 13-letni sin pa je bil z mano. 24 ur na dan smo se borili, takrat je bilo življenje en sam boj za hrano, za vodo in preživetje; nobenega odmora ni bilo.

Potem kot novinarka niste mogli biti samo nevpletena opazovalka? Ali ste tudi pomagali civilistom, ranjencem?

V moji soseski sem bila verjetno edina, ki je imela delujoč telefon. Večina telefonskih povezav je bila uničenih, pošto pa so razstrelili. Naš direktor se je potrudil, da je vse novinarje Oslobođenja dal na prioriteto listo za popravilo telefonskih linij, in mojo telefonsko povezavo so hitro popravili. Ljudje iz moje in sosednjih stavb so prišli do mene, kadar koli so potrebovali telefon. Prišli so pogosto, ker so mi prinesli osmrtnice. Ko so bili njihovi bližnji ubiti, je bilo prenevarno iti v center do stavbe časopisa, da bi oddali osmrtnice, zato so prišli k meni domov. Tako sem imela v enem žepu denar, v drugem pa osmrtnice. Pogosto se mi je tudi zgodilo, da so ljudje prišli do mene in spraševali različne stvari, saj so menili, da sem jaz bolje obveščena, ker sem bila novinarka. Toda novinarji v resnici nismo imeli več informacij, skoraj vsak dan sem se udeleževala tiskovnih konferenc Združenih narodov, ki so bile nekakšna povezava z zunanjim svetom. Včasih sem izvedela kaj od tujih novinarjev, ki so prišli v mesto.

Ste bili soočeni s kakšnimi pritiski? Morda političnimi ali vojaškimi?

Pravzaprav sem še pred začetkom vojne dobivala grožnje. Pred vojno so mi grozili ljudje, ki so bili blizu Karadžiću. Poklicali so domov in mi povedali, da je moje stanovanje minirano. Da so nastavili mine pod moje stanovanje in da me bodo razstrelili. To se je navadno dogajalo po objavi mojih člankov v Oslobođenju. Po takem klicu sem možu največkrat rekla, da mi, dokler mi grozijo, ne bodo storili nič; to delajo zgolj zato, da me ustrahujejo in da bi me odvrnili od pisanja. Ko nas bodo hoteli razstreliti, nas prej ne bodo poklicali. Toda čez nekaj ur, ko je moja samozavest splahnela in ko so otroci že šli spat, sem možu rekla, da pojdiva vseeno pogledat v klet, če je res kaj tam. Razen tega so mi, ko so me klicali, dali vedeti, da vedo vse o moji družini, da vedo, kje živi moj oče, da vedo, v kateri vrtec hodi moj otrok. In spomnim se, da ko je bila moja hčerka stara 5 let, bila je najmlajša, ni šla v šolo, če je eden izmed nas ni mogel pospremiti. Velikokrat je ostala doma in bila je presenečena, kako to, da lahko ostane doma.

Te grožnje sem dobivala pred vojno, med vojno nisem imela takšnih izkušenj. Ljudje, ki so ostali v Sarajevu, so bili ljudje, ki so bili na isti strani. Bili so sicer pripadniki različnih etičnih skupin, ampak to so bili ljudje, ki niso želeli razdeljenega Sarajeva in niso sprejeli Karadžićevih navodil. On je hotel Srbe na eni in Muslimane na drugi strani; želel je razdeljeno mesto.

Kako ste se spopadali s takimi pritiski?

Nisem se mogla obrniti na oblast, ker je bila policija v tistem času sestavljena tudi iz ljudi, ki so pripadali Karadžićevi stranki. Niti nisem želela, da ljudje v službi vedo, kaj se mi dogaja, ker sem menila, da je moja edina možnost, da preživim, da vztrajam pri pisanju. Menila sem, da želijo, da neham pisati, da bi me potem lahko v tišini ubili. Publiciteta je bila moja edina zaščita in še danes menim, da sem imela prav.

Ko ste bili soočeni z različnimi etičnimi dilemami, ste se posvetovali o tem, kaj storiti, tudi z vašimi sodelavci?

Za primer lahko povem zgodbo, ki je nismo nikoli objavili, saj nismo želeli z njo ogroziti ljudi. V nekem obdobju je bil teror tudi znotraj mesta. Obstajal je mož z imenom Caco, bil je poveljnik paravojaške skupine, ki je z ulice ugrabljala ljudi. Moj sodelavec je napisal res dobro zgodbo o tem, kaj ta Caco počne, kako zadržuje ljudi in kaj se je dogajalo. Prinesel mi je zgodbo, da sem jo prebrala. Ko sem jo prebrala, sem mu povedala, da vem, da je vse, kar je napisal, resnica, vedela sem, da ima prav, vedela sem, da bi morali o tem poročati; obenem pa sem vedela, da bi takoj ko bi to zgodbo objavili, prišli Cacovi možje in pobili vse, ki delajo za časopis. Mi nismo imeli nobene zaščite, v pisarni nismo imeli niti ene puške, vedela pa sem, kako Caco rešuje probleme: kdor mu ni všeč, ga ustrelj. Spomnim se, da sem temu sodelavcu rekla, da je zgodba odlična in da bi jo morali objaviti, vendar si ne želim, da bi bili zato naslednji dan vsi mrtvi. To je primer zgodbe, o kateri bi morali poročati, pa nismo.

Kako ste se soočali z dilemami?

V Sarajevu je bilo na stotine ljudi, ki so izgubili svoje bližnje. Zakaj sem o tem, kako je izgubil svojega sina, intervjuvala prav soseda iz bloka? Zato ker sem vedela, da je vedel, kaj in kako se je zgodilo. Nisem pa hodila po Sarajevu in spraševala ljudi, ali so izgubili sina. In ko enkrat napišeš tako zgodbo, so v njej tudi tvoja čustva.

Priloga D: Intervju s Kemalom Kurspahićem

S kakšnimi etičnimi dilemami ste se soočali pri poročanju o vojni v Bosni in Hercegovini?

Mislil, da je bila moja največja dilema ob začetku vojne, ko so stavbo časopisa zadele prve krogle. Takrat sem se moral odločiti, ali in kako sploh bomo nadaljevali naše delo. To je bil res ključen trenutek odločitve. A bil je samo trenutek, ker sem menil, da imamo pomembno nalogo in da demo moramo nadaljevati. Tudi zaradi tradicije našega časopisa, ki je začel izhajati med drugo svetovno vojno kot protinacistični časopis, in je imel to antifašistično tradicijo in ime Osvoboditev. Zato smo se odločili, da bomo sledili tradiciji in nadaljevali delo v času, ko je državi spet grozila vladavina terorja.

Sicer pa smo to dolgovali našim bralcem; časopis je imel zaupanje bralcev, še pred začetkom vojne se je veliko ukvarjal s tranzicijo, bil je prostor za izmenjavo idej, in to so ljudje v nekdanji Jugoslaviji prepoznali. Leta 1988 je dobil nagrado kot najboljši časopis v Jugoslaviji. Ker smo vzpostavili to zaupanje z bralci, nismo mogli niti pomisliti, da bi jih pustili brez novic v času, ko so jih najbolj potrebovali.

In tretjič, če je lahko prišlo na ducate tujih novinarjev, da bi poročali o tej tako imenovani vojni v Bosni – temu težko rečem vojna, saj za vojno potrebuješ dve vojski, ki se borita druga proti drugi, pri nas pa ni bilo nobene vojske, bila je le teritorialna zaščita, bili so otroci, ki so z doma narejenim orožjem branili mesto. Verjeli smo torej, da če lahko pridejo tuji novinarji, ki tvegajo svoje življenje za to, da lahko poročajo o tem, kako naj bi mi, ki nam je razpadala država, nehali opravljati svoje delo. Vse to sem po posvetih s sodelavci povedal na uredniškem sestanku in dejal tudi, da ne vem, kako dolgo bo to trajalo, kdo od nas bo to preživel. Nisem jim mogel obljubiti nobenih nagrad, toda o eni stvari sem bil prepričan: da bo ta časopis izhajal vsak dan. In obljubo smo držali, časopis je izhajal vsak dan.

Kako ste se odločili katere informacije, fotografije boste objavili? Kako ste reševali etične dileme?

Tu je pomembno le eno, in sicer novičarska vrednost. Nobenega drugega namena nismo imeli, kot da ljudem posredujemo informacije. To je bilo seveda včasih težko, včasih je bilo nemogoče preveriti vse vidike zgodbe. V vojni si izpostavljen ustrahovanju in obstreljevanju, toda kolikor se je le dalo, smo poskušali ljudem posredovati novice in nič več.

Ali ste lahko ostali nevpleten opazovalec ali ste se vpletli v dogajanje okoli sebe, ste pomagali ranjencem?

Ogromna razlika je med tem, ali poročáš o vojni nekje drugje, o neki tuji vojni, torej v neki drugi državi, daleč stran od doma, ali pa o vojni v svojem mestu, svoji soški. Vpleten si,

pa če si to želiš ali ne; tarča si ti, tvoja družina, prijatelji in sosedje. Vsak dan si lahko ubit. In vsak dan vidiš, da so ubili nekoga, ki si ga poznal. To ni statistika, to niso le številke, to so ljudje z imeni in obrazi, ki jih potem pogrešaš. In čutiš bolečino. Tako si vpleten, ker tudi tebe terorizirajo, z njimi deliš občutek trpljenja, vojne in smrti.

Ali ste se pri tem, kako poročati posvetovali s svojimi sodelavci?

Imeli smo vojni uredniški odbor, ker se nismo mogli dobivati vsak dan, saj so stavbo, v kateri je delovalo Oslobođenje, ves čas obstreljevali. Samo v eni noči, 20. junija 1992, dva meseca po začetku bitke za Sarajevo, smo preselili naše delo v podzemno zaklonišče, kjer smo uredili tudi prostor za spanje. Zaradi nenehnega obstreljevanja smo se odločili, da bomo delali v 7-dnevnih izmenah, ker je bilo prenevarno prihajati v službo vsak dan. Ker pa telefonske linije niso delovale in včasih nisi mogel priti v stik s kom, je vsak zase nekako postal sam sebi urednik; razmišljal je, kaj pričakujemo od njega. Nekajkrat se mi je zgodilo, da me je, ko sem prišel v službo, čakala točno taka zgodba, kot sem si jo zamislil in točno tisti avtor, ki sem si ga zamislil, da jo bo naredil. Novinarji so vedeli, kaj morajo narediti.

Seveda pa smo se tudi posvetovali med sabo, ker če smo želeli ohraniti časopis pri življenju med vojno; brez redne dostave časopisa za tiskanje in elektrike smo morali delati kot ekipa. To je vključevalo tudi raznašanje časopisa. Nekoč smo imeli ducat kombijev, s katerimi smo razvažali časopis. Med vojno so nekateri od teh kombijev zgoreli ali pa so nam jih ukradli, zato so novinarji razvažali časopis, naložili so ga v prtljažnike svojih avtomobilov in se odpeljali po mestu. Tako so novinarji prodajali časopis, potem pa so se vrnili in spet opravljali novinarsko delo.

Ste se soočali s kakšnimi političnimi in vojaškimi pritiski?

Eden izmed pritiskov je bilo pričakovanje ljudi, da bo časopis kljub vojni vsak dan izšel. Ljudje so čakali, da bi dobili časopis. Bil pa je tudi pritisk na ulici. Ljudje so te ustavljali na kontrolnih točkah, te zasledovali, ti kaj zaplenili s pretvezo narodne obrambe, tako so na primer zasegali avtomobile. Nekateri novinarje so ugrabili z ulice z drugimi civilisti, da bi kopali jarke.

Ob začetku vojne je vlada želela vsiliti cenzuro. Eden od ministrov nas je takrat vprašal, kaj mislimo o tem in odgovoril sem mu, da razumemo, da v vojnem času vlada lahko svojim ljudem postavi določene omejitve glede državnih skrivnosti in drugih pomembnih informacij, to je njena odločitev. Sporočil pa sem, da ne bomo privolili v nobeno cenzuro, saj smo dolžni ljudem v vojni posredovati toliko informacij, kolikor jih

lahko dobimo. Tako mislim, da smo se izognili cenzuri in smo poročali brez neposredne cenzure.

Priloga E: Intervju z Vildano Selimbegović

S kakšnimi etičnimi dilemami ste se soočali pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovini?

Vse dileme sem odklanjala, ker sem živela med ljudmi, civilisti, in poročala iz krajev, ki so bili med vojno najbolj prizadeti. Najteže je bilo gledati, kako umirajo otroci, kako so ranjeni, kako so brez nog ali rok. Laže je bilo videti mrtvega odraslega kot mrtvega otroka. Moje dileme pa so bile, ali ne bom z objavo določene informacije spravila v nevarnost sebe ali svoje družine. Skrbelo me je torej, ali bodo uresničili grožnje in me bo moje pisanje stalo življenja ali življenja mojih bližnjih. Ampak odločala sem se po vesti in o vsem, torej tudi o zločinih bošnjaške vojske, pisala.

Kako ste odpravljali etične dileme?

Pri dilemah sem se vedno oprla na novinarske etične standarde.

Kako ste se odločili, katere informacije boste objavili?

Med vojno smo vsi živeli v enakih razmerah. V obkoljenem Sarajevu nismo imeli vode, elektrike, nismo imeli hrane. Tam smo živeli ljudje različnih nacionalnosti, pogovarjala sem se z vsemi in objavila, kar sem izvedela. Objavila sem informacije, za katere sem presodila, da so najpomembnejše. Objavila pa sem samo tisto, kar sem videla na lastne oči. Če informacije nisem mogla preveriti, je nisem objavila. Pisala sem reportaže, zato sem seveda objavila tisto, kar sem videla.

Ali ste bili pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovini neodvisna opazovalka ali ste se vpletli v dogajanje?

Ne vem kako si boste to razložili, ampak mnogi me imajo za prvo novinarko, ki je poročala o vojnih zločinih, ki jih je zagrešila bošnjaška vojska. Pri tem res nisem imela nobene dileme. Zločin sem obravnavala kot zločin, ne glede na to, kdo ga je zagrešil. Če sem lahko pomagala civilistom, sem to storila, čeprav nimam nobene izobrazbe iz prve pomoči.

Ste bili pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovini soočeni s političnimi ali vojaškimi pritiski?

Seveda sem imela težave s politiko, ampak to me ni odvrnilo od mojega dela. Pisala sem o zločinih, ki jih je storila bošnjaška vojska, pisala sem o kraji denarja, in menim, da si lahko predstavljate, kakšne reakcije je to sprožilo. Zato sem imela tudi težave z vojsko, ker sem pisala o zločinih, ki jih je zagrešila vojska Bosne in Hercegovine.

Kako ste pri tem ravnali?

Svoje delo sem preprosti opravljala naprej.

Ste se o različnih etičnih dilemah posvetovali z drugimi novinarji?

Seveda sem se posvetovala tudi z drugimi novinarji. Kadar sem menila, da mi lahko pomagajo razvozlati kakšno vprašanje, sem se posvetovala z drugimi novinarji. Nikoli nisem verjela, da sem nezmotljiva in sem pogosto razmišljala o svojih odločitvah. Ampak kar se mi zdi najpomembnejše, je to, da sem se ukvarjala s temami, o katerih je bilo treba govoriti v javnosti.

Priloga F: Intervju s Senadom Avdićem

S kakšnimi etičnimi dilemami ste se soočali pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovini?

To je bila edinstvena situacija, v kateri se lahko znajde novinar: da je lahko vojni poročevalec v lastni domovini. Vsi, ki smo delali za Svobodno Bosno, smo bili vojaški obvezniki. V državi, kjer je vladalo vojno stanje, smo se bili dolžni nemudoma odzvati vpoklicu v vojsko. V nekem obdobju, ko Slobodna Bosna ni izhajala, sem delal v službi za odnose z javnostmi pri bošnjaški vojski. Tam so delali tudi mnogi moji kolegi. Pred očmi moramo imeti edinstvene zgodovinske vojne okoliščine, v katerih smo delali v Bosni. Ko govorimo o tem, ali je bila cenzura ali je ni bilo, moramo imeti pred sabo specifične okoliščine te vojne. Sam kakšnih hujših pritiskov na novinarsko svobodo poročanja nisem čutil. Seveda sta bili moja osebna in novinarska svoboda ogroženi zaradi bombardiranja in obstreljevanja Sarajeva in drugih delov Bosne in Hercegovine. To je najbolj ogrožalo mojo

osebno in novinarsko svobodo, tako kot je to ogrožalo življenja in pravice vseh drugih prebivalcev Bosne in Hercegovine.

Imel sem celo vrsto dilem, vendar menim, da sem se uspešno soočil z njimi. Spomnim se, da sem pomišljal, ali naj napišem nekaj, kar nekomu ne bo všeč in me lahko stane glave. V Sarajeva je vladal nekakšen notranji teror; paravojaške enote so ustrahovale meščane, predvsem tiste srbskega porekla. Mesto je majhno, in kmalu sem izvedel, da so se dogajali brutalni zločini nad srbskimi civilisti. Znašel sem se pred dilemo, ali naj o tem pišem ali ne. Oblast namreč ni bila pripravljena kaznovati teh dejanj, toda to ni bila samo moja dilema, saj so mnogi vedeli, kaj se dogaja. Zakaj bi bil torej jaz edini, ki bi se žrtvoval, če policija in ostali organi oblasti ne opravijo svojega dela? Ko se je oblast odločila obračunati s temi paravojaškimi enotami, s poveljniki, ki so bili odgovorni za ta ustrahovanja, ki so ubijali in mučili pripadnike srbskega porekla, se je izkazalo, da so bili mediji seznanjeni s tem, kar se je dogajalo, pa zaradi strahu o tem niso pisali. To je bila ena izmed mojih dilem, a če bi edini pisal o tem, menim, da ne bi preživel.

Kako ste odpravljali take dileme?

Odločal sem po zdravi pameti in novinarskih standardih. Odločal sem se na podlagi novinarske intuicije, človeškega in profesionalnega razuma, preživitvenega nagona, instinktivno.

Ste se o različnih dilemah posvetovali tudi z drugimi novinarji?

Novinarji smo bili kot ena velika družina, vsak dan smo se pogovarjali o takih stvareh. Pogovarjali smo se, delili naše dileme drug z drugim, težave, s katerimi smo se soočali tako v človeškem kot profesionalnem pomenu. Mislim, da smo novinarji v Sarajevu uspeli ohraniti novinarsko in profesionalno integriteto in moralno kredibilnost, kljub različnim pritiskom.

Kako ste se odločali, katere informacije boste objavili?

V Sarajevu smo bili pod medijsko, humanitarno, vojaško in še kakšno blokado. Govoriti o upoštevanju novinarskih standardov v mestu, ki je bilo popolnoma izolirano, ki tri leta vojne ni imelo elektrike in vode, v katerem je bilo izjemno težko priti do kakšnih informacij, če nisi določenega dogodka videl na lastne oči, je popolnoma absurdno. Poznam nekatere slovenske novinarje, ki so leta 1992 prišli v Sarajevo. Moj dober prijatelj Ivo Štandaker je v Sarajevu izgubil življenje že v prvih mesecih vojne. V obkoljenem naselju Dobrinja ga je

ubil srbski ostrostrelec. Opozarjal sem ga, da je prenevarno hoditi v naselje, ki je popolnoma obkoljeno, on pa je bil noro pogumen. Tam je umrl, srbske oblasti pa so ga odpeljale v bolnišnico.

Ves čas moramo imeti v mislih, v kakšnih okoliščinah smo delali, zato tudi težko govorimo o klasičnih kategorijah pritiska oblasti, saj to v tisti situaciji preprosto ni bilo mogoče. V vojni je umrlo na desetine novinarjev in drugih ljudi iz Bosne in Hercegovine, pa tudi tujih novinarjev. Žal je v tej tragediji izgubil življenje tudi Ivo Štandeker.

V razmerah, v katerih ne moreš priti do popolnih informacij in v katerih obstajajo vojne skrivnosti, ne moreš objaviti vsega. Ko na primer na sarajevsko tržnico pade granata in pobije 50 ali 100 ljudi, ne moreš preprosto vprašati za odziv druge strani. Ne moreš poklicati generala Mladića. To bi bil popoln absurd, tudi tehnično povsem neizvedljiv. Nismo imeli telefona, avtomobila, nismo imeli osnovnih pripomočkov za tiskanje; edino tiskarno, v kateri so tiskali novice, je imelo Oslobođenje. Zgradba, v kateri je bila ta tiskarna, je stala dvajset metrov od prve bojne linije in je bila popolnoma uničena. Tiskati časopis v tistem času je bilo skoraj nemogoče, Oslobođenju je to uspelo z veliko truda, a imeli so kar nekaj žrtev, da so lahko vsak dan izhajali.

Nismo imeli možnosti, da bi imeli zanesljive informacije, mislim, da jih takrat ni imel nihče, niti državni vrh. Niti vojaški in policijski poveljniki, niti novinarji niso mogli priti do zanesljivih informacij. Ne morete zahtevati, da vam nekdo razkrije vojaške skrivnosti, na primer kdaj bodo poskusili osvoboditi Sarajevo. Novinarji nismo mogli izvedeti, kakšne vojaške odločitve načrtuje politični vrh. Nikoli pa nisem imel težav s tem, ali naj objavim informacijo, do katere sem prišel ali ne, težave so se pojavile kasneje. Sam sem imel srečo in nisem bil nikoli pridržan zaradi svojega poročanja, kar je v vojnih razmerah povsem običajno ravnanje oblasti.

Kaj je bilo najteže?

Najteže je bilo gledati vso to žalost in vse zločine, ki so se dogajali vsak dan. Tri leta od štirih sem preživel v Sarajevu, preostali čas pa drugod v Bosni, v Mostarju, kjer so se prav tako dogajale tragedije. Bil sem tudi v osrednji in severni Bosni, v Tuzli in Brčkem. Najhuje je bilo gledati tragedijo v državi, v kateri si rojen, biti priča zločinom nad ljudmi, ki si jih poznal. Verjamem, da je to na vseh, ki so preživeli vojno v Bosni, ne glede na to, ali so bili Bošnjaki ali ne, pustilo najgloblji pečat.

Ali je ste pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovini ostali nevpleten opazovalec ali ste se vpletli v dogajanje?

Seveda se lahko zdaj pogovarjamo, ali je novinarstvo v vojni patriotsko ali je lahko popolnoma objektivno. Poročal sem tudi za medije, ki niso bili bošnjaški, nekaj reportaž sem naredil tudi za slovenske medije. Pisal sem o tistem, kar sem videl, o tam, kar sem izvedel od ljudi, s katerimi sem se pogovarjal, ki sem jih srečal, ko sem potoval po Bosni in Hercegovini. To res ni mogla biti celovita slika dogajanja, kot tudi ni bila država celovita, 70 % države so okupirale srbske sile, tako nismo imeli niti popolnih informacij. Trudil pa sem se, da sem pri svojem delu spoštoval novinarske standarde, ničesar si nisem izmislil, lagal. Morda so bile moje informacije nepopolne, niso pa bile povsem napačne. Nikoli nisem pri svojem poročanju pozival k sovraštvu, maščevanju ali ksenofobiji.

Mislil, da ne glede na svoje bogate novinarske izkušnje nimam odgovora na to, ali je novinarjeva prva naloga, da opravi svoje delo ali da pomaga. Na to je nemogoče odgovoriti z nekim splošnim pravilom. Vse pa je odvisno od posameznikovih človeških, moralnih in profesionalnih standardov. Vsak se odloči, kaj so njegove prioritete, torej, ali je to njegovo delo ali pomoč ljudem. To je ena izmed največjih dilem, tudi pri izkušenih novinarjih. Tudi drugi, tuji novinarji so bili v dilemi, ko so videli, da je nekoga ustrelil ostrostrelec: ali naj mu gredo pomagat ali naj opravijo le svoje delo. Vsak od nas ima svoj odgovor na to vprašanje.

Sam sem se znašel ob stotinah množičnih zločinov in granat, ki so zahtevale na desetine ali stotine žrtev. Velikokrat, v 90 % primerov bi tudi sam lahko postal žrtev. Dve minuti pred pokolom na sarajevski tržnici, v katerem je umrlo 80 ali 90 ljudi in je bilo na stotine ranjenih, sem prečkal to tržnico. Prav lahko bi tudi jaz postal ena izmed žrtev tega pokola. Mučno se je pogovarjati o tem. Pred šestimi leti, ko so snemali neki ameriški film z Richardom Gerom in Denisom Howardom, me je Richard Gere vprašal, kaj sem bil med vojno. Borec ali novinar? Odgovoril sem mu, da sem bil med vojno naboj. Res je bilo tako.

Ste bili pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovini soočeni s političnimi ali vojaškimi pritiski?

Da, seveda smo se vsi novinarji v Bosni in Hercegovini soočali s takimi pritiski. Najpreprostejši način, da so si zagotovili politično lojalnost, je bil ta, da so nas mobilizirali in poslali na prve bojne linije. Seveda je bil tak pritisk, in moral si se zavedati tudi posledic kritičnega pisanja, ki ni ustrezal vojski in političnim veljakom. Obstajala je cenzura, pa tudi samocenzura. Ker si se zavedal, da te lahko preveč kritično pisanje spravi v težave, da bi te

zato lahko poslali na prvo bojno črto, kjer bi lahko umrl, si se temu s samocenzuro raje izognil.

Kako ste se odzivali na take pritiske?

Zase mislim, da sem imel srečo, ne vem niti, ali sem si toliko sreče zaslužil. Pazil sem, da sem uspel odnesti celo kožo, brez hujših posledic zaradi nesporazumov z oblastjo. Bil sem dovolj pameten, da sem se prebil skozi to.

Priloga G: Intervju z Arijano Saračević Helać

S kakšnimi etičnimi težavami ste se soočali pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovini?

Iskreno povedano, nisem vedela, kaj je cenzura, ker sem postala novinarka v sistemu, v katerem je bil novinar družbeno-politični delavec. Šolala sem se takrat, razumete? Takrat je bila definicija, da je novinar družbeno-politični delavec, čeprav sem se kot študentka želela ukvarjati s kulturo. Kot mlada nadarjena novinarka pa sem bila vržena v notranjo politiko. Pravzaprav nisem vedela, kaj je cenzura, poznala sem le definicijo cenzure.

Moja največja prednost pa je bila, da sem bila televizijska novinarka in da so me naučili, da je televizija slika. Vsaka moja reportaža, to vam govorim iz današnjih izkušenj, ko to gledam, vsaka moja reportaža, mirno lahko rečem, je bila skoraj poskus samomora. Pri nas ni bilo izkušenih novinarjev; v nasprotju s kolegi, ki so imeli krajevne dopisnike, smo mi sami odhajali na prve bojne črte. Oni so imeli opremo, posebne čelade, imeli so celo neke vrste usposabljanje za poročanje iz vojne, mi tega nismo imeli. Zame je bilo najpomembnejše, da sem želela poročati o resnici, o tem, da je bila moja država napadena. Pri tem ni bilo nobene pristranskosti. Želela sem poročati o tem, da je mesto obkoljeno, da se strelja na civiliste, da umirajo otroci, nekdo je to moral povedati in o tem poročati in največkrat sem bila to jaz. Ni bilo pomembno, da sem bila mlada, poročala sem tudi, ko sem bila noseča. Zelo dobro se spomnim, da sem odložila mikrofona, da sem lahko pomagala ranjencem, jih vozila v bolnišnico. Tu ni bilo časa za razmišljanje, vse je bila etika.

Vendar so kasneje nekateri ameriški, mediji v nasprotju z evropskimi, ravnali zelo neetično. Poročanje ameriških medijev in informacije, ki so jih pridobili njihovi novinarji, so

na primer spremenili odnos evropske skupnosti do Bosne in Hercegovine. Še vedno pa trdim, da smo mi poročali v skladu z vsemi etičnimi standardi.

Kako ste se odločili, katere informacije in posnetke boste objavili in katerih ne?

Naj vam najprej povem, v kakšnih razmerah sem delala. Ker nismo imeli goriva za avtomobil, smo namesto goriva tank napolnili z neko mastjo za centralno ogrevanje. Potem smo se na vse pretege trudili, da je avto sploh vžgal. Delali smo brez posebne opreme, in ko smo se vrnili na televizijo, je bil tam grozen mraz, ker ni bilo elektrike. Agregat, ki smo ga imeli, pa je napajal naprave, da smo sploh lahko delali. Imeli smo medijsko blokado, ves čas vojne je bila v Sarajevu medijska blokada.

Kljub temu smo se na vse pretege trudili, da bi poslali sliko v svet. Pokazali smo vse, ne morem se spomniti, da česa ne bi pokazali. Pokazali smo izmaličene možgane, otroke, zajete civiliste, minska polja. Sama sem pri svojem poročanju pokazala čisto vse, bila sem čisti vojni novinar. Kasneje sem bila urednica dokumentarca Moč Bosne, ki je bil posvečen branilcem Bosne in Hercegovine, in tudi takrat sem ravnala popolnoma profesionalno. Tik pred koncem vojne sem rodila prvega sina, prav na dan, ko se je začelo osvobajanje Bosne. Takrat je bila vzpostavljena prva bosansko-hercegovaška meja in takrat sem za kratek čas zapustila uredništvo, tako da za tisti čas ne morem z gotovostjo povedati, kaj se je dogajalo.

Ste pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovini lahko ostali nevpletena opazovalka ali ste se vpletli v dogajanje?

Tudi novinarji smo ljudje iz mesa in krvi, nismo živali. Ko vidiš tri leta starega dečka, ki ga je ranil ostrostrelec, mislim, da bi bila žival, če bi naredila zgodbo o tem, kako ta deček umira, jaz pa mu ne bi pomagala. Tu ni dileme: rešiti človeško življenje je, kot bi rešil vse človeštvo. To sem počela vsak dan; zame je bilo na prvem mestu človeško življenje, ne moje delo. To bi naredila tudi za sovražno vojsko; če bi lahko koga rešila, bi ga, ne glede na to, ali je pripadnik sovražne strani.

Na podlagi česa ste se odločali, katero informacijo, posnetek objaviti?

Tu ni bilo dileme. Poročala sem za poročila in sem strogo spoštovala novinarske standarde. Tu ni bilo laganja, ni bila laž, da je na Sarajevo vsak dan padlo po 4000 granat. Tako je bilo tudi 23. junija 1993. Zato sem poročala o vseh dejstvih.

Kako ste odpravljali etične dileme?

Imam bogate novinarske izkušnje, ne samo s poročanjem v Bosni in Hercegovini, ampak tudi s poročanjem iz drugih držav. Tu ni dileme, ali ste novinar ali pa niste. Temeljno novinarsko pravilo je resnica, resnica pa temelji na strogo preverjenih dejstvih in informacijah. Kot televizijska novinarka nisem imela nobene dileme, bilo je jasno, kaj se dogaja okoli mene. Edina težava je bila, da zaradi količine nisem mogla objaviti vseh dejstev, vse slike. V mestu, kjer sem delala, je pač vladala smrt.

Ste se o tem, kako poročati, ali pa ko ste se znašli pred kakšnim etičnim vprašanjem, posvetovali z drugimi novinarji?

Bila sem ena od najbolj izkušenih vojnih novinarjev, in kot sem rekla, ker v Bosni in Hercegovini prej nismo imeli izkušenj z vojnim poročanjem, smo se učili sproti. Hitro smo se morali naučiti, kaj je bistvo vojnega novinarstva. Takrat nisem bila urednica in nisem imela takih dilem, najbrž pa so jih imeli uredniki. Meni so zaupali, ne samo bosanska stran, verjeli so mi vsi, čeprav sem bila pred tem nekaj časa dopisnica hrvaške televizije. Kot novinarki so mi ljudje verjeli, in to tudi zato, ker je moje poročanje temeljilo na sliki, ki ne laže. Tudi zato sem zdaj ponosna in nimam nobene dileme, saj sem svoje odločitve sprejemala na podlagi profesionalnih standardov.

Ali ste se pri poročanju soočali s kakšnimi pritiski, na primer s političnimi ali vojaškimi?

Že ko sem prvič šla na teren, nas je zajela srbska paravojaška enota. Zajeli so mene in vso mojo ekipo, in jaz takrat pri oblasteh nisem bila ravno najbolj priljubljena. A bila sem mlada, živahna, in če zdaj pogledam nazaj, je bila vsaka moja reportaža kar malo samomorilska; ne vem, če bi si vse to upala zdaj ponoviti. Vsekakor je bilo moje delo tvegano in pogumno, ampak brez tveganja ni dobre zgodbe. Ker pa name, čeprav sem bila takrat zelo mlada, niso mogli vplivati, nisem bila preveč priljubljena pri oblasteh. Zato sem še vedno ponosna, da nismo snemali nekih stvari, ki niso imele prav nobene zveze z vojno. Priznanje za moje dobro delo so svetovne nagrade, ki sem jih dobila.

Kako pa ste se rešili iz situacij, ko so vas na primer zajele srbske paravojaške enote?

Ker niso vedeli, kakšna je moja nacionalnost, so mislili, da sem na njihovi strani. Nekako sem se že izgovorila, da sem se rešila iz take situacije in da sem lahko odnesla kaseto s posnetki, ki smo jih kasneje predvajali. Reševalo nas je tudi to, da je bil en član naše ekipe Srb.

Priloga H: Intervju z Dzeilano Pečanin

S kakšnimi etičnimi dilemami ste se soočali pri poročanj iz vojne v Bosni in Hercegovini?

Bilo je zelo težko, moja prednost je bila v tem, da sem pokrivala delovanje misije Združenih narodov, ki kot vsi vemo ni bila pravn uspešna. Imela sem veliko etičnih dilem, bilo je veliko negotovosti, morali si biti objektivni, kolikor se je dalo, včasih pa si se zato znašel v nevarni situaciji. Moja glavna naloga je bila pokrivati misijo Združenih narodov, delala pa sem tudi na drugih zgodbah, če so me potrebovali.

Spomnim se, da sem poročala o pomanjkanju elektrike v Sarajevu, kar je bila ena izmed najhujših težav za ljudi, ki so živeli v mestu. In ko sem to zgodbo raziskovala, kolikor sem pač mogla, sem med drugim videla, da so bošnjaški predstavniki pomanjkanje elektrike izkoriščali tudi kot neke vrste pogajalsko orožje z mednarodno skupnostjo. To pomanjkanje so predstavili, češ, poglejte, kako zelo mi trpimo, nujno nam morate pomagati. In ko sem poročala o tej zgodbi, sem poročala tudi o tem, da so bili trenutki, ko bi lahko vzpostavili električni tok, pa tega niso storili. Pa ne zato, ker bi jim to preprečili Srbi, ampak zato, ker tega niso želeli. In ko sem objavila to zgodbo, sem dobila kar nekaj grozilnih klicev bošnjaškega uradnika, ki je bil odgovoren za elektriko. Ljudje so me zaradi te zgodbe klicali, kričali name in mi grozili. Govorili so, da se obnašam kot izdajalka in podobno. Tako da so bili trenutki, ko sem se zaradi tega, ker sem poročala objektivno, znašla v nevarnosti.

Ves čas vojne sem se trudila ohraniti novinarsko integriteto. Seveda je bilo težko poročati o vojni na lastnih tleh. Vsako jutro, ko sem se odpravila v službo, sem se poslovila od mame, kot da jo vidim zadnjič. Nikoli nisi mogel vedeti, ali se boš tisti dan vrnil domov ali ne. Že sama hoja po ulicah Sarajeva je bila izjemno nevarna. Tisti, ki so odšli, so pač odšli, in so jih mnogi imeli za sovražnike. Tisti, ki smo ostali, smo trpeli skupaj, tako Srbi, Muslimani ali bosanski Hrvati. Preprosto poročala sem, nisem imela veliko dilem. Največ dilem sem imela, ko sem morala poročati, kaj dela narobe bosanska vlada. Včasih sem se spraševala, ali naj bom v tistih težkih časih kritična do lastne vlade, spraševala sem se, ali ne trpimo že dovolj. Toda vsakokrat je prevladala novinarska integriteta. In sem poročala tudi o nepravilnostih, ki jih je storila bosanska vlada.

Kako ste odpravljali etične dileme?

Upoštevala sem novinarske standarde. Spomnim se, da je nekdo prišel v prostore Oslobođenja in me iskal, da bi mi povedal, da nisem pravično poročala o neki zadevi, ki bosanske vlade ni prikazala ravno v najlepši luči. Ena izmed sodelavk mi je rekla, naj se skrijem v sosednjo pisarno.

Najhujše dileme, pred katerimi sem se znašla, so bile povezane z resnicoljubnim poročanjem o lastni vladi. Bosanska vlada je bila daleč od tega, da bi bila nedolžna; sprejela je veliko napačnih odločitev, mnoge so bile povezane z mednarodno pomočjo. Ljudje so trpeli, mednarodna pomoč, ki je prišla v Bosno, pa je mnogokrat kar poniknila ali pa se je znašla v rokah nekaterih ljudi. Kot veste, pride med vojno na plan vse, kar je slabega v ljudeh. Spraševala sem se torej predvsem o tem, ali naj poročam o takih zgodbah ali pa naj jih zamolčim in tako pomagam ohranjati podobo Bosne kot svetnice ali žrtve v tej vojni. Bosna je bila vsekakor žrtev vojne, ni pa bila nikakršna svetnica.

Ste se o različnih etičnih dilemah posvetovali z drugimi novinarji?

Ja, seveda, s starejšimi kolegi. Bila sem mlada novinarka, mislim, da precej nadarjena, in sem se seveda zgledovala po starejših kolegih, ki so mi pomagali pri različnih zgodbah. Svetovali so mi tudi pri čisto tehničnih vprašanjih, kako oblikovati zgodbo. Spomnim se, kako so nas nekoč predstavniki Združenih narodov vzeli s seboj na letališče, ki je bilo takrat pod nadzorom Združenih narodov. Šli smo tja, ker je imel general Ratko Mladić tiskovno konferenco. Čeprav je bil takrat najbolj razvpita oseba in sem se ga zelo bala, nisem mogla biti tiho. V nekem trenutku – tam je bilo veliko tujih novinarjev, samo midva s fotografom sva bila predstavnika bosanskih medijev – sem mu naivno postavila vprašanje v angleščini, ker sem mislila, da ne bo ugotovil, kakšne narodnosti sem. Toda ko sem mu zastavila vprašanje, me je vprašal, za koga delam, in morala sem mu odgovoriti. Potem me je pred vsemi povabil s seboj na teren, da mi pokaže položaje in vse ostalo, če sem seveda dovolj pogumna. Kasneje tisti dan, ko sem se vračala na Oslobođenje, sem razmišljala, ali naj to storim. O tem sem se pogovarjala tudi s starejšimi kolegi in nekateri so mi rekli, naj to storim, saj je za novinarja to poseben izziv. Morda bi lahko dobila ekskluzivni intervju z generalom. Spet drugi so mi to odsvetovali, saj bi me lahko stalo življenje, kajti vojski ni bilo treba nikomur odgovarjati za svoja dejanja. To je bil eden izmed vrhuncev, ko sem delala za Oslobođenje. Na koncu pa nisem sprejela Mladićevega povabila, bilo je prenevarno.

S kakšnimi političnimi ali vojaškimi pritiski ste bili soočeni pri poročanju o vojni v Bosni in Hercegovini?

Seveda sem poročala o kar nekaj zgodbah, zaradi katerih sem potem dobivala grozilne klice. Največkrat so mi grozili, ker sem kritično poročala o bosanski vladi. To niso bile grožnje, češ da me bodo ubili, ampak ustrahovanje in zmerjanje z izdajalko. Spraševali so me, za koga delam in kako lahko pišem take stvari. Nikoli pa mi nihče ni rekel, da naj neham poročati o tem. Nadaljevala sem svoje delo in se na to nisem ozirala. Vedno sem menila, da smo tam z namenom in da je treba povedati resnico.

Kako ste se odzivali na pritiske?

Poskušala sem se pogovoriti z ljudmi, ki so izvajali pritisk; poskušala sem jim pojasniti svoj vidik. Včasih so ljudje prišli tudi osebno na Oslobođenje, jaz pa sem se preprosto izognila srečanju z njimi. Moji sodelavci so rekli, da me ni. Večinoma pa sem pritiske ignorirala, že tako sem bila zaradi same situacije v smrtni nevarnosti, ni bilo vode, ogrevanja, nenehno so nas obstreljevali, in kaj bi se mi sploh še lahko zgodilo, da bi bilo moje življenje še bolj nesrečno? Večinoma sem poročala o misiji Združenih narodov in bila sem zelo kritična tudi do njih, a oni mi nikoli niso grozili. Vem pa, da jim moje pisanje ni bilo všeč.

Ali ste pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovini lahko ostali nevpletena opazovalka ali ste se vpletli v dogajanje?

To, da si objektivni, nikakor ne pomeni, da na vse vpletene strani gledaš enako. Bili so nekateri tuji novinarji, ki so bili zelo objektivni in nevpleteni, toda dogodki, ki so jim bili priča, so bili dovolj, da so pri svojem poročanju predstavili bosansko stran kot absolutno žrtev te vojne. Tudi če nisi bil genij, si videl, kaj se dogaja. Očitno je bilo, da je Bosna napadena. Civiliste so množično pobijali, Sarajevo je bilo obkoljeno, in ni ti bilo treba veliko razmišljati o tem, kaj se dogaja, saj si bil temu priča in si lahko preprosto poročal o tem, kar si videl.

Seveda je bilo to za nekoga, ki je živel v Sarajevu, zelo težko, toda jaz ne vem za nikogar, ki je delal za Oslobođenje, da bi ga bilo strah povedati, kar je videl in kar je mislil. Čeprav smo bili del obkoljenega Sarajeva in del trpljenja, smo vsi, tudi moji sodelavci, poročali zelo objektivno. Mnogokrat smo bili kritični do bosanske oblasti, vedno pa smo se trudili biti pravični. Bili smo v težki situaciji, mislim da se nihče od nas še nikoli prej ni znašel v takem položaju, zato je bilo za nas vse novo. Tudi to, kako ravnati in najti pravičen način poročanja. To, da sem pomagala sosedom ali civilistom, pa je bilo zame samoumevno,

seveda sem jim pomagala. Ker sem bila novinarka, to ni pomenilo, da sama nisem eden izmed civilistov, ki trpijo zaradi vojne. Med vojno je bil na primer ubit moj oče, ko je čakal v vrsti za vodo. Moral si pomagati prijateljem in sosedom, pa to ni pomenilo, da nisi objektivni. Vem, da so tudi mnogi tuji novinarji iz demokratičnih držav, kjer je bilo objektivno in svobodno novinarstvo res zelo cenjeno, so pomagali civilistom. Bilo je nemogoče, da bi ob vsem tem trpljenju ostal čustveno nedotaknjen.

Kako ste se odločali, katere informacije boste objavili?

Ker sem večinoma poročala o misiji Združenih narodov, nisem imela veliko dilem, kaj objaviti. Objavila sem, kar so mi povedali njihovi predstavniki za medije. Seveda sem se trudila, da nisem objavila kraja in datuma kakšnega večjega dogodka, kjer bi se zbralo večje število ljudi, če bi jih to lahko ogrozilo. Zame je bil kriterij to, da sem poskušala s svojim poročanjem čim bolj zmanjšati število civilnih žrtev. Kaj drugega skoraj nisi mogel storiti.

Priloga I: Intervju z Mehmedom Halilovićem

S kakšnimi etičnimi dilemami ste se soočali pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovini?

Popolnoma drugače je, ko si novinar dopisnik nekje v tujini ali pa ko poročáš o vojni, ki se dogaja v tvoji domovini. Ko je bila vojna, sem bil pravzaprav kolumnist in kasneje odgovorni urednik. Tako so bile moje etične dileme popolnoma drugačne od tistih na Bližnjem vzhodu.

Nahajal sem se v Sarajevu, mestu, ki je bilo od vsega začetka vojne v središču spopadov. Mesta nismo mogli zapustiti, nismo mogli dobiti informacij od virov, ki so bili zunaj njega, in to sta bili največji oviri. Hkrati pa nismo mogli priti do informacij o tem, kaj se dogaja zunaj mesta, kar je bil tudi precejšen problem. Do teh informacij nam je uspelo priti le občasno. Hkrati pa smo imeli neodvisne organizacije, na primer Združene narode, pri katerih smo lahko preverili določene informacije. Oni so nas dnevno obveščali o dogajanju.

Kako ste se torej odločali, katere zgodbe boste objavili, če niste imeli vseh informacij?

Morda bo najbolje, če opišem neki trenutek, ko se je proti koncu vojne zgodil eden izmed najhujših pokolov na sarajevski tržnici. Bili smo 200 metrov stran od prizorišča tega pokola,

naš fotograf je bil tam. In ko je prišel do naše pisarne s temi fotografijami pokola in nam jih pokazal, je bila ena od fotografij res grozna. Na njej je bil mladenič, obkrožen z drugimi žrtvami napada, toda ta fant je bil popolnoma izmaličen od eksplozije, manjkali so mu nekateri deli telesa. Fotografija je bila res grozljiva, zato smo se znašli v dilemi, ali naj jo objavimo ali ne. Spraševali smo se, kaj naj storimo, in na koncu sem se odločil, da jo bomo objavili, ker je bilo to nekaj zelo resničnega. To se je zgodilo pred očmi Sarajevčanov, in za nas je bila to popolnoma drugačna izkušnja kot za tuje novinarje.

Nekajkrat sem svoje etične dileme lahko primerjal z novinarji iz drugih držav in z drugimi tujci. Pogovarjal sem se tudi s švedskim ombudsmanom, in povedal mi je zgodbo, kako je posredoval pri nekem časopisu v Stockholmu po uboju njihove zunanje ministrice. Posredoval je zato, ker je časopis objavil veliko fotografij dogodka samo zato, da bi si povečal naklado. To je popolnoma drugačna izkušnja, v miru imaš popolnoma drugačne dileme. Ko pa si del celotne zgodbe – v Sarajevu smo bili del zgodbe, naša življenja so bila del zgodbe –, takrat imaš za objavo drugačna. Tisto fotografijo so večkrat objavili, ne samo v Oslobođenju, ampak tudi v drugih svetovnih medijih.

Kaj pa ste naredili z informacijami, z zgodbami, za katere niste imeli potrditve, ali so resnične ali ne?

Zanašali smo se na naše novinarje; če smo zaupali viru, ki je novinarju posredoval določeno informacijo, smo se največkrat odločili, da jo bomo objavimo. Večkrat smo skušali dobiti tudi potrditev drugih virov. Včasih pa nismo mogli dobiti nobene potrditve, ali informacije res držijo. Tako je bilo pri informacijah o tem, kaj se dogaja pri srbskih silah na ozemlju Bosne in Hercegovine, ker jih preprosto nismo mogli preveriti. Naši lokalni novinarji pa so informacije o tem, kaj se dogaja na srbski strani, preverili pri tujih novinarjih, ki so se lahko gibali prek bojne črte in prišli do teh informacij.

Na podlagi česa ste reševali te etične dileme?

S pomočjo izkušenj, novinarskih profesionalnih standardov in zdrave pameti. Če si del take zgodbe, take resničnosti, nimaš veliko časa, da bi razmišljal o etičnih dilemah. Imaš izkušnje, imaš zaupanje in odnos s svojimi novinarji, in vse to vpliva na tvoje odločitve.

Ste se o tem, kako odpraviti etične dileme, posvetovali z drugimi novinarji?

Seveda, seveda.

Ste lahko pri poročanju o vojni v Bosni in Hercegovini ostali nevpleten opazovalec ali ste se vpletli v dogajanje? Ste morda pomagali civilistom?

Preprosto ne moreš biti samo nevpleten opazovalec. Tudi če se še tako trudiš, je to nemogoče, saj si del dogajanja, resničnosti. Glede pomoči pa, seveda sem pomagal civilistom, saj smo vsi ljudje in preprosto ne moreš mimo nekoga na ulici, ki te prosi za pomoč. Si novinar in tudi človek, ki pomaga soljudem. Spomnim se, da je bil ko so med pogrebom na sarajevskem pokopališču streljali na ljudi, ranjen nek fant. Ena izmed novinark, ki je bila na pogrebu, mu je priskočila na pomoč in ni fotografirala dogajanja. Nato se je vnela razprava o tem, ali je ravnala profesionalno ali ne. Vsi smo ljudje, in njen odziv je bil po mojem mnenju edini pravilen. V takih trenutkih človeška dolžnost prevlada nad službeno.

Ste se pri poročanju soočali s političnimi ali vojaškimi pritiski? Kako ste pri tem ravnali?

Ne, nisem se, in to je bilo pravzaprav presenetljivo, ker je bila država skoraj uničena in dobili smo veliko tujih nagrad, oblasti v Sarajevu pa so bile šibke in so poskušale vplivati na nas le v začetku vojne. Kasneje so to namero popolnoma opustile. Takega pritiska torej ni bilo, razen mogoče v enem ali dveh primerih. Nekoč nam je predstavnik vojske skušal vsiliti, kaj lahko in česa ne smemo objaviti zaradi varnostnih razlogov. Toda tudi to ni bil neposreden pritisk na uredniško politiko časopisa.

Priloga J: Intervju z Dejanom Anastasijevićem

S kakšnimi etičnimi dilemami ste se soočali pri poročanju o vojni v BiH?

To so bile enake etične dileme, s katerimi se sicer soočaš v novinarstvu, torej tudi, ko ni vojne, le posledice tvojih napak so lahko veliko hujše. Če poročaš o določeni zgodbi, ko ni vojne in na primer razkriješ vir, ta vir lahko izgubi službo ali kaj podobnega. Če pa narediš tako napako med vojno, lahko ljudje zaradi nje izgubijo življenje. Biti moraš veliko veliko bolj previden.

Kako ste odpravljali etične dileme? Kako ste se na primer odločali, katere informacije boste objavili?

Moja primarna skrb je bila skrbeti za zaščito svojih virov, včasih celo podpisovanje virov z izmišljenimi imeni ali pa celo brez imen ni bilo dovolj. Zato o nekaterih zgodbah pač nisem poročal, ker bi s tem ogrozil življenja ljudi. Ali pa sem moral počakati, da so bili ljudje, ki so mi povedali za različna grozodejstva ali vojne zločine, na varnem, zunaj države. Šele takrat sem poročal o njihovi zgodbi. Ampak če je zgodba velika, jo moraš povedati.

Kar se je dogajalo, je bilo grozno na mnogo ravneh, in o tem so poročali tudi drugi novinarji. Značilna je na primer dilema, ko naletiš na zgodbo, kako je nekoga določenega etničnega porekla rešil nekdo "nasprotnega" etničnega porekla. Na primer, da je Musliman rešil Srba ali pa da je Srb rešil Muslimana. Ljudje so to počeli, pomagali so si med sabo, pomagali so sosedom tudi med vojno. Toda poročati o teh zgodbah je bilo izjemno tvegano, ker so ljudje, ki so naredili nekaj zelo plemenitega, živeli po navadi v zelo majhnih skupnostih. Tudi če si napisal zgodbo, češ da je "primer plemenitega dejanja, ko je nekdo rešil svojega soseda", in tudi če si zamenjal resnična imena in kraje, je še vedno obstajalo tveganje, da ga bo kdo spoznal in rekel: "A ti pomagaš našim sovražnikom?". To je odlična zgodba, ampak z njo tvegaš življenje ljudi. Kar nekaj takih zgodb zato nisem objavil, saj bi poročanje o takih zgodbah, ljudi, ki so bili po mojem mnenju pravi junaki te vojne, spravilo v nevarnost.

Kaj je bilo za vas kot novinarja najteže pri poroču o vojni na domačem ozemlju?

Najhuje je bilo, da je v tej vojni umrlo veliko nedolžnih ljudi in da ne jaz ne kateri od mojih kolegov nismo mogli storiti ničesar, da bi to lahko preprečili. Vzgojen sem bil v sistemu, kjer ni bilo pomembno, katere nacionalnosti si. Na vse sem gledal kot na sodržavljane, in še zdaj gledam tako. To so bili ljudje, s katerimi sem imel veliko skupnega, nato pa se je začela vojna in JLA, v kateri sem tudi sam služil vojaški rok in ki je bila takrat, ko sem služil v njej multietnična, je začela pobijati Hrvate in Muslimane. In to zgolj zato, ker niso bili Srbi; to je bilo zelo težko gledati.

Ali ste lahko ostali samo nevpleten opazovalec ali ste se vpletli v dogajanje?

Razlika je med biti nepristranski in biti objektiven. Sam verjamem v objektivnost, vedno sem se po najboljših močeh trudil, da sem bil objektiven, kar pomeni, da sem obveščal javnost o tem, kaj se dogaja. Tega pa se ne sme zamenjavati s tem, da si nepristranski ali uravnotežen. Da vedno daš obema stranema enako prostora. To ni novinarstvo, v kakršno verjamem, in menim, da je v takih razmerah preprosto napačno. Tudi če v miru na primer pišeš zgodbo o tem, da neka ženska trdi, da je bila posiljena, lahko domnevni posiljevalec

trdi, da je cipa in da si je to zaslužila. Znajdeš se v položaju, ko ona trdi nekaj, on pa nekaj drugega. To je nepristranska zgodba. Ni pa objektivna, ker taka zgodba ne opiše dejanske situacije, ker izenači žrtev in storilca. In v taki zgodbi ne moreš preprosto reči: "No, ta ženska je bila posiljena, ampak intervjuval bom tudi storilca, da pove svojo stran zgodbe." Mislim, da ni prav, da izenačiš žrtev in storilca. To ni etično novinarstvo. Tudi v tej vojni je bilo precej očitno, kdo so slabi fantje, in trudil sem se, da sem občinstvu prikazal kar najbolj objektivno sliko.

Ali ste se pri poročanju iz vojne v BiH soočali s političnimi ali z vojaškim pritiski?

Seveda, in takrat ne moreš veliko narediti. Soočen sem bil z grožnjami, s kazenskimi ovadbami, tudi takšnimi, da sem pomagal teroristom, preživel sem celo poskus umora. Tako da sem zelo srečen, da sem danes živ. Srbsko pravosodje me je kazensko ovadilo. Kot sem rekel, bil sem obtožen, da sem pomagal teroristom. Kdo pa me poskušal umoriti, kdo je vrgel ročno granato v mojo spalnico, ko sem bil doma, tega policija ni nikoli ugotovila. Pridržanja in grožnje so del službe, ko poročaš iz vojne. Tudi ko sem poročal s Kosova, me je Kosovska osvobodilna vojska poskušala ubiti.

Kako je to vplivalo na vaše poročanje?

Poskušal sem minimizirati učinek teh pritiskov, kolikor sem ga lahko. Vedno sem menil, da so taka tveganja pač del službe, če hočeš poročati o vojni. Takoj ko sem se odločil, da bom nehal pisati o literaturi in začel poročati o vojni, sem se zavedal, da tu ne bo šlo brez tveganja.

Ali ste kdaj pomagali civilistom?

Ranjencem na primer nisem pomagal, ker nimam takega znanja, navadno so jim na pomoč priskočili ljudje, ki so bolje obvladali prvo pomoč. Poskušal pa sem jim pomagati drugače. Včasih sem jim dal hrano in zdravila; ko je bilo pomanjkanje, sem z njimi delil svojo zalogo. Včasih sem jim pomagal tako, da sem jih povezal z različnimi človekoljubnimi organizacijami, ki so jih lahko prepeljale na varnejši kraj.

Ali ste se posvetovali s kolegi novinarji, kako poročati o določenih zadevah?

Seveda, pogovor z drugimi novinarji je vedno del službe. Ne pogovarjaš se vedno z vsemi o vsem, ampak nekaterim zaupaš bolj kot drugim, zato zaupaš tudi njihovim nasvetom. Ko

sem potreboval nasvet, sem se obrnil na druge novinarje, oni pa name, kadar so ga potrebovali. Vsekakor tudi o etičnih dilemah.

Priloga K: Intervju s Slobodanom Topovićem

S kakšnimi etičnimi ali moralnimi dilemami ste se soočali pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovini?

Vojna v Jugoslaviji je bila zame nekaj povsem nepričakovanega, šokantnega, če sem popolnoma odkrit. Včasih se mi zdi, da se sploh nisem zavedal, da je država, v kateri sem se rodil, v zadnjih vzdihljajih. In ko sem se odpravil tja, je bil pravi šok videti tiste ljudi, razdejanje ... Videl sem prizore, ki so bili zame, za mojo generacijo, nepredstavljeni. Rodil sem se leta 1958 pod Titom. Za nas je bila Jugoslavija popolna, pravi raj na zemlji, ničesar se nismo zavedali. Zato je bil to za nas ogromen šok. Vse okoli tebe se podira; bili smo popolnoma presenečeni in strti. To je bil popolnoma nov občutek. Če sem popolnoma odkrit, nisem prepričan niti, ali sem imel kakšne etične dileme, saj je bilo vse tako novo in se je dogajalo tako hitro. En dan si poročal o zelo dolgočasnih temah socialistične Jugoslavije, že naslednji trenutek pa si bil sredi vojne vihre. Ljudi si videl v popolnoma drugi luči, in to je šok, če sem odkrit.

Bil je šok tudi, ko sem videl novinarje. Ne vem sicer, kako je bilo na Hrvaškem in Jugoslaviji, ampak v Srbiji si imel profesionalne novinarje in novinarje v uniformah, ljudi, ki so dejansko bojevali vojno, ne samo z mikrofoni in pisali, ampak tudi z orožjem v rokah. To so bile najbolj šokantne stvari, to je bil novo tudi za oborožene sile vseh strani. In vojaki so skrbeli, da so novinarji videli samo tisto, kar je vojska želela, da vidijo.

Moja težava je bila, da sem delal za Radio Jugoslavija, ki je bil federalna postaja. Moji sodelavci so bili Slovenci, Bosanci in tako naprej, in ko sem bil na srbski strani fronte, civilisti, vojaki in njihovi nadrejeni niso bili prijazni do mene, čeprav sem po narodnosti Srb, kajti če nisi bil za Miloševića, si bil proti njim.

Ko sem šel delati na Radiu B92, se je situacija samo še poslabšala zaradi slovesa te postaje. Ker so leta 1992 Radio B92 imeli za tujega plačanca, za vohuna, ljudje niso bili kaj dosti pripravljeni govoriti s tabo. Z njimi si moral preživeti veliko veliko časa, da si jih pripravil, da so govorili s tabo. In jih pripraviti, da so te dojemali, ne kot prijatelja, ampak kot nekoga, ki je z njimi delil vse, izkušnje obstreljevanja, pomanjkanje hrane, pomanjkanje

počitka in spanca. Eden izmed mojih tesnih sodelavcev in prijateljev Miša Vasić iz tednika Vrijeme je nekoč na začetku rekel: "Veste, največ časa, kolikor ga lahko preživite z eno stranjo, je en teden. Po tem v njih ne vidite več vojskujoče se strani, ampak nekakšne prijatelje." In to je bil zagotovo zelo moder nasvet izkušenega novinarja. Zato sem se skušal temu, kolikor se je dalo, izogibati. Nisem ostal dolgo v istem kraju ali pa sem odšel v Beograd. Samo da se nisem preveč spoprijateljil z ljudmi, poistovetil z okoljem, saj se ti to neizogibno začne dogajati.

Ste se pri poročanju o vojni v Bosni in Hercegovini soočali s kakšnimi političnimi ali vojaškimi pritiski?

To je bilo odvisno od posamezne situacije. Bili so vojaki, ki so bili res profesionalni, za nekatere še zdaj ne vem, ali so delali za obveščevalno službo, saj si včasih ugotovil, da vedo o tebi več, kot naj bi vedeli. V Bosni si včasih imel ljudi, ki so te dražili, da novinarji tako in tako samo širimo laži; spraševali so me, za koga delam, zakaj sem tam. Tudi zato, torej zaradi varnosti, sem potoval raje s skupinami novinarjev. Tudi zato, kot sem že omenil, so obstajale razlike med nacionalnimi mediji, novinarji iz Beograda in ostalimi. Novinarji B92 in nekateri drugi novinarji, ki so delali za Reuters, France Press ali druge agencije, ki so bili Jugoslovani, Srbi ali tujci, smo bili druga kategorija. Novinarji iz TV Beograd ali Radia Beograd so imeli več možnosti, do njih so se vojaki lepše obnašali. Kot sem že rekel, predstavljate si, da ste na kontrolni točki, tam pa so pijani mladi vojaki, ki se pretvarjajo, da so Ramboti s strojnicami in si v konvoju z novinarji iz Reutersa ali BBC-ja, CNN-a. V tistem trenutku si edini Srb in si na srbski strani bojne črte. Predstavljajte si, kako bi vas obravnavali. Ne preveč prijateljsko. Ampak začneš jim deliti cigarete, se z njimi pogovarjati o nogometu, da najdeš z njimi nek skupni imenovalec. Naučiš se, kako ravnati v takih situacijah, kontrolna točka je nekako tvoja šola, naslednja kontrolna točka pa je preizkus tega, kar si se naučil. Skušaj se vesti tako, da jih ne vznemirjaš, z njimi se ne pogovarjaš o politiki. Med pogovorom jim skušaš ugajati, navidezno se strinjaš z njimi, v resnici pa ne. Poskušaš umiriti situacijo.

Leta 1992 sem bil v Bijelini, ko so tja vdrli Arkanovi Tigri. Takrat sem še delal za Radio Jugoslavija. V Bijelini je bila takrat tudi Biljana Plavšić, ki se je z Arkanom pogovarjala o tamkajšnji situaciji. Sam sem bil v enem izmed hotelov priča, kako je Arkanov vojak dopisnici Radia Beograd zagotavljal, da se vsekakor moti, ko trdi, da so vsi Hrvatje ustaši. Lahko si predstavljate, da Arkanov vojak, ki ima kriminalno kartoteko debelo

kot Enciklopedia Britannica, to razlaga novinarki, ki bi jo komaj imenoval novinarka. To je bil zelo nenavaden prizor.

Kako so različni pritiski vplivali na vaše poročanje?

Imel sem izjemno srečo, in še danes sem hvaležen za to, da nisem delal za medij, ki bi bil takrat željen krvi in nacionalistično motiviran. B92 nikoli ni uporabljal izraza ustaši ali drugih slabšalnih izrazov za druge vpletene strani, vedno smo pazili, da smo bili res profesionalni. Zato sem bil srečen, da nisem bil prisiljen širiti ideologije ali propagande, poročal sem samo o dejstvih. In ker sem delal za radijsko postajo, je bilo tisto, kar so ljudje želeli poslušati, zgodbe navadnih ljudi, intelektualcev, vojakov, kmetov, politikov. Moja naloga je bila, da posnamem, kolikor lahko in pustim nato svojim poslušalcem, da sami iz tega kaj ugotovijo. Ker je bila nacionalistična propaganda navzoča povsod, je bila moja naloga še težja, saj si moral poslušalcem pokazati drugo plat zgodbe, drugo plat vojne.

Moja naloga je bila zastavljati neprijetna vprašanja, vprašanja, na katera ljudje niso želeli odgovarjati. Včasih so bili nad njimi celo presenečeni, ker so bili tako vajeni vprašanj novinarjev iz medijev v državni lasti, na primer: "Ali menite, da ustaši vsepovprek pobijajo naše ljudi"? Jaz pa sem jih vprašal: "Ampak tudi vaši možje počnejo nekatere umazane stvari, ali bi lahko to komentirali?" Ob tem so umolknili, me gledali in me začeli zmerjati z umazanim izdajalcem. Ampak še enkrat ponavljam, to je bilo vse tako novo za nas, popolnoma nova izkušnja, nobenega znanja o tem, kako se odzvati, ko te obstreljujejo, kako se odzvati, če nate strelja ostrostrelec, nismo imeli. Prav tako nismo imeli nobenih priprav, nobenih psiholoških priprav, ki bi nas pripravile na to, ki bi nas naučile, kako se izogniti stresu, strahu. Vsega smo se učili sproti, v dani situaciji. Nismo imeli dovolj časa, da bi premislili o stvareh, ki smo jim bili priča, ki smo se jih bali. Zato pravim, da so etične dileme vzniknile šele, ko sem bil nazaj v Beogradu, ko sem sanjal o tem, kar sem videl, ko sem razmišljal, ali bi moral biti pri kakšnih stvareh bolj neposreden, ali bi moral poročati tudi o tem. Misliti si moral tudi na sodelavce, da s svojim poročanjem ne bi poslabšal situacije za njih.

Dobro je bilo, da smo delali v skupinah z drugimi novinarji. Če sem jaz na primer intervjuval Ratka Mladića, nekdo drug pa je na fronti intervjuval vojake, smo si, potem ko smo prišli s terena, spili žganje, kavo in pokadili cigareto ter si izmenjali material. Tako da smo vsi imeli vse.

Kako ste se odločali, kaj objaviti?

Vedno sem se hotel pogovarjati predvsem z vsakdanjimi ljudmi, z vojaki, civilisti in vaščani, ki so živeli na meji med Srbijo in Bosno. Z njimi sem se hotel spoprijateljiti in poslušati njihove zgodbe. Nikoli se nisem samocenzuriral. Vojaki pa so se vedno trudili, da bi nam preprečili videti ali posneti kaj, česar po njihovem mnenju ne bi smeli, posebej če smo poročali za lokalni medij. Večje medije, kot sta BBC in CNN, so veliko bolj spoštovali, verjetno tudi zaradi navodil politike. Novinarji večjih medijskih hiš so imeli tudi boljšo opremo; sam sem vedno potoval z avtobusom, oni pa so imeli blindirane avtomobile. Stvari, ki smo jih poročali, niso bile benigne, pa tudi provokativne ne. Bile so informativne in koristne za naše poslušalce.

Verjetno je bilo zelo težko govoriti z ljudmi, ki so v vojni izgubili vse. Kako ste pri tem odpravljali etične dileme?

To je bilo zelo težko. Mislim, da je bilo najteže videti trupla, najhuje je bilo videti mrtve otroke, to je bilo kot v nočni mori. Če sem odkrit, so nas civilisti sovražili, sovražili so novinarje. To so bili ljudje, ki so izgubili vse in so bili v nekakšnem šoku, ki se je izražal skozi jezo, zanikanje ali pa so preprosto sedeli v kotu in se niso zavedali okolice. Bojevali so se z demoni v sebi. Če si se želel pogovarjati s temi ljudmi, je bilo najpomembnejše potrpljenje.

V takih trenutkih nisi bil novinar, mikrofona sem odložil na stran in se le pogovarjal s temi ljudmi. Skušal si biti njihov sopotnik na potovanju, nekdo, ki je tam zato, da jih posluša. In ko so enkrat začeli govoriti, so ti lahko povedali veliko veliko stvari. Posnameš lahko generale, politike, vojake, zvoke bombardiranja, tankov, ampak ko ti stare gospe razlagajo o svoji najljubši kravi; ko ti otroci pripovedujejo o zajčku, ki so ga imeli; ko ti ljudje pripovedujejo o nekdanjih sosedih, ki so naredili vse, da bi jih rešili, ne glede na njihovo narodnost, ali pa so jim pomagali poiskati varno pot za pobeg, to je najhuje. In čeprav so na primer rekli, da so vsi Srbi četniki, so pripomnili tudi "ampak Stjepan je bil pa super človek", ali pa "ta človek je bil moj sošolec, bil je super človek in mi je poskušal pomagati". Tu se vidi, kaj je splošen občutek pripadnosti narodu, in kaj pravi človeški odnos. Tako posploševanje je bil nekakšen izhod, ker ljudje niso zmožni sprejeti realnosti in so se zato zatekali k splošnemu prepričanju naroda. Če pa si jih vprašal kot posameznike, so vedno razločevali med narodom kot celoto in ljudmi, ki so jih poznali, med sosedi, prijatelji, sošolci. To je bilo vsekakor najteže, in to so bili moji najboljši intervjuji.

Osebnost me zelo zanima vojaška oprema in vse povezano z vojsko. Na radiu ljudem ne moreš pokazati situacije s sliko, vse moraš prikazati z zvokom. Tišina, ko ljudje govorijo

s tabo in vidiš, da jim je težko, ko vmes utihnejo, to so bili po mojem mnenju najučinkovitejši zvočni efekti, ki sem jih kdaj koli posnel.

Ali ste lahko ostali nevpleten opazovalec ali ste se vpletli v dogajanje?

Za nas je bilo vse tako novo, nepričakovano, in vedno smo delili dobrine, stvari, ki smo jih imeli, z drugimi ljudmi, z otroki. Nikoli se nismo do njih obnašali, kot da so le del zgodbe, o kateri bomo poročali. Včasih so potrebovali nekoga, s katerim so se lahko pogovarjali. Če povem po resnici, nikoli nisem videl bitke od blizu, nisem videl umirajočih vojakov ali civilistov, ker me niso spustili zraven. To so dovolili le preverjenim novinarjem. Name pa so, ker sem delal za radio B92, gledali kot na tujca ali celo na državnega sovražnika, vsekakor niso bili do mene prav nič prijateljski. Zato me tudi niso spustili na fronto, vedno so mi rekli, da bom lahko šel kakšen drug dan, ampak to se ni nikoli uresničilo. Zato sem se poskušal znajti drugače, a to ne uspe vedno.

Če se vrnem k vprašanju, biti opazovalec je včasih težko. Ko sem se znašel pred dilemo, kako se odzvati ali kako poročati, sem uporabil mikrofona in snemalnik. Tako sem se lahko izognil nekaterim dilemam, saj sem posnel izjavo nekoga, v kateri je povedal stvari, ki jih sam formalno ali iz varnostnih razlogov nisem mogel izreči. To je eden od načinov, kako se izogniti cenzuri, kajti nihče ne posluša tvojih posnetkov. Najnevarnejši so bili kriminalci, ki so izkoriščali situacijo v svojo korist, ali vojaki, ki so izgubili svoje bližnje in so iskali maščevanje, novinarji zanje nismo bili prijatelji. Vsekakor pa sem poskušal pomagati ljudem in jim dati priložnost, da so lahko povedali, kar so čutili, da so se nam odprli. Politiki so bili seveda popolnoma drugačni. Radovan Karadžić je na primer eno zgodbo povedal meni, popolnoma drugačno pa CNN-u ali BBC-ju in drugačno zgodbo ZN-u. Preprosti ljudje, ljudje, ki jih je vojna najbolj prizadela, pa so bili najbolj iskreni. Včasih sem se, ne pravim, da sem ponosen na to, skrival za njihovimi besedami.

Ste se pogovarjali z drugimi novinarji, kako poročati o določenem dogodku ali ko ste se znašli pred kakšno dilemo? Vsekakor. Nekateri tuji novinarji so bili veliko bolj izkušeni in bolje opremljeni in so imeli več denarja. Lahko so podkupili določene ljudi, da so prišli do informacij. Ponudili so nam svojo opremo, prevoz, mi pa smo jim v zameno pomagali pri komunikaciji z domačini, saj smo znali jezik in poznali navade. Veliko smo tudi razpravljali o različnih stvareh, si izmenjevali mnenja in poglede o določenih zadevah, kajti tujci se sicer lahko oprejo le na vire v Združenih narodih. Mi pa smo imeli svoje vire, zato smo si delili informacije. Nisem pa prepričan, ali smo se kdaj pogovarjali o tem, kaj objaviti, o čem pisati

in česa ne objaviti, ker je vladala je tudi neke vrste anarhija. O teh stvareh so se odločali ljudje v uredništvih, ki so prejeli naše prispevke. Takrat ni bilo mobilnih telefonov, morda je delovala samo ena telefonska linija, ti pa si moral svoje kasete pošiljati v Beograd z avtobusom in plačati vozniku za to 10 ali 20 nemških mark. Včasih so uporabili tvoje kasete tudi zato, da so nanje posneli narodno glasbo. Spomnim se, da so imeli Reutersovi novinarji na Palah satelitski telefon, velik kot Gorenjev hladilnik, ogromen kovček, ki je tehtal 200 kg. Včasih smo si ga sposodili, da smo lahko poslali kaj zelo pomembnega.

Težava pri poročanju je bilo tudi to, da se je veliko dogajalo tudi na političnem področju, ki je moje urednike najbolj zanimalo. Če si imel zgodbo o beguncih, ki so prišli v neko vas in je na Pale prišel visoki predstavnik Združenih narodov, ki se je prišel pogovarjat z Radovanom Karadžićem ali kakšnim drugim predstavnikom, so mi uredniki naročili, naj raje pokrijem ta dogodek, begunce pa pustim za kakšen drug dan. Ker si sam, obeh dogodkov ne moreš pokriti. Res zanimive dogodke, življenjske zgodbe si samo posnel, objavil pa šele, ko si se vrnil v Beograd.

Dnevno si se moral ukvarjati s politiko, z vojsko, kar je do neke mere tudi kar zanimivo, kajti ko sem bil na Palah in čakal, da prispe Akaši, da se bo pogovarjal s Karadžićem, si lahko videl Karadžićevo hčerko s psom, Takrat so morali ljudje v vrsti čakati na hrano, ker jo je primanjkovalo, ona pa je hranila psa z mesom. Ali pa si videl Saša Karadžića, sina Radovana Karadžića, ki je prispel s kolesom, v trenerki z zlatimi verižicami okoli vratu in vojaki, Karadžićevi telesni stražarji, so mu salutirali, kot da je Ratko Mladić. Take stvari si lahko dal v zgodbo in potem poslal svoje sporočilo. Ampak da si vse to opazil, si moral imeti izostreno oko, ker taki dogodki lahko povedo zelo zelo veliko. Moja naloga je bila ljudem povem tudi take stvari.

Priloga L: Intervju z Aleksandrom Vasovićem

Ali ste imeli kakšne etične ali moralne dileme, ko ste poročali iz vojne BiH?

Nikoli nisem imel etičnih dilem, čutil pa sem osebno stisko ob tem, kar se je dogajalo v Bosni, kjer sem preživel polovico otroštva. Razpad Jugoslavije še vedno vpliva name, tega nisem nikoli prebolel, še vedno se imam za Srba iz Jugoslavije. Tam sem bil rojen, tej državi pripadam. Ko je Jugoslavija razpadla, je bilo vse, kar se je dogajalo v regiji zame kot za novinarja ena sama naloga, toda spremljal sem jo zelo čustveno. Bilo je zelo boleče.

Spraševal sem se, kako postavljati vprašanja, ali naj jih sploh postavljam. Moral sem biti previden, kako oblikujem vprašanja, tudi iz psiholoških razlogov na obeh straneh. Bosanskim Srbom ali bosanskim Muslimanom nikakor ne bi smel postavljati določenih vprašanj, biti bi moral zelo previden pri njihovem oblikovanju. Pri poročanju se nikoli nisem soočil z dilemo, kako poročati, razen ko sem poročal o civilnih žrtvah, preden sem dobil uradno potrditev o številu mrtvih. Pri tem si moral paziti.

Kako ste odpravljali etične dileme? Ste na primer objavili vse informacije, ki ste jih dobili?

Da, vsekakor. Če je bila zgodba dobra, smo jo objavili. Najteže je bilo govoriti z begunci, pogovarjati se s svojci, ki so izgubili bližnje, pogovarjati se z otroki, z ranjenci. Vedno sem se boril sam s sabo, ko sem se moral pogovarjati z njimi. To je težko, tudi psihološko izjemno zahtevno, pušča brazgotine; in ti si v položaju, ko drezaš v nekoga, ki je izgubil vse, in je vse svoje življenje spakiral v plastično vrečko. Do tega imam še zdaj osebne zadržke. Ampak to sem naredil, ker je bila to moja služba; tam sem bil zato, da opravi nalogo in to je bilo to. Zato sem to moral pogoltniti in nadaljevati.

Ali ste bili nevpleten opazovalec, ali ste se vmešali v dogajanje, na primer tako, da ste pomagali civilistom?

Vsi smo bili nekako vpleteni. Če si videl civilista, ki je prosil za prevoz, si mu seveda pomagal. Ko so na primer ljudje iz Krajine začeli bežati v Srbijo, smo vsi spustili vse iz rok, ves radio je za tisti čas opustil svoje delo in tem ljudem nudil najnujnejšo humanitarno pomoč. Več dni smo organizirali konvoje z oblačili in osnovnimi potrebščinami za te ljudi, zraven pa o tem še poročali. V nekem trenutku je poročanje postalo naša sekundarna naloga.

Katere informacije ste objavili? Ali ste objavili vse informacije in izjave, ki ste jih posneli?

Ne. O konfliktih, nesrečah ali nemirih so informacije navadno nejasne, na splošno vlada zmešnjava. In če si priča nekemu dogodku, kot je recimo pretep, lahko poročáš o tem, kar si videl. Sicer pa ti preverjanje informacij, intervjuji vzamejo veliko časa, da sploh lahko narediš zgodbo, ki ima učinek in kontekst.

Ste bili pod kakšnimi političnimi ali vojaškimi pritiski, kako poročati?

Ja, ljudje so me poskušali ubiti, bil sem priprt, psovali so me.

Kdo?

Predvsem so bili to vojaki ali pripadniki paravojaških enot. Preprosto zato, ker sem bil Srb in sem prehajal z ene strani fronte na drugo. Navadno, ko sem prehajal z ene strani fronte na drugo na bosanski strani, razen občasnega zastraševanja, nisem imel večjih težav; hoteli so me le opozoriti, da prihajam s sovražne strani.

Ali je to vplivalo na vaše poročanje?

Nikakor ne. Take grožnje so me sicer prestrašile, toda zato nisem nehal delati, kar sem delal.

Ali ste se o tem, kako poročati ali katere informacije objaviti, o morebitnih etičnih dilemah posvetovali s katerim od vaših kolegov novinarjev?

Vedno sem bil z drugimi novinarji, saj ne moreš delovati sam. Skupaj smo potovali, razpravljali o stvareh, si delili informacije. Nihče ne more v takih razmerah preživeti sam. Čeprav smo si bili konkurenca, smo morali sodelovati, drugače ne bi preživeli. Vedno smo se posvetovali. Delal sem z ljudmi, ki so imeli visoka poklicna in moralna merila in integriteto. Imel sem srečo, da sem delal s takimi ljudmi.

Kako ste se soočali z različnimi pritiski?

Ne vem. Če te hoče nekdo ubiti, se poskušaš nekako izviti, pogajati, da se rešiš iz tega položaja. Tudi če ti ljudje grozijo s smrtjo, imaš vedno možnost, da se poskušaš izviti iz takega položaja z jezikom. Pri vojaki imaš vedno možnost, da jim zagroziš z nadrejenimi. Iz najhujše situacije, iz katere sem se komaj izvlekel živ, mi je pomagal znanec, ki sem ga srečal po naključju. Vedno se lahko novinar znajde v neprijetni situaciji, a če narediš svojo domačo nalogo, če torej veš, kam greš, kaj pričakuješ, koga boš srečal, zakaj greš, kako se boš odzval, se lahko izvlečeš. Na vse moraš misliti prej in biti na to pripravljen.

Priloga M: Intervju z Martinom Bellom

S kakšnimi etičnimi dilemami ste se soočali, ko ste poročali iz vojne v Bosni?

S celim spektrom dilem, ki pa se srečajo pri preprostemu dejstvu, da smo dolgo časa delili stiske in nevarnosti z mnogimi ljudmi okoli nas.

Taka dilema je vzniknila, ko sem bil v vzhodnem delu Bosne, v Zvorniku. 9. aprila 1992, na začetku vojne, so srbske paravojaške enote, ki jih je vodil Arkan, zavzele mesto, čeprav je bilo v njem samo okoli 30 % Srbov. Mnogi Muslimani so bili takrat ubiti, ostali pa so pobegnili, 20 tisoč ljudi s tega območja se je poskušalo prebiti do Tuzle. Srečali smo jih, bilo so zelo veseli, da nas vidijo, saj smo bili edini znak tega, da je zunanjemu svetu mar zanje. Tam so bile mame z otroki v naročju, bil sem edini z delujočim avtom, ki bi jih lahko peljal, ampak kot novinar sem moral poročati, kaj se dogaja. In tako sem se prepričal, da je pomembneje, da svetu sporočim, kaj se dogaja, kot da jim pomagam. Po drugi strani pa smo na začetku leta 1993 snemali v Sarajevu, kjer so bili ljudje vsak dan izpostavljeni obstreljevanju in je bila pretrgana večina oskrbe z vodo. Eden izmed blokov je še vedno tekočo vodo, in ljudje iz bližnjih naselij so prihajali tja po vodo, pri tem pa so jih obstreljevali. Ko smo bili tam, je bil mlajši moški ustreljen v nogo. Nehali smo delati, za reševalno vozilo sem uporabil svoj land rover in ga odpeljal v bolnišnico. To so bile take dileme, ki so se pojavljale vsak dan.

Kako ste se odločali, katere posnetke in informacije boste objavili?

To so zelo kompleksna vprašanja. Morali smo spoštovati pravila BBC-ja o tem, kaj lahko pokažemo in kaj ne. Ko sta se zgodila pokola na tržnici leta 1994 in 1995, nismo smeli prikazati nobenih bližnjih posnetkov, samo širše posnetke in posnetke trupel, pokritih z rjuhami. Nismo smeli prikazati posnetkov mrtvih. Nekoč sem moral iz prispevka izrezati posnetke mater, ki so izvedele, da so bili njihovi sinovi ubiti in so jih objokovale. Pojavljala pa so se tudi vprašanja o tem, koliko informacij imaš o določenem dogodku. Pri zgodbah o množičnih pobojih si moral biti zelo previden, da nisi poročal o njih na podlagi informacij iz druge roke. V Ahmićih v Bosni smo aprila 1993 dejansko videli vse žrtve v njihovih domovih, kjer so bile ustreljene ali zažgane. Enkrat so nam Srbi s tistega območja rekli, da je bil strašen pokol v vasi blizu kraja Melići, zato sem šel v Meliće in rekel: "No, pokažite mi", oni pa so rekli: "Ne, ker je prenevarno". Takrat nisem mogel vedeti, ali se je ta pokol res zgodil ali ne, zato nisem mogel poročati na podlagi informacij iz druge roke.

Ali je mogoče, da novinar v takih vojnih razmerah deluje samo kot nevpleten opazovalec?

Če lahko, pomagaš. Med to vojno sem razvil teorijo, ki jo imenujem *journalism of attachment*, o kateri zdaj razpravljajo na fakultetah za novinarstvo. Ta teorija trdi, da novinarji ne smejo biti nevtralni pri dobrem in zlem, pri oboroženih in neoboroženih, ampak

imajo do tega moralno odgovornost. Tako je zato, ker novinarji nismo samo opazovalci, smo igralci. Vlade bodo spreminjale svojo politiko zaradi pritiska volivcev, ki pa informacije največkrat dobijo prek televizijskih podob. In če bodo zahodne demokracije nemo opazovale dogajanje, bodo pod pritiskom zaradi novinarskega poročanja in bodo morale sprejeti neke ukrepe za posredovanje.

Kako ste odpravljali etične dileme, s katerimi ste se spopadali?

Mislím, da je najpomembnejša zdrava pamet. Ljudem pomagaš, ko lahko, ampak tvoja glavna skrb je, da svetu sporočiš, kaj se dogaja. Hkrati si novinar in državlján, in tako se je na primer pojavilo vprašanje, ali naj novinarji, ki so bili pričá grozodejstvom v Bosni, nastopijo kot pričé na sodišču za vojne zločine v Haagu. Američani so brez izjeme to odklonili, nekaj britanskih novinarjev je pričalo, med drugim tudi jaz, in sicer v petih primerih. Nazadnje na sojenju Radovanu Karadžiću in Ratku Mladiću. Menil sem, da je prav, da pričam, in če so moja pričanja pomagala obrambi, to ni nobena težava.

Ali ste se o tem, kako poročati in o etičnih dilemah posvetovali s kolegi novinarji?

Ravnal sem se glede na pretekle izkušnje, imel pa sem tudi nekaj dobrih prijateljev. Eden izmed njih je bil Kurt Schork, ki je bil kasneje ubit. Z njim sva se pogovarjala o tem, kaj se dogaja.

Bila pa je ta vojna izjemna tudi zato, ker smo novinarji postavili našo tekmovalnost na stranski tir in si med seboj pomagali. Aprila 1993 sem ustanovil skupino novinarjev, v kateri smo si izmenjevali posneti material. Tako smo zmanjšali tveganje za morebitne žrtve, saj snemalcem ni bilo treba tekMOVATI med sabo.

Ste se soočali s političnimi ali vojaškimi pritiski, ko ste poročali iz vojne v BiH?

Velikokrat so mi grozili na kontrolnih točkah, včasih so me odpeljali na policijsko postajo, me pridržali in zasliševali. Ampak to sem sprejel kot nekaj normalnega v vojnih okoliščinah. Ni pa bilo nobenega političnega pritiska iz Londona. V začetku maja 1992 je konvoj JLA zapuščal barake v Sarajevu in se napotil proti Lukovici. Med potjo so ga iz zasede napadle bosanske sile, paravojaške sile. Pri tem je bilo ubitih 6 ali 7 Srbov, in ko sem povedal svojim urednikom v Londonu, kaj se je zgodilo, so težko verjeli, da so Srbi lahko tudi žrtve. Ampak to se je zgodilo, in vztrajal sem pri objavi tega.

Kako ste se soočali s pritiski?

BBC je zavezan določenim standardom, po katerih smo morali ravnati. Ena od težav je bila, da so nam vojskujoče se strani dale videoposnetke, iz katerih je bilo zelo težko ugotoviti, ali so resnični ali prirejeni, ker nismo bili priča posnetim dogodkom. Pri objavi teh posnetkov smo bili zato zelo previdni.

Priloga N: Intervju z Richardom Mearsom

S kakšnimi etičnimi težavami ste se soočali pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovni?

Ne spomnim se nobenih dilem, pri katerih bi si nasprotovali dve pravilni odločitvi. Imel pa sem nekaj etičnih dilem. V Bosni smo se na primer znašli pred dilemo, ko smo dobili neke fotografije srbskega novinarja. Pravzaprav je bila to posredna dilema, ker konec koncev to ni bila moja odločitev, spomnim pa se, da je bila situacija neprijetna. Imeli smo fotografa, ki je šel, mislim, da v mesto Bijelina in se vrnil s fotografijami usmrtitve nekega moškega, ustreljenega v zatilje. Moškega so ustrelile srbske paravojaške sile. Fotograf je trdil, da je ta dogodek fotografiral iz daljave, da vojaki, ki so ubili moškega, niso vedeli, da je tam. Toda spomnim se, da sem razmišljal, kako ljudje velikokrat naredijo nekaj samo zato, ker opazijo medije ali fotografa. Sumil sem, da so te paravojaške enote ubile tega človeka zaradi propagande, ker so opazile, da bo nekdo to dejanje fotografiral. Znašli smo se pred dilemo, ali naj fotografu verjamemo ali ne, toda fotografije smo na koncu objavili, jaz pa sem se vedno spraševal, ali smo ravnali prav. Nisem bil namreč prepričan, da so fotografije nastale v okoliščinah, ki nam jih je predstavil fotograf. In nisem bil prepričan, ali ni fotograf s svojo navzočnostjo postal igralec v tem dogajanju in so človeka ustrelili prav zaradi njegove navzočnosti.

Spomnim se tudi dileme iz Hrvaške, ko sem se spraševal ali storiti nekaj, kar lahko škoduje viru. Šlo je za predstavnika Evropske skupnosti, ki je opazoval dogajanje na Hrvaškem in je bil v svojih izjavah zelo odkrit. Povedal mi je, kaj je videl v nekaterih vaseh in s prstom kazal in obtoževal jugoslovansko vojsko, da sodeluje s Srbi in napada hrvaško stran. Uradno stališče Evropske skupnosti je bilo, da niso krivili nikogar. To, da je bil eden izmed opazovalcev tako jasen in odkrit, je bilo zelo uporabno; skrbelo pa me je, ali lahko daje takšne izjave. Bil je uradni predstavnik Evropske skupnosti in pripadnik nizozemske vojske; mislil sem, da morda nima izkušenj z novinarji in ne ve, koliko nam lahko pove,

toda zgodba je bila zelo uporabna. Ljudje so lahko dobili boljšo predstavo o tem, kaj se dogaja. Spraševal sem se, ali naj ga vprašam, ali res ve, kaj govori, ali naj samo objavim zgodbo. Deloma zaradi časovne stiske in deloma zato, ker je bila zgodba dobra, sem jo objavil. Predstavnika so po tem kazensko umaknili s položaja. Toda moja perspektiva je taka: bil je uradnik, vedel sem sicer, da mu objava lahko povzroči težave, a sem njegovo zgodbo vseeno objavil, čeprav sem imel ob tem pomisleke. Bil je uporaben vir in zelo odkrit človek. Če bi šlo za navadnega človeka in ne za uradnika, pa bi temeljiteje razmislil o tem, ali ve, kaj dela, ko govori z novinarjem. Zlasti če bi ga to lahko spravilo v težave. Pri tem uradniku pa sem si mislil, da ga bodo sicer lahko kaznovali, a zato ne bo v smrtni nevarnosti. Zato sem informacije objavil.

Poznam še en primer iz Hrvaške, pri katerem je Reuters storil ogromno napako, ko je objavil zgodbo nezanesljivega vira. Imeli smo srbskega fotografa v Beogradu, ki je prišel k nam z zgodbo, da so hrvaški vojaki pobili 42 otrok v Vukovarju. Zgodba ni imela nobene resnične podlage in nobenih prič, toda nekako smo jo objavili. Takrat sem bil v Zagrebu in sem videl, da bo zgodba objavljena, bil pa sem še precej mlad in še leto pred tem zgolj pripravnik. Poklical sem prijatelja v dunajsko pisarno, da bi ga opozoril, a ga nisem dobil, toda zgodba je bila že objavljena. Objava nam je povzročila veliko težav, saj se je izkazalo, da zgodba ni bila resnična. Na Hrvaškem je zaradi tega proti Reutersu nastal pravi lov na čarovnice. Moja dilema pri tem je bila, zakaj, čeprav sem bil še na začetku novinarske kariere, nisem odločneje poskušal preprečiti objavo te zgodbe. Bil sem preveč neizkušen, da bi naredil kar koli in preprečil objavo te zgodbe.

Zelo težko pa mi je bilo spraševati o izkušnjah ljudi, ki so izgubili svojce v vojni. Postavljanje zelo osebnih vprašanj o tem, kako je bilo, ko so izgubili svojce in podobno. Ampak prevladujoč spomin na te situacije je, da so želeli govoriti tem. Želeli so deliti izkušnjo izgube z nekom, ki so mu zaupali ali z nekom iz zunanjega sveta. O teh stvareh sem jih spraševal postopoma in preverjal pri vsakem posebej, do kod lahko grem. Mislim, da je zanje pripovedovanje o teh grozotah nekako terapevtsko.

Kako ste odpravljali etične dileme?

Najbolj sem se zanašal na zdrav razum, saj mislim, da pri Reutersu nismo imeli nobenega izobraževanja, kako ravnati v takšnih situacijah. To so bila osemdeseta, in takrat nismo imeli izobraževanja o tem, kako poročati obzirno in v težkih situacijah, čeprav osebno česa takega sploh nisem pričakoval. Vojni novinar sem postal po naključju, in sem se zanašal na zdravo

pamet. Zdaj ima Reuters veliko boljše izobraževanje, kako ravnati v situacijah, ko se znajdeš pred etično dilemo, kako ravnati v takih primerih. Včasih pa si se zanašal le na zdrav razum.

Ali ste bili v vojni v Bosni in Hercegovini samo nevpleten opazovalec, ali je bilo to nemogoče? Ste morda pomagali civilistom?

Moj pogled takrat je bil tak, kot je še danes: da ima moja profesionalna naloga prednost. Bil sem tam kot novinar, in če ne bi bil novinar, ne bi bil tam. Moja glavna naloga je bila, da poročam resnicoljubno in natančno, kaj se dogaja, da bo lahko to izvedel tudi preostali svet; ne pa da izpustim svoje delo iz rok in pomagam ranjenemu otroku. Seveda storiš vse, da pomagaš, kadar to ni v napoto tvojemu delu. Vedno pa sem na prvo mesto postavil svoje delovne obveznosti, prepričan, da bom naredil več dobrega, če bom zgodbo objavil in bo svet izvedel, kaj se dogaja, kot pa če pomagam enemu posamezniku.

Tam sem bil tako ali tako samo zato, ker sem bil novinar. Meni je bilo jasno, da je moje delo na prvem mestu. Nisem na primer ponudil prevoza ljudem, ki so ga potrebovali, da bi šli preko bojnih linij ali podobno, razen kadar to ni oviralo mojega dela. Če nisem imel roka za oddajo zgodbe v naslednjih nekaj urah in je nekdo potreboval prevoz in ni šlo za neko kontroverzno dejanje, da bi ga peljal preko bojnih linij ali pa da bi šlo za vojaško osebje. Če pa sem imel kakršen koli pomislek, sem se preprosto držal svojega novinarskega dela.

Kako ste se odločili, kaj boste objavili, katere informacije?

Zadržal sem samo informacije, ki niso bile zanimive. Pri vprašanju resnice in natančnosti pa smo imeli zelo visoke standarde, zato sem uporabil le tisto, čemur sem bil priča oziroma če sem dobil informacijo od zanesljivega vira. Vse informacije, ki smo jih dobili, smo preverili. Če mi je kdo rekel, da je nekaj videl, sem najprej uporabil zdravo pamet, torej, ali tej osebi verjamem ali ne. Včasih nekaterih informacij pač nisem objavil, ker nisem zaupal viru. Če pa sem menil, da govori resnico, sem ga vedno citiral in o tem nisem poročal, kot da je dejstvo. Poleg tega sem informacije preveril.

Ste bili pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovini soočeni s političnimi ali z vojaškimi pritiski?

Ne spomnim se nobenega neposrednega vmešavanja oblasti v moje poročanje. Spomnim pa se, da so imeli zagrebški uradniki včasih kakšno pikro pripombo, ko so videli kakšnega novinarja, ki ga niso marali. Pri tem smo si mislili, če smo trn v peti obema stranema, potem

svoje delo opravljamo dobro, saj si ne želiš, da bi bila katera stran zadovoljna s tvojim poročanjem. Če pa sta obe strani mislili, da smo opredeljeni proti njim, potem smo očitno poročali uravnoteženo. Spominjam se sicer kakšne sarkastične pripombe katerega od uradnikov o kakšni zgodbi, o kateri sem poročal, neposrednih pritiskov pa ni bilo. Na nekaterih kontrolnih točkah so nas nadlegovali. Posebej dobro se spomnim ene, na kateri so nas – mislim, da so bile bosanske paravojaške enote – izvlekli iz avta, v nas uperili pištole in nas žalili. To je bilo sicer zelo strašljivo, a so nas na koncu izpustili.

Ali so taki pritiski vplivali na vaše poročanje?

Pritisk, ki so ga izvajali uradniki, ni vplival na moje poročanje. Grožnje na kontrolnih točkah sicer niso vplivale na to, o čemer sem poročal, ampak na moje razmišljanje o tem, kaj počnem tam, saj nikoli nisem hotel biti vojni novinar. Spomnim se, kako sem tri ali štiri mesece, preden so me poslali na Hrvaško, razlagal prijatelju, da so, če Reuters misli, da bom kadar koli šel delat na kakšno nevarno območje, nori. Že čez tri mesece pa sem bil v Zagrebu, na Hrvaškem, in tako postal vojni novinar. Nikoli pa nisem bil preveč navdušen nad tem. Ko so me na primer nadlegovali na kontrolnih točkah in ko so v Sarajevu streljali name, sem samo pomisli, da ne želim ostati tam. Nisem ostal dolgo, odšel sem proti koncu leta 1992. Toda kasneje sem pokrival tudi druge vojne, na primer v Ugandi, a tega poročanja nisem bil preveč vesel. Razmišljal sem, da je moje življenje tam ogroženo, zato tega ne bi rad več počel.

Ali ste se, ko ste bili soočeni na primer z etičnimi dilemami, o tem morda posvetovali z drugimi novinarji?

Ne spomnim se kakšnih zelo velikih etičnih dilem, a smo verjetno imeli veliko manjših, vsakdanjih. Veliko smo se pogovarjali med seboj, na primer po določenem dogodku. Najbolj se spomnim večerov, ko smo že vsi končali delo in smo sedeli in izmenjevali poglede na določeno stvar, se pogovarjali z drugimi novinarji. Toda odločitve sem moral sprejemati sam, ker ni bilo časa za posvet.

Priloga O: Intervju s Christopherjem Stephenom

S kakšnimi etičnimi dilemami ste se soočali pri poročanju iz vojne v Bosni in Hercegovini?

Bile so običajne dileme. Velika dilema, o kateri smo se pogovarjali je bila, ali se ljudem pri svojem delu preveč približaš. Sočustvovali smo namreč z Bošnjaki. Vedno sem sovražil izraz Bošnjaki, večina od njih je bila Muslimanov, nekateri so bili Hrvati, nekateri Srbi. O sebi so menili, da so Bošnjaki in Slovani, in niso čutili te potrebe po delitvah. Sočustvovali smo z Bošnjaki, sploh ko smo videli vse grozote. Toda potem pomisliš, da moraš biti objektiven in dobiti odziv nasprotne strani. Če si preveč objektiven, pa se vprašaš, kaj sploh počneš tam, če te vse tisto sploh z ne šokira. Potem morda sploh ne bi smel biti tam. Ko pa te šokira, ali še lahko ostaneš objektiven? Poznam novinarje, ki so zašli predaleč v eno ali drugo smer. Lahko greš predaleč s tem, ko misliš da "dobri fantje" potrebujejo podporo in potem tako narediš tudi svoje zgodbe. Če pa greš predaleč z objektivnostjo, pa zelo težko najdeš pravo ravnotežje.

Ko sem šel intervjuvat koga, ki so mu ubili bližnje, je navadno brez težav govoril o tem, ker sem bil prvi tujec, ki ga je srečal. Očitno je terapevtsko, da govoriš z nekom, ki ga to zanima. Vsi ostali jokajo, ko jim to razlagaš, kar vse le še poslabša. Ko pa srečaš nekoga, ki ima nekaj distance do celotne situacije, mu lahko zaupaš svojo zgodbo. Včasih si imel občutek, da vdiraš v njihovo zasebnost, saj so bila vprašanja, ki si jih res želel zastaviti, a si jih nisi upal. Spomnim se, da sem šel v neki kraj, kjer so bile ženske, ki so jih posilili. Hotel sem jih vprašati, kaj se jim je zgodilo, upal sem, da mi bodo to povedale, pa tega nisem mogel storiti.

Ste lahko ostali nevpleten opazovalec ali ste se vpletli v dogajanje? Ste morda pomagali civilistom?

Ja, to je še ena dilema. Mlade novinarje na primer sprašujejo, kaj bi naredili, če bi videli nesrečo. Ali bi najprej pomislili, da morajo to fotografirati, ali, da morajo pomagati ponesrečencem. Podobno je v vojni. Vsekakor jim želiš pomagati, ker si tudi zato tam, zato pišeš zgodbe. Podobno je bilo v Misrati. Pišeš zgodbe zato, ker je to, kar se dogaja, tako pretresljivo. Tvoji bralci, ki morda niti ne vedo, kje je Bosna, razumejo stiske žensk, ki želijo zaščititi svoje otroke. In ko se take grozote dogajajo, želijo biti bralci o tem obveščeni. Hkrati pa si tudi ti pretresen zaradi tega dogajanje, in prav je tako. Seveda jim hočeš pomagati in jim pomagaš.

Vedno sem se spraševal, ali obstaja točka, na kateri sta tvoje delo in pomoč drugim lahko uravnotežena. Tvoja prva misel je, da moraš pomagati, zgodba bo počakala. Bil sem v

vasi Vitez v hiši, ki jo je najela britanska vojska. Družina, ki je živela tam, je bila hrvaška. Muslimani so bili na drugi strani hriba in so hrvaške položaje obstreljevali z nekim orožjem, ki ga prej niso nikoli uporabili. Granata ni dosegla cilja, ampak je pristala na vrtu te hiše. Bil sem ravno na telefonu, pogovarjal sem se z nekom iz Guardian, ko jo je razneslo. Potem je pritekla histerična ženska. Odložil sem telefon in rekel, da pokličem nazaj. Žensko smo pomirili in ji skuhalo čaj. V takih situacijah čut za sočloveka prevlada. Marsikdo pa popolnoma drugače gleda na to vprašanje.

Kako ste odpravljali etične dileme?

Po mojem mnenju po zdravi pameti. Če si normalen človek, tako ravnaš. Z nami je bil v Sarajevu neki moški, ki je spal z ženskami. Rekel jim je, da morajo, če se hočejo oprhati s toplo vodo v našem hotelu, spati z njim. Večina jih je odklonila, nekatere pa so privolile. Potem pa je bil ranjen in ljudje so govorili, da je dobil, kar je zaslužil. Ljudje se v takih situacijah lahko spremenijo v pošasti. Menim pa, da je to odvisno od tega, kakšen človek si. Če si grozen, boš pač počel take stvari. Ampak v takih situacijah res veliko izveš o človeku.

Kako ste se odločali, katere informacije boste objavili in katerih ne?

To vprašanje ima dve plati. Če si z ljudmi in se z njimi začneš identificirati, identificirati z njihovim trpljenjem, nočeš napisati ničesar, kar bi njihov položaj še poslabšalo. Tako sem na primer v Misrati živel z neko brigado, ki je operacije izvajala tudi ponoči. Preprosto sem jim, da nočem vedeti, ali bodo začeli ofenzivo. Ker ne vem, ali naj potem poročam, da bo naslednji dan ofenziva. Če bi to storil in bi informacijo videla nasprotna stran, bi s tem morda pomagal njej.

Večja težava pa so različne laži. Shakespearova igra Troilus in Kresida govori o vojni. Ko se vojna nadaljuje, je čedalje težje razlikovati med dobrimi in zlimi. Nekoč mi je neki moški rekel, da je zelo pomembno, da mladi ne zapustijo Sarajeva, da je pomembno, da ostanejo. In ko sva končala intervju, mi je moj prevajalec povedal, da sta njegovi hčerki na univerzi v Ameriki. Potem si seveda misliš svoje. Lažejo pa ti tako ali tako vsi poveljniki v vseh vojnah, vključno z britanskimi. Najbolj nadležno je, ko ti povedo nekaj, za kar veš, da ni res, a moraš o tem vseeno poročati. Ampak oni so to rekli in zato to postane novica. Pri generalu Rosu smo na primer vedeli, da tisto, kar nam je povedal, ne drži, ampak morali smo napisati zgodbo in smo ga citirali. Potem smo poskušali najti nekoga, ki bi ovrgel njegovo trditev. Na koncu članka namreč ne moreš napisati: "P. S., to je eno samo nakladanje." To se je pogosto dogajalo, kajti dlje ko traja vojna, ljudje postajajo vse boljši v

tem. Vse strani se naučijo manipulirati z mediji. Povedali so nam na primer, da bo v Goraždu potekala linija, ki je Srbi ne bodo smeli prečkati, drugače bodo trpeli hude posledice. O tem smo potem poročali; naslednji dan so Srbi prečkali to črto, zgodilo pa se ni nič.

Odločil sem se, da ne bom poročal o stvareh in dogodkih, ki jih sam nisem videl. Čeprav so mi za kakšen dogodek povedali ljudje, ki sem jim verjel, ga kljub temu nisem objavil. Odgovornost do bralcev je namreč ogromna; vedeti morajo, da je tisto, kar si napisal, res. Ko na primer srečaš ljudi, ki bežijo iz goreče vasi in so krvavi in ti nekaj povejo, ti povejo osebno izkušnjo, in jim verjameš. Če pa nekdo samo pride do tebe in ti pove za nek dogodek, pa lahko le misliš, da se je to najbrž res zgodilo ...

Ali ste se o etičnih dilemah posvetovali z drugimi novinarji? V vojni se navadno oblikujejo neke skupine. Tisti bolj cinični so v eni, tisti – nočem reči optimistični ... Na neki točki se vprašaš, kaj naj s temi informacijami, kako naj napišem zgodbo. Spomnim se Goražda, ker so imeli radijsko zvezo. Vsak dan okoli 17.00 si šel tja in poslušal radio. Lastnik radia me je vprašal, kaj delam in zakaj ne pišem zgodbe. Rekel sem, da jo pišem, toda to ni dovolj, ker se nič ne spremeni. Trudiš se držati načel, ki si se jih naučil med študijem novinarstva, sicer se lahko res izgubiš in začneš pisati neresnice in pretiravati, ker postaneš pristranski. Misliš, da s tem pomagaš neki strani, a na dolgi rok ji ne pomagaš, saj izgubiš zaupanje ljudi. In če izgubiš zaupanje ljudi, ti ne bodo verjeli niti, ko boš pisal resnico.

Ste se soočili s kakšnimi vojaškimi ali političnimi pritiski?

Zanimivo je, da so bile najbolj strašljive prav kontrolne točke, sploh tiste, ki so jih nadzirale paravojaške enote. Res so te znali prestrašiti. Zanimivo je, da se, ko pogledam nazaj, ne morem spomniti niti enega novinarja, ki bi ga ubili ali ugrabili na kontrolni točki. Kljub temu pa smo bili popolnoma prestrašeni, ker so vedeli, da si državljan članice Nata in da nisi tam zato, da jim pomagaš.

Kako ste se soočali z različnimi pritiski? Kako je to vplivalo na vaše poročanje?

Tega vsekakor ne smeš vzeti osebno. Spomnim se, da so nam nekoč na kontrolni točki pobrali ves denar, ki smo ga imeli pri sebi. Takrat sem jih preklinjal, toda zavedati se moraš, da je to le nekaj vojakov in da zaradi njih ne smeš spremeniti pogleda na vso situacijo. Preprosto ne smeš vpletati čustev.

V vsaki družbi je namreč veliko psihopatov, med vojno pa so navadno na visokih položajih. Zato bi se nekatera grozodejstva v vojni situaciji lahko zgodila v vsaki družbi. Tega se moraš zavedati. Ljudje, ki so zagrešili zločine, so že lahko Srbi, a to ne pomeni, da so vsi Srbi taki. Zato nisem maral, da smo govorili o Srbih, Muslimanih in Hrvatih, ker sem čutil, da s tem posplošujemo. Srbi so bili tudi nekateri zelo plemeniti ljudje. In ena od stvari, za katero mislim, da je umrla med vojno in za katero so se Bošnjaki borili, je ta pripadnost Jugoslaviji.